

6. České děti v ústavní a ochranné výchově v roce 1998

(zpráva z výzkumu)

6.1 Metodika výzkumu:

Výzkum byl koncipován do dvou výzkumných fází, které ovšem spolu blízce souvisely, a to do fáze extenzivní a intenzivní.

V **extenzivním** výzkumném záměru jsme usilovali o to, abychom soustředili informace - pokud možno - o všech dětech z celé ČR, nad kterými soud v průběhu jednoho roku vyslovil ochrannou nebo ústavní výchovu, a to z důvodu (či též pro) problémy spojené s poruchami chování. Na základě povolení příslušných ministerstev jsme tak spolupracovali se všemi OPD¹ všech okresů. Požadovali jsme po nich vyplnění anamnestického dotazníku o dítěti, kterému byla ve vymezené době uložena ochranná či ústavní výchova.² Identifikace dítěte byla zajištěna pouze rodným číslem, ve kterém bylo vynecháno číslo za lomítkem, tj. znali jsme pouze věk a pohlaví klienta.

Dále jsme spolupracovali s dětskými diagnostickými ústavami (DDÚ) v celé ČR. V těchto zařízeních probíhá povinná diagnostika všech klientů, nad kterými soud vyslovil ochrannou či ústavní výchovu, jež má sloužit - mimo jiné - k rozřazení klientů podle typu problematiky. To tedy znamenalo, že v diagnostických ústavech bylo možno získat další - často kontrolní - údaje o našich klientech (přiřazování probíhalo na základě srovnání části rodných čísel před lomítkem), a to nejen o jejich rodinné situaci, ale též informace o úrovni školních znalostí a o osobnostních charakteristikách. Tímto způsobem jsme mohli konfrontovat údaje získané od sociálních pracovníků s údaji, které byly naměřeny a zjištěny v rámci aktuálního odborného vyšetření. Psychologové diagnostických ústavů v rámci vyšetření sejmuli námi dodané speciální psychologické testy a spolu s dalšími odbornými pracovníky DDÚ (etopedové, učitelé a sociální pracovníci) vyplňovali námi zasláný záznamový arch dítěte.

Údaje z této první fáze byly statisticky zpracovány, proběhlo třídění prvního a druhého stupně. Ke zpracování dat shromážděných výzkumem byl využit počítačový program SPSS verze 8.0 (Statistical Package for Social Sciences). Při zpracování dat byl kladen důraz i na

¹ Tam, kde v následujících pasážích mluvíme o OPD, máme na mysli všechny orgány sociálně - právní ochrany dítěte, které se na okrese ze zákona zabývají rodinnými a osobnostními problémy dítěte.

² Zde je nutno podotknout, že jsme učinili vše proto, aby byl soubor takto definovaných dětí co nejúplnější. Asistentka týmu zaslala opakovaně prosby o spolupráci na jednotlivé okresy a kontrolovala úplnost došlého materiálu. Nicméně je třeba upozornit, že v silách výzkumného týmu nebylo zjistit „pečlivost“ a „odpovědnost“ při spolupráci.

metody smysluplné redukce informace. tj. na techniky multivariační analýzy. Statistické zpracování mělo iterativní povahu, tzn. probíhalo v řadě na sebe navazujících kroků. V jejich průběhu docházelo postupně - v závislosti na dílčích výsledcích - ke zpřesňování požadavků na statistické zpracování a tím k optimalizaci informací, poskytnutých shromážděnými daty. Pro taxonomické účely byla zvolena metoda clusterové analýzy, konkrétně procedura Quick cluster. Ta spočívala v zjišťování vzdálenosti jedinců od tzv. centroidů (středů trsů) a v jejich následném přiřazování k trsu na základě nejmenší vzdálenosti. Centroidy byly odhadovány programem z dat. Charakteristika celého trsu, tj. **typu**, byla odvozována od charakteristik centrálních jedinců. Do analýzy vstoupila standardizovaná data poskytnutá OPD, shromažďovaná z materiálů připravovaných jako podklady pro rozhodování soudu o ústavní nebo ochranné výchově.³

Druhá fáze výzkumu pak spočívala v **intenzivním anamnesticko - psychologickém vyšetření** klientů vybraných pomocí výše popsané clusterové analýzy, a soustředění dalších údajů k těmto vybraným dětem.⁴ Usilovali jsme o to, abychom blíže poznali osobnostní zvláštnosti dítěte, jeho zájmovou sféru, vrstevnické kontakty, školní úspěšnost, pochopili jeho životní dráhu a situační faktory, které vedly k současné situaci. Snažili jsme se ozřejmit některé rodinné vztahy, především vztahy k vlastním rodičům a sourozencům, pozornost jsme však zaměřili i na otázky vlivu náhradních vychovatelů a nevlastních sourozenců. Opomenuty nezůstaly ani charakteristiky ekonomické povahy.

Anamnézy byly vytvořeny z následujících podkladů:

- 1) zpráva orgánu sociálně - právní ochrany dětí (dotazník s polouzavřenými otázkami),
- 2) zpráva dětského diagnostického ústavu (dotazník s polouzavřenými otázkami a kopie nálezů diagnostického vyšetření - zpráva psychologa, etopeda, pedagoga a sociálního pracovníka),
- 3) zpráva základní či zvláštní školy, kterou klient naposled navštěvoval (zde jsme žádali všechny relevantní - kladné i záporné - informace, které by mohly dokreslit život dítěte, vývoj sociálně - patologické problematiky ve školním prostředí a informace o jeho sociálním zázemí),
- 4) zpráva příslušného zařízení, kde je klient umístěn v rámci ochranné či ústavní výchovy (zde jsme žádali informace o klientovi, jež pracovníci dětských domovů (DD), dětských výchovných ústavů (DVÚ) či výchovných ústavů pro děti a mládež (VÚDM) získali na základě výchovné a vzdělávací práce s vybraným dítětem a dále informace o skutečnostech, kterých si povšimli při pozorování dítěte v každodenním životě v ústavu),

³ Clusterovou analýzu provedl PhDr. Karel Netík, CSc.

⁴ Mohli jsme ovšem vyšetřit pouze ty klienty, jejichž rodiče se nevyslovili proti intenzivnímu šetření. V jednotlivých typech dětských předeliventů jsme proto měli připraveny náhradníky.

5) zpráva Policie ČR (požadovali jsme podrobnější informace o v minulosti šetřené závadové činnosti klienta v místě bydliště),

6) vlastní anamnestické šetření při němž bylo použito:

a) modifikovaný SIŽU (Speciální inventář životních událostí spojený s anamnestickým rozhovorem, jenž se zaměřil na okruhy „rodina“, „škola“, „volný čas“, „vhled klienta do své situace“),

b) BATERKO (Barevný test rodinné koheze = kombinovaná metoda modifikovaného barevného semantického diferenciálu - Ščepichinová, modifikovaného testu sociální distance, testu „začarovaná rodina“),

c) Luescherův test preference barev,

d) test apercepce ruky (Hand test),

e) dotazník volného času,

f) test tří přání,

g) modifikovaný Ravenův test IQ

6.1.1 Výzkumný vzorek:

Vyplněné záznamové archy nám byly jednotlivými spolupracujícími OPD poskytnuty celkem o 509 klientech. Tento první soubor bylo nutno „pročistit“ - týkalo se to především dětí, které nesplňovaly předem stanovené věkové rozmezí 7 -15 let, tj. v roce nařízení ústavní výchovy (1998) nedosáhly věku 7 let nebo dosáhly věku 16 a více let. Kromě toho nám také byly v některých případech zaslány informace o dětech, jež nevykazovaly žádné výchovné problémy a jejich zařazení do ústavní výchovy mělo jiné příčiny (nejčastěji rodinné a sociální).

Po vyřazení takto nevyhovujících případů ve vzorku zůstalo 464 dětských klientů OPD, což byl vzorek, vstupující do statistického zpracování.

Je zřejmé, že pracovníci sociálních odborů okresních úřadů nedisponují všemi údaji, nutnými pro stanovení psychosociálního profilu klienta, především výsledky psychologických testů a pozorování. Proto jsme (jak je již výše naznačeno) vedle záznamového archu pro OPD vypracovali podobně stylizovaný arch pro psychology a sociální pracovníky dětských diagnostických ústavů, kterými musí každé dítě před svým umístěním v zařízení náhradní výchovy projít. Ke každému klientovi tak měly být získány údaje z těchto dvou vzájemně se doplňujících zdrojů. Spolupráce s DDÚ však nebyla bezproblémová a některá z těchto zařízení s námi odbornou spoluprací nenavázala. V některých případech též soud

neakceptoval podaný návrh na ústavní (ochrannou) výchovu a dítě se do diagnostického ústavu vůbec nedostalo. Proto se nepodařilo shromáždit kompletní data a z diagnostických ústavů jsme měli k dispozici pouze 221 správně vyplněných záznamových archů. Je-li tedy řeč o údajích pocházejících z DDÚ, jedná se o vzorek tohoto rozsahu. Není-li to však řečeno, jsou použita data o všech 464 klientech OPD.

6.2 Základní charakteristiky klientů

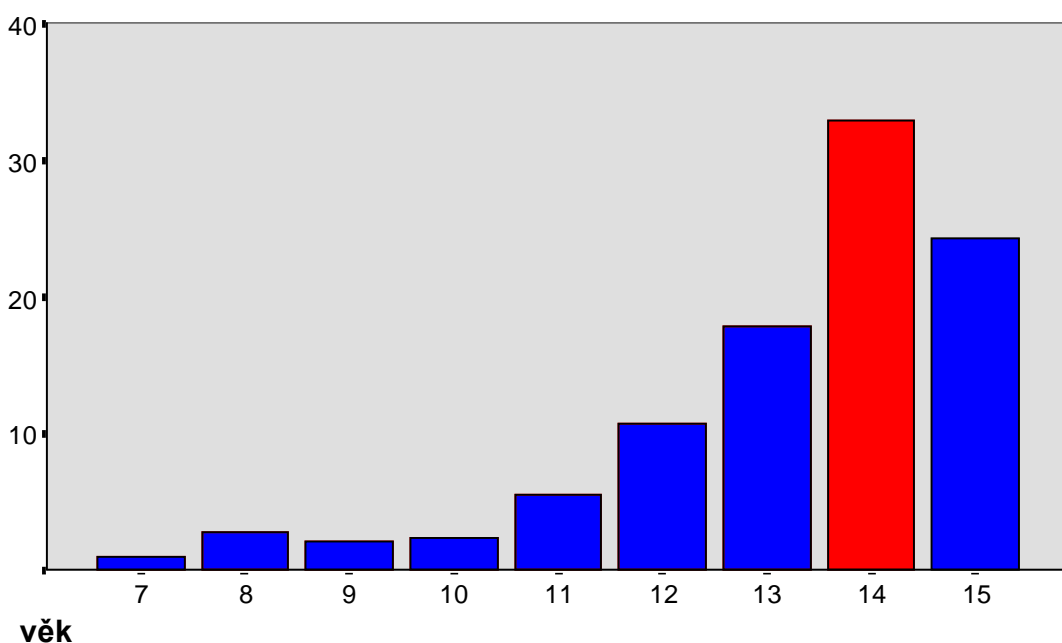
✧ **Pohlaví klientů:**

Ze vzorku 464 klientů bylo 320 chlapců (69%), 144 dívek (31%). Lze říci, že téměř třetinové zastoupení dívek je překvapením a nasvědčuje zmenšování rozdílu mezi výchovně problémovými dětmi z hlediska jejich pohlaví. Zastoupení mužů a žen přitom nesouvisí s věkem klientů ani s jejich etnicitou.

✧ **Věk klientů:**

Průměrný věk klienta ve vzorku je 13,2 roku, nejčastějším věkovým údajem je 14 let (33% klientů) - viz graf č. 1

Graf 1: Věkové rozložení klientů ve vzorku (v %)

✧ Etnicita klientů:

Zkoumání etnického faktoru ve společenských vědách je v posledních letech považováno za poněkud „riskantní“ - výzkumník se tím vystavuje riziku obvinění z nekorektnosti, ne-li přímo z rasové předpojatosti. Tím více to platí u tak citlivých témat, jakými jsou bezpochyby dětská delikvence a umístování dětí do ústavní výchovy. Přesto si myslíme, že etnicita, tedy v našich podmínkách příslušnost k rómské minoritě, je výrazným především sociokulturním determinantem a bylo by vědecky nesolidní tento fakt přehlížet. Není sporu o tom, že naše společnost není etnicky homogenní a že rómské etnikum žije ve značně odlišných podmínkách než majorita; poznání toho, jak se tyto odlišnosti projevují mj. v oblasti poruch chování dětí, je nutnou podmínkou pro hledání efektivních cest k nápravě. Právě proto, že jsme nehledali faktory „rasové“, nýbrž kulturně-sociální povahy, odlišovali jsme klienty žijící v rómské rodině (čímž jsme chtěli z podsouboru eliminovat adoptované děti rómského původu vychovávané v rodinách majority).

Tabulka 1: Etnicita rodiny klienta

	absol. čet.	relat. čet. (%)
rómská rodina	145	31,7
nerómská rodina	312	68,3

N = 457

Poměr Romů a Neromů ve vzorku je 1:2 - je tedy potvrzen první předpoklad, že ve výchovných ústavech je více dětí rómského původu, než odpovídá zastoupení tohoto etnika v populaci ČR.

✧ Fyzické handicapy:

Jednou z pracovních hypotéz bylo, nejedná-li se u dětí s poruchami chování ve zvýšené míře o důsledek jejich komplexů plynoucích z fyzické nedostatečnosti nebo odlišnosti. Nezdá se ale, že by tomu tak bylo - poruchami zraku, sluchu nebo řeči trpí 12% sledovaných dětí, další fyzické deformity zaznamenali pracovníci OPD u 3% dětí. Tyto údaje nevybočují z charakteristik běžné dětské populace.

✧ Ústavní péče v raném věku:

Problémová socializace bývá přičítána i umístění dítěte v **kojeneckém ústavu** v raném věku nebo jeho pozdější dlouhodobější **hospitalizaci** (tzv. hospitalismus). Kojenecký ústav zažilo 35 klientů (7,5%), dlouhodobou hospitalizaci 63 klientů (13,6%). Pouze 3 z těchto

případů však tvořily hospitalizace s problémy, které by mohly mít přímou vazbu s delikventním chováním klienta (úrazy hlavy, zápal mozkových blan a pod.).

Podobnou roli může sehrát i vyrůstání dítěte mimo rodinu v prostředí **dětského domova** (DD). Tuto zkušenost absolvovalo 11% dětí; více než polovina těchto dětí je rómského původu. Většina klientů v DD prožila půl roku až tři roky svého života. Nejčastěji tam byly poprvé umístěny ve věku do 6 let (41% případů), resp. ve věku 7 - 10 let (32% případů).

✧ **Psychické problémy:**

Některé teorie kriminogeneze také přikládají rozhodující podíl při vzniku delikventní kariéry jedince jeho psychické abnormálnosti. Zabývali jsme se i tímto faktorem a podle vyjádření kurátorů každý pátý klient (celkově 92) vykazoval zjevné psychické problémy, projevující se takto (viz. tab. 2).

(Je třeba upozornit, údaje v této tabulce obsažené jsme čerpali z volných odpovědí pracovníků orgánů péče o mládež. Použité termíny proto nemusí být zcela v souladu s aktuálně používanou odbornou terminologií, ve snaze zamezit zkreslení jsme je ale ponechali v původní podobě).

Tabulka 2: Projevy psychických problémů

	absol. čet.	relat. čet. (%)
afektivita, agrese	35	37,9
LMD	17	18,5
psychóza	11	12,0
jiné	10	10,9
psychopatie	9	9,8
snížené IQ	8	8,7
dyslexie, dysgrafie	2	2,2

N = 92

Ještě vyšší byl podíl dětí, které prodělaly **psychiatrické léčení** - bylo jich 109, což představuje téměř 1/4 našeho vzorku. U deseti z nich byl důvodem léčby sebevražedný pokus. S tím korespondují i údaje z dětských diagnostických ústavů - 12,7% klientů prodělalo před umístěním v DDÚ ambulantní psychiatrickou péči, dětskou psychiatrickou léčebnu zažilo dokonce 18% svěřenců. U dětí psychiatricky léčených nacházíme vyšší množství agresivních projevů. Rozdělíme-li náš vzorek podle indexu závadového chování ve škole na „hodnější“ a „zlobivější“, zjistíme že z druhé skupiny se psychiatricky léčila třetina dětí, zatímco v

celkovém souboru jen čtvrtina. Je zjevné, že u dětí zařazených do náhradní výchovné péče hrají psychické dimenze jejich osobnosti významnou roli.

6.3 Rodinná anamnéza

Klíčový význam orientační rodiny pro vývoj dítěte a její nezastupitelnost v socializačním procesu je dostatečně znám. Rodinné prostředí se nemalou mírou podepisuje na mravním vývoji dětí. Proto jsme se pokusili zmapovat rodinné prostředí našich klientů vzhledem k určitým životním cyklům v jejich životě. Sledovali jsme situaci před vstupem dítěte do školy, v období prvního a druhého stupně základní či zvláštní školy.

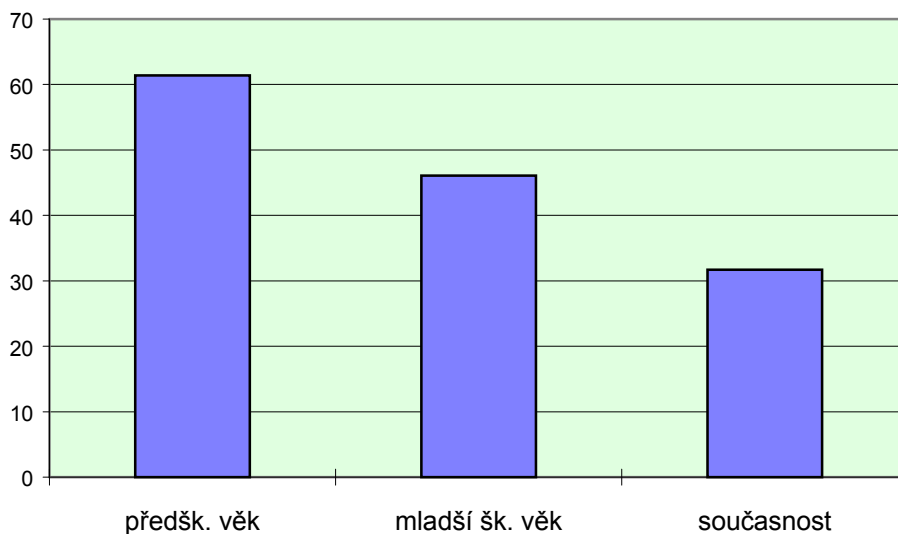
6.3.1 Složení rodiny

Jak ukazuje tab. č.3, v předškolním věku žilo v **úplné rodině** 61% klientů. To z jiného pohledu znamená, že dvě z pěti námi sledovaných dětí již v okamžiku porodu přicházely do neúplné rodiny nebo v časném dětství o vlastní úplnou rodinu přišly. Absence alespoň jednoho vlastního rodiče se radikálně prohlubuje v dalších etapách života klienta. V mladším školním věku je již více jak každý druhý klient bez jednoho či obou vlastních rodičů a v době výzkumu (tj. v roce 1998) už pouze každý třetí má vlastní úplnou rodinu. Charakteristické je, že - v závislosti na věku klienta - zhruba čtvrtina až pětina z nich žije pouze s vlastní matkou. Za povšimnutí též stojí, že samostatné soužití vlastního otce s klientem v současnosti je více jak dvaapůlkrát vyšší než tomu bylo v předškolním věku a týká se téměř pětiny klientů. To tedy naznačuje, že rodiny našich klientů jsou nestabilní a že rodinu opouštějí sice častěji muži, ale že ani odchody matek nejsou vzácným jevem.

Tabulka 3: Složení rodiny v předškolním věku, v mladším školním věku a v současnosti

složení rodiny	předškolní věk		ml. školní věk		současnost	
	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
úplná rodina	282	61,4	214	46,1	146	31,7
neúplná - matka	98	21,4	112	24,3	132	28,7
neúplná - otec	34	7,3	70	15,2	84	18,3
doplněná rodina	15	3,3	28	6,1	54	11,8
adopce, pěstoun	23	5,0	27	5,9	28	6,1
ústavní výchova	3	0,7	3	0,7	10	2,2
jiné	4	0,9	6	1,3	6	1,3

N = 460

Graf 2: Úplnost rodiny v průběhu života klienta (v %)

Nicméně je třeba upozornit, že tabulka č.3 sleduje pouze formální vztah rodičů a dítěte. Z kriminologického pohledu je však zajímavější údaj o tom, **kdo se o dítě staral** v jednotlivých životních periodách. Přehled o této otázce poskytuje tabulka č.4.

Tabulka 4: Kdo se o dítě staral

	předškolní věk		mladší šk. věk		starší šk. věk	
	abs.č.	%	abs.č.	%	abs.č.	%
staral se:						
rodiče	121	26,4	95	20,8	64	16,0
sama matka	280	61,1	278	60,8	243	60,6
matka s partnerem	9	2,0	25	5,5	33	8,2
sám otec	10	2,2	19	4,2	23	5,7
prarodiče	28	6,1	27	5,9	25	6,2
výchovné zařízení	4	0,9	3	0,7	3	0,7
jinak	6	1,3	10	2,1	10	2,4
celkem (N=)	458	100,0	457	100,0	401	100,0

Podrobnější statistické vyhodnocení dokládá, že ve formálně úplných (tedy tradičně vytvořených) rodinách je vychováváno oběma nebo alespoň jedním rodičem v mladším školním věku 59,6% klientů, v mladším školním věku 45,3% a v současnosti pouze 31,3%

klientů. Minimálně zbytek klientů (tj. dopočet do 100% v každém sledovaném formativním období) žije v určité abnormní situaci, což znamená, že buď nežije ve formálně úplné rodině svých rodičů (tj. rodiče jsou svobodní, rozvedení, ovdovělí nebo je rodina doplněna novým partnerem apod.) nebo je za trvání úplné vlastní rodiny vychováván někým jiným než rodičem (prarodiče, adopce, výchovné zařízení apod.). O většinu sledovaných jedinců se starala sama matka. Otec bývá mnohdy pouze formálním vychovatelem, fakticky se však o dítě stará někdo jiný. Následující kasuistika je příkladem nezvládnuté výchovy matkou po rozvodu, kdy otec se o výchovu syna nezajímal.

Čtrnáctiletý Patrik se narodil v úplné nerómské rodině, matka (37 let, základní vzdělání, kantýnská), otec (36 let, základní vzdělání, dělník ve strojárnách). Byl převážně vychováván matkou. V jeho šesti letech se rodiče rozvedli. Rozvod rodičů byl doprovázený úpornými hádkami, chlapec v rozhovoru vyslovil názor, že za rozvod mohli oba rodiče stejně. Tři děti (Patrik a jeho dvě starší vlastní sestry) byly svěřeny do péče matky. Matka se jeví jako neprůbojná žena, která postrádá schopnost vhodného přístupu ke klientovi. Jednak mu nedovede dostatečně zprostředkovat lásku, a zajistit klidné rodinné zázemí, jednak není schopna být dostatečně důsledná s přiměřenou dávkou přísnosti. Chlapec sám soudí, že mu matka příliš dovolovala. Do současnosti je rodina neúplná, matka však žila postupně s několika partnery. Po rozvodu nechávala často své děti o samotě v noci doma a přespávala u přítele a Patrik dospěl k názoru, že o něj matka nemá zájem, na přítele matky žárlil. V té době s ním začaly výchovné problémy. Z anamnestického rozhovoru však vyplývá, že má matku rád a považuje ji – vedle mladší sestry – za osobu, které se může svěřit se svým případným trápením. Tvrdí, že mámě ublížil, tím co dělal. Vlastní otec se na výchově dětí nijak nepodílel, se synem se nestýká. Patrik uvádí, že vlastního otce nemá rád a že jej již dlouho neviděl, je navíc názoru, že otec protěžoval jednu ze sester.

Patrik navštěvoval základní školu, do 3. třídy patřil mezi nejlepší žáky, problémy s ním nebyly. V následujícím 4. ročníku se chlapcův prospěch začal zhoršovat. Třídní učitelka tuto změnu spojuje s prvními náznaky rodinných problémů. Matka navštěvovala třídní schůzky a při nich s pláčem sdělovala učitelce problémy, které se synem má: je vzdorovitý, nechce se učit, odmlouvá, má konflikty se sourozenci, snaží se – dle matky až abnormálně - upoutat zájem svého vlastního otce, ten však jeho zájem neopětuje. V 5. ročníku se chlapcův prospěch i nadále zhoršoval, byl nepozorný, málo aktivní, chyběla domácí příprava. Narůstaly konflikty se spolužáky, nad kterými měl značnou fyzickou převahu. Množily se stížnosti na něj ze strany rodičů spolužáků i jiných učitelů. Dopustil se i krádeže ve vedlejší třídě, při vyšetřování se nepřiznal. Teprve, když byl usvědčen, věci ukryté na WC vrátil. Začaly se hromadit

neomluvené absence. Zoufalá matka volala do školy, že klient leží pod postelí a odmítá jít do školy. Z pohovoru ve škole s dítětem u ředitelky školy vyplynulo, že absence nejsou podmíněny strachem ze školy, ale – dle vyjádření klienta – měly být určitou formou pomsty matce za to, že se rozešla s jedním ze svých partnerů, se kterým si velmi dobře rozuměl a našel u něj zájem o svou osobu, který postrádal u svého vlastního otce.

Po přechodu na vyšší stupeň se četnost problémů s klientem dramaticky zvýšila. Byly zaznamenány absence (místo vyučování prodával ve stánku u vietnamských obchodníků). S partou vykradl stánek s alkoholem a cigaretami. Choval se hrubě k vyučujícím, absolutně nerespektoval školní povinnosti, zvýšila se agresivita vůči spolužákům a zintenzivnily krádeže. Jednou se o přestávce tak nekontrolovatelně rozzlobil, že v učebně převrátil piano a tím ho rozbil. Jindy zase vstoupil do ostrého konfliktu s učitelem tělesné výchovy, který mu zabavil cigarety. Chlapec operoval s tím, že učitel nemá právní nárok takto jednat. Situace se stala neudržitelnou, když klient fyzicky napadl matku a zakrátko na to svého vyučujícího. Dle svědectví spolužáků nerespektoval klient příkaz učitele, po slovní přestřelce do učitele strčil, srazil mu brýle a následně upadl učitel na zem. (Klient situaci líčí tak, že dostal od učitele facku, když si nechtěl jít sednout na své místo v lavici, dostal „nervy“, nechá se totiž velmi snadno vyprovokovat. Spolužáci se však postavili na stranu učitele a řekli, že ho napadl). Následně byla volána policie, ředitel trval na odchodu klienta ze školy, ten byl umístěn na základě předběžného opatření do diagnostického ústavu a později byla nad ním vyslovena ústavní výchova. Incident s učitelem (ale před tím i se spolužáky - šikana) nastal poté, co se klient vrátil z dvouměsíčního pozorování v psychiatrické léčebně. Zde byl hospitalizován z důvodu poruchy chování, deprivace a nezvládnuté výchovy. Předtím se stýkal s dětmi s asociální orientací (dva z kamarádů se též dostali do ústavu). Byl v partě od 12 let, kradli kávu, cigarety a alkohol, kouřili, fetovali lepidlo Vulkán, rvali se s cizími partami. Pod vlivem party též chodil za školu. Patrik kouří od 12 let (máma je kuřačka), v současnosti má spotřebu asi 20 cigaret za den, fetoval syntetické látky, několikrát kouřil „trávu,“. Fetování se mu líbí. Pije alkohol, poprvé se opil ve 12 letech. Matka má ze syna strach, také ji fyzicky napadl. Matka sama požádala o umístění klienta do ústavní péče s tím, že přestala zvládat synovu výchovu. Patrik ví, že má sílu, je na to hrdý, ovšem často své síly zneužívá: „když si můžu do někoho praštit, je to úleva“.

V ústavu má přesto tendenci se zlepšovat, stále však je třeba ho vést a povzbuzovat. Značná nechuť ke školnímu vyučování v podmínkách před umístěním do ústavu se v ústavním zařízení zmenšila, některé vyučované předměty ho dokonce baví.

Kvalita výchovného prostředí

Samotná neúplnost rodiny však nemusí být z výchovného hlediska fatální, pokud osamocený rodič volí vhodnou **výchovnou strategii**. Tuto schopnost však postrádáme u většiny rodičů našich sledovaných dětí, jak to dokumentuje i výše uvedená kasuistika. Následující tabulka č. 5 nám názorně ukazuje, jak se v průběhu času výrazně zvyšuje stupeň

Tabulka 5: Stupeň problémovosti rodiny z výchovného hlediska (hodnocení na pětibodové škále) - tzv. výchovné skóre

	předškolní věk		ml. školní věk		současnost	
	absol.čet.	%	absol.čet.	%	absol.čet.	%
1 - zcela vyhovující	28	6,2	16	3,5	7	1,5
2	59	13,0	52	11,5	21	4,6
3	176	38,7	158	34,9	81	17,7
4	145	31,9	172	38,0	174	38,0
5 - zcela nevyhovující	47	10,3	55	12,1	175	38,2
celkem (N)	455	100,0	453	100,0	458	100,0

problémovosti rodin z výchovného hlediska, tj. jak vychovatelé nejsou schopni dostát svým rodičovským povinnostem. Zatímco v předškolním věku alespoň téměř každé páté dítě našeho vzorku žije v odpovídajícím výchovném klimatu, v současnosti je takové výchovné prostředí nachází zhruba pouze u každého dvacátého klienta(6,1%). Naopak za zcela nevyhovující je v současnosti považováno více jak každé třetí „výchovné“ snažení vychovatele (38,2%). Zde je možno povšimnout si skutečnosti, že zvláště přelomové je v tomto ohledu období přechodu z mladšího školního věku do současnosti.

Na problematiku kvality výchovného prostředí se však lze podívat ještě z dynamického pohledu. Kvalita tohoto prostředí se v mladším školním věku (v porovnání s předškolním věkem) zhoršila u 25,7% respondentů (zhoršení o dva a více bodů na pětistupňové škále bylo přitom zaznamenáno u 4,7% rodin klientů), zatímco zlepšení bylo konstatováno pouze u 10,1% (o dva a více bodů škály u 2,2%). Přitom špatný až velmi špatný stav⁵ rodinného výchovného prostředí byl v obou porovnávaných obdobích zaznamenán v 34,2% zpráv OPD a naopak setrvalý pozitivní stav⁶ byl konstatován pouze u 13% klientů. Vývoj destrukce výchovného prostředí však vynikne ještě plastičtěji, jestliže porovnáme situaci v současnosti s výchozí situací v předškolním věku. Zde již zaznamenáváme zhoršení výchovného prostředí dítěte u 53,6% klientů, přičemž zhoršení o dva a více bodů na

⁵ tj. v obou sledovaných obdobích byla kvalita výchovného prostředí označena na škále známkou 5 a 4

⁶ tj. v obou sledovaných obdobích byla kvalita výchovného prostředí označena na škále známkou 1 a 2

pětistupňové škále bylo konstatováno u 15,4% klientů. Naproti tomu určité zlepšení se dostavilo pouze u 6,9% rodin klientů (o dva a více bodů u 0,7%). Trvalý špatný až velmi špatný stav výchovného zázemí provázel po celou dobu života 46% klientů.

Devítiletý Dušan žije již několik měsíců v dětském domově. V sedmi letech na sebe upozornil policii, když spolu s kamarády vykradli rodinný domek a odnesli věci asi za 10 000 Kč, které se snažili prodat. Bylo zjištěno, že chlapec žije v neúplné rodině, v jeho 6 letech se matka rozvedla s jeho nevlastním otcem a tentýž rok jeho vlastní otec, s nímž matka nežila, zemřel. V té době začaly s chlapcem závažnější problémy, které gradovaly výše zmíněným skutkem. Matka (40 let, bez zaměstnání) má celkem 7 dětí s několika manžely a partnery, z nichž 4 děti jsou v dětských domovech, syn na vojně, a dcera žije u otce. Rodina je dlouhodobě sledována sociálními službami, nicméně při nástupu do DD bylo zjištěno, že klient dosud nenastoupil do školy, ač měl chodit už do 2. třídy. Děti nemají doma ani vlastní postel, vzhledem k dluhu na nájemném, plynu a elektřině (235 000 Kč) je byt bez plynu, elektřiny a vytápění. K jídlu je doma pouze suchý chléb, matka nepere a neuklízí. Bylo zjištěno, že děti rovněž cca na 1 měsíc opustila a svěřila je své kamarádce. Děti jí byly odebrány z péče.

Jestliže porovnáme kvalitu výchovného prostředí v jednotlivých formativních obdobích podle formálního složení rodiny (tab. č. 6), zjišťujeme že všechny typy jsou více-méně nefunkční.

Tabulka 6: Indexové ohodnocení⁷ kvality výchovného prostředí podle formálního složení rodiny a formativního výchovného období klienta

typ výchovného prostředí	předškolní věk	ml. školní věk	současnost
úplná rodina	3,15	3,30	3,99
samotná matka	3,49	3,54	4,10
samotný otec	3,62	3,60	4,08
doplněná rodina o muže	3,43	3,75	4,18
doplněná rodina o ženu	3,00	3,75	4,10
adoptivní či pěstounská rodina	2,95	3,07	3,74

⁷ Vážený index byl vytvořen na základě součtu násobků relativních četností jednotlivých položek škály krát číselné vyjádření těchto bodů (1 - 5), to celé děleno 100. To znamená, že bodové hodnocení výchovného působení určitého typu rodinné či náhradní výchovy se může pohybovat mezi hodnotami 1,00 (tj. nejlepší hodnocení) a 5,00 (nejhorší hodnocení) a ukazuje tedy hodnocení daného typu výchovy na pětistupňové škále.

Relativně nejlepších výchovných úspěchů se dosahuje v adoptivních či pěstounských rodinách, a to ve všech formativních obdobích života našich klientů. Adoptivní či pěstounské rodiny bývají většinou odpovědně a odborně vybírány a jejich nezday je proto možno do značné míry spojovat s předchozí výchovnou narušeností klienta a s dalšími obecně známými problémy výchovy dítěte v náhradním rodinném prostředí. Podle očekávání dosahují relativně lepších výchovných úspěchů úplné rodiny klienta, a to především v předškolním a mladším školním věku.

O rodinném zázemí dětí jsme se informovali i u vzorku klientů, kteří byli aktuálně vyšetřováni v dětských diagnostických ústavech. Tam jsme získávali informaci o konečném období života dítěte v rodině (tj. o období těsně před umístěním klienta v ústavním zařízení). Především jsme považovali za nutné, aby odborníci diagnostických ústavů podali referenci o **stupni problémovosti rodiny klienta**. Nabídli jsme jim k tomuto účelu pětistupňovou škálu v rozsahu od hodnocení „bezproblémová rodina“ až po hodnocení „vysoce závadová rodina“. Medián odpovědí se soustřeďoval kolem čtvrtého bodu škály (39,4%), víceméně přijatelnou rodinu (1. a 2. bod škály) mělo 24,3%. Vyšší stupeň problémovosti byl diagnostikován u rómských klientů - téměř tři pětiny rodin klientů (58,5%) bylo hodnoceno známkami 4 a 5 (Neromové - 41,5%).

Na rodinné zázemí dítěte a vztah rodičů k němu lze též nepřímo usuzovat z informací o uskutečněných **navštěvách v DDÚ**. Lze se totiž domnívat, že rodiče, kteří usilovali (i když často nevhodně nebo neúspěšně) o vytváření pozitivního rodinného zázemí pro své dítě jej neopustí ani ve chvílích, kdy je umístěno v DDÚ. Údaje o navštěvách se tak stávají do jisté míry barometrem zájmu. Dle údajů pracovníků DDÚ se navštěvy svých rodičů po celou délku diagnostického pobytu nedočkala více jak třetina klientů (35,2%). Častěji jsou chovanci navštěvováni svými matkami (57,1%) než otci (26,3%), přičemž oba rodiče se dostavili na návštěvu zhruba u pětiny případů (18,5%). Otcové rómských i nerómských klientů se v navštěvách neliší, zato matky Romky navštěvují své děti méně často než matky nerómských klientů - 45,8% : 63,6%.

Již v jiných kriminologických výzkumech jsme si povšimli, že se často nekryje objektivní (expertní) posouzení kvality rodinného zázemí s percepcí tohoto rodinného zázemí z pohledu zaangažovaných osob. Proto jsme zajímali o to, **jak své rodinné zázemí hodnotí⁸ klient a jak jeho rodina**. Obecně je možno konstatovat, že klient i jeho rodina si rodinné

---

⁸ I zde jde ovšem o hodnocení, jež je zprostředkováno odborným pracovníkem DDÚ

klima poměrně výrazně idealizují a hodnotí je na pětibodové škále⁹ nejčastěji známkou 2 či 3 (četnosti tohoto hodnocení: děti - 60,4%, rodiče - 61,5%). Klient hodnotí své rodinné zázemí (při porovnání s hodnocením rodiny) lépe v 27,3% a hůře v 34,6%, ve zbytku případů se obě hodnocení shodují. Závažnější neshoda (tj. o dva a více bodů na pětistupňové škále) mezi klientským a rodičovským hodnocením téhož rodinného klimatu však nacházíme pouze u pětiny případů (20,4%). Alespoň jedno negativní hodnocení (body škály 4 a 5) rodinného klimatu - ať již od klienta, jeho rodiny nebo obou - bylo shledáno u dvou pětin souboru (39,6%).

Sledované rómské děti našeho souboru mají tendenci o něco lépe vnímat své rodinné zázemí, než klienti Neromové. To se projevuje především tím, že Romové hodnotí téměř v polovině případů (45,6%) rodinné klima jako „spíše uspokojivé“ zatímco zbytek vzorku tak učinil pouze v necelé třetině případů (31,9%).

6.3.2 Rodiče a vychovatelé

Naší snahou také bylo získat v rámci možností tohoto výzkumu maximum relevantních informací (zejména sociálně demografického rázu) o rodičích, resp. vychovatelích klientů. Tato snaha byla umocněna vědomím skutečnosti, že české rodiny doznaly v posledních deseti letech rozsáhlých změn, které nejsou z kriminologického pohledu dostatečně zmapovány.

Jací jsou tedy rodiče delikventních dětí? Především se potvrdila se hypotéza, že otcové i matky sledovaných dětí mají velmi nízké **vzdělání** a tomu odpovídající **profesní zařazení**.

---

⁹ Krajiní polohy pětibodové škály při hodnocení rodinného klimatu před umístěním dítěte do DDÚ z pohledu klienta byly definovány následovně: 1) rodinné klima zcela uspokojivé (byl s ním spokojen), 5) rodinné zázemí zcela neuspokojivé (byl s ním krajně nespokojen)
Podobně v případě hodnocení rodinného klimatu z pohledu rodiny klienta bylo hodnocení provedeno na škále, jejíž krajní body byly slovně označeny výrazy: 1) uspokojivé rodinné klima, 5) neuspokojivé rodinné klima

Tabulka 7: Vzdělání matky a otce

	vzdělání matky		vzdělání otce	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
nedokončené zákl.	43	10,8	18	9,0
základní	260	65,5	113	56,5
vyučen/a	68	17,1	54	27,0
maturita	26	6,5	14	7,0
vysokoškolské	0	0	1	0,5
celkem (N)	397	100,0	241	100,0

Pro srovnání uvádíme vybrané srovnatelné položky nejvyššího dosaženého vzdělání v rámci české populace v r. 1998:

bez vzdělání (včetně dětí do 15 let):	19,16% obyvatel
základní vzdělání:	17,17% obyvatel
vyučení:	27,98% obyvatel (+ 4,63% střední odborné bez maturity)
středoškolské s maturitou:	23,22% obyvatel
vysokoškolské:	6,67% obyvatel

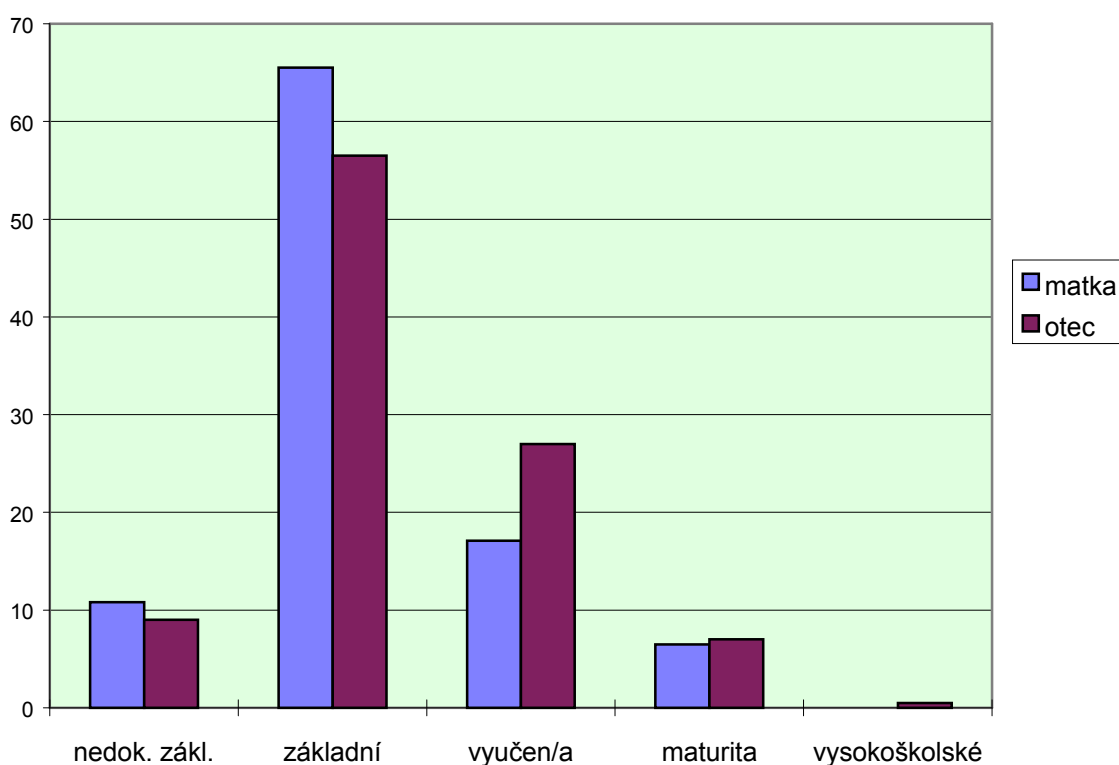
I z tohoto rámcového přehledu je zjevné, že námi sledovaní rodiče problémových dětí mají extrémně nízké vzdělání ve srovnání s běžnou populací. Výši dosaženého vzdělání u rodičů je možno jednoznačně považovat za výrazně kriminogenně působící faktor. Ve skupině rodičů s nižším vzděláním se vyskytuje výrazně vyšší počet dětí se závažnými poruchami chování. Vysvětlení tohoto jevu vidíme, jako již mnoho výzkumníků před námi, ve snížených výchovných schopnostech jedinců s nízkým dosaženým vzděláním, samozřejmě ve spojení s dalšími sociokulturními charakteristikami rodin málo vzdělaných osob.

Ještě nápadnější odchylky od celostátního průměru můžeme sledovat u rodičů v rodinách, které se označily za rómské. (viz tab.8)

Tabulka 8: Nejvyšší dosažené vzdělání v rómských rodinách

	vzdělání matky		vzdělání otce	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
nedokončené zákl.	26	21,0	14	18,7
základní	94	75,8	58	77,3
vyučen/a	3	2,4	3	4,0
maturita	1	0,8	0	0
vysokoškolské	0	0	0	0
celkem	124	100	75	100

V rómských rodinách spolupůsobí i další aspekty sociokulturního handicapu, zejména špatná znalost českého jazyka, odlišný životní styl ad.

Graf 3: Vzdělání rodičů (v %)

Nízkému vzdělání rodičů problémových dětí odpovídá jejich profesní zařazení, kdy naprostá většina z nich pracuje v dělnické profesi.

Tabulka 9: Profese matky a otce

	Profese matky		Profese otce	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
dělník/dělnice	228	92,7	139	90,8
zaměstnanec/kyně	10	4,1	9	5,9
podnikatel/ka	3	1,2	5	3,3
celkem (N=)	241	100,0	154	100,0

Profese matky zdaleka ne vždy odpovídá tomu, čím se matka v současnosti živí:

- 35% (154) matek nepracuje, jsou v domácnosti, nebo na mateřské dovolené
- 33,8% (149) matek je zaměstnáno
- 16,8% (74) matek jsou nezaměstnané, v evidenci OÚ
- 7,3% (32) matek je v invalidním důchodu

zbytek 1,8%, tj. 8 matek se živí asociálním způsobem, 5 (1,1%) matek je ve výkonu trestu a 1,4%, 6 matek jinak; (2,7%, tj. 12 matek zemřelo).

A čím konkrétně v současnosti se živí otcové sledovaných dětí?

- 42,3% svojí prací
- 22,1% nepracují
- 14,1% jsou nezaměstnaní v evidenci úřadu práce
- 8,5% jsou v invalidním důchodu
- 3,3% jsou ve výkonu trestu, ostatní jinak
- (6,1% zemřelo)

S profesí matky a otce souvisí i jejich vztah k práci. Tuto charakteristiku jsme zjišťovali prostřednictvím pětibodových škál. Viz tab. č. 9 a 10.

Tabulka 10: Vztah matky a otce k práci

	Vztah matky k práci		Vztah otce k práci	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 vyhýbá se práci	95	22,5	42	20
2	89	21,1	43	20,5
3	150	35,5	67	31,9
4	86	20,4	53	25,2
5 „workoholik“	2	0,5	5	2,4
celkem (N=)	422	100	210	100

Uvedené tabulky nepotvrzují občas prezentovaný předpoklad, že mnohé děti jsou v současnosti delikventní pro časovou zaneprázdněnost rodičů prací a podnikáním. Je zjevné, že u rodičů námi sledovaných dětí tomu tak není. Spíše u těchto rodičů zjišťujeme často negativní, v lepším případě průměrný vztah k práci. Negativní vzory chování rodičů ve vztahu k práci považujeme za významný kriminogenní faktor, který bude mít s velkou pravděpodobností v budoucnu dopad na chování jejich dětí.

Statisticky signifikantní rozdíl byl zjištěn mezi rómskými a nerómskými otci i matkami, kdy rómské matky i otcové byly OPD výrazně častěji označeny za osoby se špatným vztahem k práci a podstatně méně často za osoby s dobrým vztahem k práci. Vliv odlišného sociokulturního zázemí různých etnik je zde zvláště výrazný.

❖ Věk rodičů při narození sledovaného dítěte

Při tvorbě hypotéz jsme dále uvažovali o možném kriminogenním vlivu nízkého, nebo naopak vysokého věku matky (otce) při narození dítěte. Hypotéza se nepotvrdila, 94,3% matek porodilo dítě mezi 19. a 35. rokem věku. Dále jsme zjistili, že pouze 6 matek (1,3%) bylo při narození sledovaného dítěte ve věku do 18 let a 20 matek (4,4%) bylo ve věku nad 35 let. V případech starších matek se většinou jednalo o rómské matky s již velkým počtem dětí, kdy reprodukce přesahovala i do pozdějšího věku. Podobné údaje platí pro otce sledovaných dětí: 94,7% jich bylo při narození dětí ve věku 21 - 40 let, což je možno považovat za přiměřený věkový odstup. (0,4% otcům se dítě narodilo do 20 let a 4,9% nad 40 let z celkového počtu 225 osob). Můžeme uzavřít s tím, že rodiče jsou ve vztahu ke sledovaným dětem v přiměřeném věku. Z některých pramenů však vyplývá, že první dítě (tj. staršího

sourozence našeho klienta) měla matka často ve věku pod 20 let. I to se pak může projevit v rodinné atmosféře, která ovlivňuje chování sledovaného dítěte.

Edita (15 let) se narodila do úplné, ale nefunkční rodiny. Matce bylo v době jejího narození 17 let. Rodiče se rozvedli v jejích třech letech. Brzy byla rodina doplněna o druhého manžela matky, měli spolu jedno dítě, nevlastní sestru klientky. Druhé manželství bylo rozvedeno v r. 1994, Edita nevlastního otce neměla ráda a nestýká se s ním. Ve starším školním věku dívka žila v neúplné rodině, kde se střídali partneři matky. Atmosféra v rodině byla velmi špatná. Vychovávána byla především matkou, při výchově významně pomáhala babička, bydlící v jedné domácnosti. Babička nad ní držela „ochrannou ruku“. Nedávno však zemřela, po její smrti se Edita začala toulat, chyběl jí jakýkoli dohled. V rozhovoru uvedla, že úmrtí babičky bylo to nejhorší, co se jí stalo a uvažovala tehdy o sebevraždě. Matka si svůj život dosud nedokázala uspořádat. Je na výchovu dcery slabá, je nedůsledná a zdá se, že k ní nemá dostatečně silný citový vztah: v ústavu ji nenavštěvuje, ani jí netelefonuje. Udržuje pouze korespondenční kontakt. Editu to velmi mrzí. Do výchovného ústavu byla umístěna pro výchovnou nezvladatelnost, fetování, kouření, verbální agresivitu, nerespektování vychovatelů, neposlušnost, drzost, toulání, útoky z domova. V ústavu se cítí opuštěná. Nedokáže navázat vztahy s vrstevníky, nikdo s ní pro její povahové rysy (lhaní, nespolehlivost, hašteřivost) nekomunikuje. Doslova uvedla, že všechny kamarádky ji zklamaly a všechny holky nesnáší. Osobnostně je výrazně labilní, tenzní, úzkostná. Překonat tyto pocity se snaží alkoholem, který pije od dvanácti let pravidelně. Přiznala, že se opila mnohokrát, naposledy, když se její kluk vyspal s její kamarádkou. Zneužívala toluen a marihuanu, v poslední době experimentuje s psychofarmaky a přírodními drogami. Kouří od 10-11 let, v poslední době asi 20 cigaret denně. Prognóza vzhledem k jejímu dalšímu vývoji je poměrně nepříznivá.

✧ **Zdravotní stav otce a matky**

Sledovali jsme i zdravotní stav otce a matky. Pracovnice OPD nám sdělily, že pouze u 4,4% matek a 5,4% otců byl jejich zdravotní stav velmi špatný. Další údaje viz následující tabulka.

Tabulka 11: Zdravotní stav matky

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 velmi dobrý	65	15,2
2	129	30,1
3 průměrný	148	34,6
4	67	15,7
5 velmi špatný	19	4,4

N = 428

Tabulka 12: Zdravotní stav otce

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 velmi dobrý	32	15,6
2	65	31,7
3 průměrný	78	38,0
4	19	9,3
5 velmi špatný	11	5,4

N = 205

V následujícím životním příběhu se negativně projevila nemoc obou vychovatelů a následné úmrtí otce:

Matka 14leté Vlasty je v invalidním důchodu pro těžký diabetes a vysoký krevní tlak. Po úmrtí manžela je v špatném psychickém stavu a svoje problémy řeší alkoholem. Výchovu dcery nezvládá a souhlasila s umístěním do ústavu. Pro klientku bylo výrazným zlomem úmrtí otce. Sama o té době říká, že když ji umřel otec nic ji nebavilo, byla psychicky na dně. Přestala chodit do školy, toulala se sama, bez party, bez kamarádů. Až časem narazila na partu jiných záškoláků, s nimi chodila na kulečnick, hrát na automatech, kouřila a pila pivo. Také jednou nepřišla přes noc domů. Máma jí moc věřila, vůbec netušila, že by dcera mohla dělat nějaké problémy. Domnívá se, že kdyby to máma zjistila dřív, dalo se vše zachránit. V r.1997 začala doma krást peníze a utíkat z domova. Existuje neprokázané podezření, že dívka byla znásilněna či pohlavně zneužívána. Nicméně lékařská prohlídka konstatovala, že má z minulosti sexuální zkušenosti. Z výpovědi matky u soudu vyplynulo, že s klientkou začaly problémy v druhém pololetí školního roku 1997/98. Klientka tehdy začala kamarádit se starší dívkou, chodily spolu na diskotéky. V té době - bez vědomí matky - přestala klientka chodit do školy, ukradla matce 30000,-Kč a utratila je za oblečení. Ústavní výchova byla nad klientkou

vysslovena také z toho důvodu, že na svůj věk vypadá velmi vyspěle a vzbuzuje nevhodnou pozornost mužů. Svoji budoucnost si představuje optimisticky: chce vystudovat střední zdravotnickou školu, vdát se a až bude mít děti, chce na ně mít hodně času a když budou dělat něco špatného „promluví jim do duše“.

✧ Náhradní vychovatelé

Údaje o náhradních vychovatelích jsme získali především v těch případech, kdy sledované dítě nevychovala vlastní matka. Ptali jsme se sociálních pracovníků, proč tomu tak bylo. Nejčastěji nám bylo sděleno (v 10 případech), že vlastní matka o dítě neměla zájem. 4 matky opustily rodinu kvůli novému partnerovi, 7 dětí bylo z rodiny odejmuto pro nedostatečnou péči. Ostatní důvody se vyskytly pouze ojediněle: matka alkoholička v protialkoholní léčbě, matka dítě opakovaně opouštěla, matka ve vězení, zemřela, dala dítě k adopci, je v psychiatrické léčbě apod.

V dotaznících určených pracovníkům OPD jsme sledovali relevantní informace o případných jiných vychovatelích než je vlastní otec a matka. Zjistili jsme, že nejčastěji vychovávají mimo rodičů děti prarodiče (44%), nebo nevlastní rodiče (43%). V zanedbatelném počtu případů šlo o pěstouna (6%), sourozence (4,5%) nebo o tetu (strýce) - (3%). Udaná procenta jsou z celkového počtu N = 112.

U 84 náhradních vychovatelů jsme získali informace o jejich vzdělání: většina (60%) měla pouze základní vzdělání, 26% bylo vyučeno a celých 13% dosáhlo maturity (jeden měl vysokoškolské vzdělání). Struktura vzdělání náhradních vychovatelů je odlišná od vzdělání vlastních rodičů. Odrazila se zde patrně snaha sociálních pracovníků hledat pro děti náhradní vychovatele s vyšším vzděláním než mají vlastní rodiče.

Údaje o profesi náhradních vychovatelů jsme získali v 55 případech. 82% z nich jsou dělníci, 14,5% zaměstnanci, jeden je podnikatel, jeden samostatně hospodařící zemědělec. Trvalou prací se ovšem živí pouhých 22% náhradních vychovatelů, příležitostnou prací 8% osob, téměř třetina je ve starobním důchodu (31,7%), 11% je v invalidním důchodu, 17% je nezaměstnaných (z toho 7% ve evidenci), o 4% náhradních vychovatelů jsme získali od pracovníků OPD informaci, že se živí asociálním způsobem. Ostatní jsou v domácnosti (5%), 2 zemřeli.

Náhradní vychovatelé mají dle našich respondentů i poněkud jiný vztah k práci než vlastní rodiče. U pouhých 4% náhradních vychovatelů byl signalizován velmi negativní vztah k práci, na druhé straně je v souboru více než desetina workoholiků (pracovnice OPD o nich vypověděly, že bez práce nemohou být).

Zdravotní stav náhradních vychovatelů není příliš dobrý. Souvisí to nepochybně i s jejich vyšším věkem. Pouze 34% ze 103 jedinců je v dobrém zdravotním stavu a 37% má špatný zdravotní stav (z toho 11% velmi špatný).

6.3.3 Výchovné styly rodičů, resp. náhradních vychovatelů

Matka je ve většině sledovaných rodin hlavním socializačním činitelem, zejména v nejtětlejším věku. Význam výchovného působení matky je umocněn v situaci, která je v rodinách problémových dětí častá a která byla zjištěna i v našem výzkumu: v těchto rodinách často absentuje - ať už úplně, nebo částečně - otec. (I v případech formálně úplných rodin nám sociální pracovnice signalizovaly výchovu dítěte pouze matkou.) Snažili jsme se i z těchto důvodů postihnout některé výchovné přístupy matek k dětem podrobněji.

Zjistili jsme, že pro matky problémových dětí je příznačnější¹⁰:

> být nedůsledná ve výchově	(87,2%)	než být důsledná	(3,6%)
> nechávat dítě bez dozoru	(74,6%)	než jej přehnaně kontrolovat	(6,6%)
> zanedbávat péči o ně	(57,9%)	než o ně přehnaně pečovat	(8,9%)
> mít k němu kladný emoční vztah	(57,5%)	než záporný vztah	(11,6%)
> omlouvat jeho prohřešky	(54,0%)	než jej obviňovat	(17,1%)
> spíše jej netrestat	(49,9%)	než jej přehnaně trestat	(15,9%)

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že pedagogické působení (někdy spíše „nepůsobení“) matek na problémové děti je dle očekávání velmi často nevhodné. Uvědomíme-li si kombinaci výchovné nedůslednosti, zanedbávání a často i nelásky nebo lhostejnosti vůči dítěti, nemůžeme reálně očekávat jiný než problematický vývoj takového jedince. Zvláště přičteme-li k tomu neadekvátní reakce na chování dítěte a často špatný osobní příklad.

Některé nevhodné výchovné přístupy jsou výraznější u rómských matek: zejména signifikantně častěji omlouvají prohřešky svých dětí. Rómské matky mají dále tendenci

¹⁰ Poznámka ke zpracování všech tří níže uvedených přehledů: uvedená procenta jsou součtem krajních hodnot škály, dopočet do 100% tvoří střední bod na škále, tzn. bod č.3.

poněkud méně děti trestat a kontrolovat. Na druhé straně k nim o něco častěji mají kladný emocionální vztah.

Dalším ve výchově dítěte negativně působícím faktorem je absence otce ve výchově. Ti **otcové** (byla jich necelá jedna polovina), o kterých měly sociální pracovníce dostatek údajů, aby se mohly vyjádřit k jejich výchovnému působení, si rovněž nepočínali nejlépe. Typické pro ně bylo spíše:

> být nedůsledný ve výchově	(81,5%)	než být důsledný	(5,5%)
> nechávat dítě bez dozoru	(71,5%)	než jej přehnaně kontrolovat	(4,7%)
> zanedbávat péči o ně	(63,6%)	než o ně přehnaně pečovat	(3,7%)
> spíše jej netrestat	(40,3%)	než jej přehnaně trestat	(25,3%)
> mít k němu kladný emoční vztah	(52,8%)	než záporný vztah	(10,7%)
> omlouvat jeho prohřešky	(39,6%)	než jej obviňovat	(23,7%)

Údaje jsou obdobné jako u matek, za povšimnutí stojí některé odlišnosti, které souvisejí s mužskou rolí v rodině. Otcové našich klientů poněkud častěji děti trestají a méně často omlouvají prohřešky svých dětí. Jinak stejně jako matky jsou nedůslední a zanedbávající péči. Rómští otcové jsou s otci Neromy ve svých výchovných přístupech v podstatě srovnatelní, pouze otcové Romové jsou ještě častěji benevolentní k prohřeškům svých dětí a méně důslední než otcové Neromové.

Zajímavé je srovnání výchovných stylů **náhradních vychovatelů** ve srovnání s vlastními rodiči. Na základě výpovědí pracovníků OPD o 109 náhradních vychovatelích jsme zjistili, že pro náhradní vychovatele je příznačnější:

> být nedůsledný ve výchově	(67,8%)	než být důsledný	(7,3%)
> mít k němu kladný emoční vztah	(47,7%)	než záporný vztah	(25,7%)
> spíše jej přehnaně trestat	(42,6%)	než jej netrestat	(29,6%)
> nechávat dítě bez dozoru	(41,4%)	než jej přehnaně kontrolovat	(21,6%)
> omlouvat jeho prohřešky	(41,2%)	než jej obviňovat	(29,3%)
> zanedbávat péči o ně	(38,7%)	než o ně přehnaně pečovat	(14,4%)

Srovnání tří skupin vychovatelů vykazuje značné rozdíly. Zjišťujeme, že náhradní vychovatelé jsou poněkud důslednější ve výchově a častěji mívají tendenci dítě přehnaně kontrolovat než je nechávat bez dozoru. Náhradní vychovatelé ne tak často děti zanedbávají, spíše mají určitou tendenci o ně přehnaně pečovat. Náhradní vychovatelé ovšem častěji pociťují ke svěřenému dítěti nedostatek lásky, vlastní rodiče mají k vlastnímu (problémovému) dítěti o poznání méně často negativní vztah.

Významný rozdíl vidíme ve vztahu vlastních rodičů a náhradních vychovatelů k trestání dětí. Náhradní vychovatelé častěji děti trestají, než vlastní rodiče. K tomu je třeba poznamenat, že nejvyváženější výchovný postoj by byl patrně někde uprostřed krajních bodů (vůbec netrestá - stále trestá) předložené pětibodové škály. Nejvyšší procento takto umístěných bodů získaly vlastní matky, nejméně vlastní otcové. Odráží se zde pravděpodobně určitá nejistota ve výchově, která je vyšší u (často nepřítomných) vlastních otců a náhradních vychovatelů, než u vlastních matek.

Určité dílčí rozdíly se projeví ve výchovných stylech Romů a Neromů. Rómští vlastní rodiče mají tendenci své problémové děti spíše omlouvat, než obviňovat (rozdíl je statisticky významný). Romové jsou ve výchově svých dětí ještě nedůslednější než Neromové.

Na případu patnáctileté Ivany lze demonstrovat výsledky nevhodných výchovných snah vlastních rodičů i náhradních vychovatelů. Problémy kulminovaly v jejích 14 letech pokusem o sebevraždu požitím prášků. Roli hrál i nízký věk matky při porodu těsně po 18. roce věku. Otec byl alkoholik, bylo mu v době narození 20 let, měl zájem především o partu svých kamarádů, s nimiž jezdil na „čundr“, hrál na různé nástroje a o dceru neměl nejmenší zájem. Pokud byl doma, byly neustálé hádky kvůli alkoholu, penězům...V mladším školním věku otec odešel (bez rozvodu), Ivana byla svěřena do výchovy babičce, ke které má dodnes dobrý vztah. Klíčovým zlomem v jejím životě byl rozvod rodičů, ke kterému došlo v jejích 12 letech. Důvodem rozvodu byl alkoholismus otce, resp. to, že propíjel peníze. Ivana byla svěřena do péče otce (matka neměla být). U otce byla bez dozoru a mohla si svobodně nakládat se svým životem. Dívka však tvrdí, že byla tátou bita, dle svých slov často neoprávněně či bezdůvodně, otec si na ni dle jejích slov „vylíval vztek,.. Otec jednal v některých situacích neadekvátně, např. ze vzteku rozkopal dceři magnetofonové kazety. Po 2 měsících Ivana odešla za matkou, které byla posléze svěřena do výchovy. Porozvodovou situaci líčí Ivana tak, že byla bezradná ve volbě rodiče, se kterým by chtěla žít, nechtěla ani jednomu ublížit. V r.1997 se k matce přistěhoval druh. Ivana ho neakceptuje, soupeří s ním o „místo na slunci,.. Druh se navenek

staví, jako že má zájem o její problémy, vyskytuje se však podezření, že ji bije. Dívka tuto skutečnost potvrzuje a komentuje ji: „bil mne asi z výchovné snahy, ale mne to velmi uráželo, vždyť mne trestal neznámý člověk - jak si to vůbec mohl dovolit !,“. Druh matky se snažil být na klientku přísnější a ta mu vyhrožovala, že udá na policii, že ji bije. Druh matky má ovšem též problémy s alkoholem, což Ivana matce vytýká (s jejím vlastním otcem se matka rozešla právě kvůli pití alkoholu). V roce 1997 spáchala klientka demonstrativní - proti druhovi matky zaměřený - pokus o sebevraždu požitím léků. Byla na pozorování v psychiatrické léčebně a středisku výchovné péče. V téže době se začala ve škole stýkat s dívkou, která ji vedla k drobným krádežím a přivedla ji do feťácké party. Matka začala bojovat o dceru, snažila se ji kontrolovat („máma mi kontrolovala kapsy,, „lhala jsem mámě, abych se dostala z domu,,), přítel matky však zasahuje rigorosně, situaci vyhrocuje, snaží se navodit přísnější řád. Klientka o tomto období sděluje, že se pohybovala ve feťácké partě, že s nimi jezdila na různé hudební festivaly. Zdůrazňuje, že se bála s nimi chodit do hospody, „aby ji někdo neviděl,,. Neplnila sliby, které ohledně svého chování dala matce, dělala to především na truc matčinu příteli. Poslední kapka v konfliktním vztahu klientky a druhá matky přetekla, když si pro ni přišli (tedy druh a matka) do hospody, kde klientka seděla s členy party. Klientka neunesla zesměšnění a napomínání, tvrdě se ji dotklo, že se matka postavila na stranu svého přítele v tomto konfliktu. Sama o tom sděluje, že v restauraci seděla se svými přáteli, údajně pila pouze minerálku, a i když její přátelé byli feťáci, ona sama nic nebrala. Rodiče ji však nařkli, že je feťáčka a chtěli ji z restaurace odvézt. Z úst rodičů zaznělo osudné „bud' půjdeš hned s námi domů, nebo se již nevracej,,. Klientka vysvětluje, že do party chodila nikoliv kvůli fetování, ale proto, že si neměla s kým popovídat, měla pocit, že ji byla matka druhem ukradena a že své problémy může probrat pouze se svými vrstevníky. Utekla do Prahy, kde spala na nádraží, ujala se jí parta. Z tohoto období má i první větší zkušenosti s alkoholem, přiznává, že se opila, požívání alkoholu - a pravděpodobně i drog - je spojeno s partotvorným prvkem („když na útěku kámoši něco slavili,,). Na základě oznámení matky bylo po dívce vyhlášeno celostátní pátrání. Nakonec byla ve zbědovaném stavu nalezena v Českých Budějovicích. Subjektivně - dle vlastního sdělení - tento fakt uvítala s úlevou. Při útěku se bála, že již nikdy neuvidí mámu. Byla umístěna v DVÚ a tím přišla o svobodný pohyb a velmi se citově navázala na matku, bratra i svého vlastního otce, těšila se na ně a byla zklamána, když náhodou nepřijeli. Latentně má pocit, že může za to, že se její rodiče rozvedli a že je otec nešťastný. Říká, že vždy, když nyní navštíví svého otce dojde k tomu, že se otec opije, ačkoliv - jak se domnívá - jindy již nepije.

✧ Týrání klienta

Týrání dětí patří k velmi diskutovaným otázkám současné (nejenom) kriminologie. Položili jsme tuto otázku jak s cílem základního popisu zasaženosti souboru výchovně narušených dětí syndromem CAN¹¹, tak s cílem prozkoumat možné souvislosti týrání a poruch ve vývoji dítěte. Dotaz směřoval nejenom na eventuální týrání klienta, ale i jiných členů jeho rodiny - vycházeli jsme totiž z předpokladu, že týrání v rodině působí na klienta negativně, i když se netýká přímo jeho osoby. V souladu se zavedeným rozdělením problematiky týrání jsme se ptali zvláště na týrání fyzické, psychické a sexuální.

Tabulka 13: Výskyt týrání v rodině

	absol. čet.	relat. čet. (%)
fyzické týrání	58	12,8
psychické týrání	46	10,2
sexuální zneužívání	10	2,2
celkem rodin kde došlo k týrání	82	18,1

N = 453

Téměř v každé páté rodině z našeho vzorku došlo podle informací, kterými disponuje OPD, k některému z druhů týrání nebo jejich kombinaci.

Porovnáme-li projevy asociality klientů s faktem, zda byli či nebyli obětí týrání (resp. jeho svědkem v rodině), docházíme k následujícím poznatkům:

- týrané děti jsou v porovnání s celkem spíše méně závadové, především je u nich méně záškoláctví, jeví menší nezáměr o výuku a mají menší frekvenci experimentů s drogami. Jsou to pravděpodobně z velké části děti, umístěné v ústavní výchově kvůli patologickému rodinnému prostředí, u nichž jsou poruchy chování spíše produktem tohoto prostředí.
- tyto děti mají častěji zjevné psychické problémy (trpí jimi 31% obětí fyzického týrání proti 20% v celém vzorku). Tomu odpovídá i zvýšený počet psychiatrických pacientů mezi oběťmi (třetina obětí fyzického útlaku se léčila na psychiatrii).

Pokud respondent uvedl, že v rodině klienta došlo k některému druhu týrání, zajímali jsme se o případ podrobněji. Jak vyplývá z tabulky č.13, v některých případech došlo k souběhu několika druhů týrání. Nejčastěji se pojí týrání fyzické a psychické - došlo k tomu ve

¹¹ Mezinárodně unifikovaná zkratka pro Children Abuse and Neglect - zneužívání a zanedbávání dětí.

22 případech. Nejtristnější je osud 4 klientů, do jejichž života zasáhlo týrání fyzické, psychické i sexuální zneužívání.

Nejčastějším původcem týrání byla matka klienta (35 případů), vlastní otec (32 případů) nebo nevlastní otec či druh matky (celkem 24 případů) - je zřejmé, že u mužů je tato patologická forma chování častější. V ojedinělých případech se objevují i pěstouni, bratr nebo další osoby. Obětí týrání byl v 71 případech sám klient, dalších 25 (událostí se týkalo jeho sourozenců; v 11 případech se objektem domácího násilí stala matka klienta.

O co se konkrétně jednalo? U sexuálního zneužívání je skutková podstata zřejmá. Nejčastějším typem fyzického týrání jsou nepřiměřené tresty, jimž je dítě podrobováno (38 případů). Dále se jedná o zhruba 20 případů verbálního a fyzického napadání, tedy kombinaci fyzické a psychické agrese. 15 událostí charakterizovali respondenti jako „psychické deptání“, resp. „odmítání matkou“; jiné kauzy spadají do oblasti zanedbávání (strava, hygiena, ponechávání bez dozoru).

Radek (14 let) se narodil v úplné rodině jako 3. dítě v pořadí. Má dvě starší sestry (24 a 19 let) a mladšího nevlastního bratra (9 let). Ve třech letech mu při autohavárii zemřel otec a když mu bylo pět let, přivedla matka do rodiny svého druha. Matka je charakterizována jako velmi špatná vychovatelka: nechává dítě víceméně bez dozoru, zanedbává péči o něj, a to jak běžnou (hygiena, strava, oblečení), tak i materiální. Nepřiměřeně ho trestá a je absolutně nedůsledná ve výchově. Pracovnice OPD udává, že matka nemá k dítěti pozitivní emocionální vztah.

Nevlastní otec (druh matky, rok nar. 1954) podniká a je charakterizován jako jedinec s velmi dobrým vztahem k práci. Nevlastního syna nemá rád, přehnaně ho kontroluje a nepřiměřeně fyzicky trestá. V době provádění tohoto výzkumu byl vyšetřován policií pro tr. čin § 215 tr. zák., týrání svěřené osoby (obětí je klient).

Vztah Radka k rodině je výrazně negativní. V rozhovoru uvedl, že nevlastní otec dává přednost před ním svému synovi, jeho nevlastnímu bratrovi, jemu pořád nadává a fyzicky ho trestá. Nevlastní otec ho dále např. nechtěl pouštět za tetou, kterou měl klient rád a svěřoval se jí, v létě nemohl kvůli otci jet na dětský tábor, musel celé prázdniny pracovat a pomáhat matce. Z těchto důvodů Radek několikrát utekl z domova (otec prý byl rád a matka se o něj strachovala). Když byl starší, šel ke známým, které o situaci informoval s tím, že chce být umístěn v dětském domově. Přiznal, že dvakrát utekl i z dětského domova, protože se mu tam momentálně nelíbilo.

Radek velmi touží po pochvale, uvedl, že matka ho občas pochválí např. za drobnou pomoc, nevlastní otec nikdy: např. si zlepšil prospěch z pětiek na dvojky a otec ho vůbec

nepochválil. Měl pocit, že mu nerozumí ani matka, jí se svěřit nemohl, protože neměla ráda jeho kamarády a vytýkala mu kouření. Rodiče se hádali kvůli němu (matka ho hájila) a kvůli pití alkoholu, který matka vyčítala otcí. Dobré vztahy neměl ani se sourozenci, Radek uvádí, že si vzájemně dělali schválnosti (např. mladší bratr házel jeho hračky psovi, aby je rozkousal), se sestrou se prali, protože mu brala cigarety a spálila mu modely letadel, které vyrobil.

Ještě tragičtější byl osud dívky z následujícího případu:

Iveta (15 let) byla ihned po porodu umístěna 1 rok v kojeneckém ústavu. V témže roce se její rodiče (Romové) rozvedli. Otec se odstěhoval k družce, na výchově se nijak podstatně nepodílel. V roce 1986 byla odebrána z rodiny pro týrání matkou (opakovaně nepřiměřené trestání vedoucí až ke zlomenině klenby lebeční a otřesu mozku) a umístěna v dětském domově, kde pobyla dva roky, V roce 1988 byla vrácena matce, o které je mj. známo, že je alkoholička. Má dva vlastní sourozence - bratry a jednu nevlastní sestru. V současnosti se stýká převážně s lidmi s asociální orientací, její přítelkyní je o šest let starší prostitutka, která Ivetu snadno ovládala. Nemá stále kamarády, ani ve škole neměla stálou přítelkyni, chlapci o ní zájem neprojevovali. Většinou si hraje s mladšími dětmi, ale ani tam není vůdčí osobností. Často bývá terčem posměchu, podceňována a přezírána. V domácím prostředí byla podřazena oběma sourozencům - i sestře o 3 roky mladší. Problematicky se sžívá se skupinou vrstevníků, vyvolává konfliktní situace. V anamnéze záškoláctví, kouření, fetování, pravidelnější požívání alkoholu od 12 let, první toxikomanický zážitek v 11 letech: léky, marihuana, pervitin, heroin, pravidelně od 12 let. V r. 1997 se Iveta demonstrativně pokusila o sebevraždu prášky.

Důležitou otázkou také je, zda a s jakým výsledkem proběhlo soudní projednávání zmíněných případů. Dle sdělení sociálních pracovníků bylo soudně projednáno pouze 8 případů, kdy ve 2 případech byl udělen nepodmíněný trest odnětí svobody a 4x trest s podmíněným odkladem - vesměs šlo o případy pohlavního zneužití. Ve dvou případech byl nařízen dohled nad rodiči klienta. 12 kauz bylo v době výzkumu dosud v jednání, třikrát došlo ke stažení obvinění ze strany oběti. V některých jednotlivých případech bylo vyšetřování odloženo policií nebo amnestováno; jedenkrát bylo zjištěno, že událost byla smyšlena, neboť nezletilá chtěla být umístěna do dětského domova.

6.3.4 Stabilita výchovného prostředí

Lze se důvodně domnívat, že zdravý psychosociální vývoj dítěte úzce souvisí se stabilitou sociálního prostředí, v němž se pohybuje, tedy především rodiny. Proto byl v záznamovém archu vytvořen výčet nejčastěji se vyskytujících destabilizujících momentů v životě dítěte a sledovali jsme frekvenci jejich výskytu u klientů - viz. tab. č. 14:

Tabulka 14: Výskyt destabilizujících jevů

	absol. čet.	relat. čet. (%)
rozvod nebo rozchod vlastních rodičů	224	48,3
změna školy	207	44,6
stěhování do jiné obce	135	29,1
doplnění rodiny o dalšího vychovatele	129	27,8
doplnění rodiny o nevlastní sourozence	113	24,4
odloučení od rodiny před umístěním v DDÚ	113	24,4
dlouhodobá neúčast vychovatele v rodině	83	17,9
rozvod nebo rozchod rodiče s dalším partnerem	55	11,9
úmrtí vychovatele	52	11,2

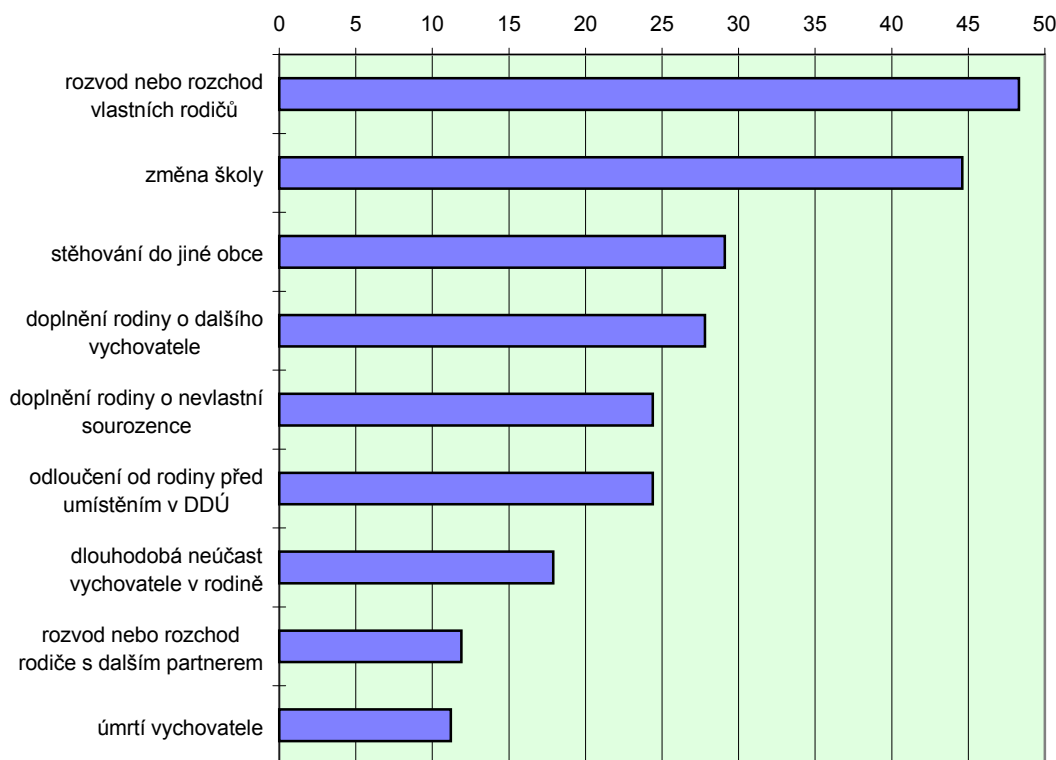
N = 464

Již ze známého vysokého počtu rozvodů v ČR nás napadne, že touto zkušeností rozbití rodiny prošlo nejvíce klientů - po připočtení rozchodů rodičů, kteří buď neabsolvovali formální rozvod, nebo nebyli nikdy sezdáni, postihla tato událost téměř polovinu sledovaných klientů. S tím koreluje i stěhování a změna školy, neboť rozvod (rozchod) s sebou někdy nese i změnu bydliště toho z rodičů, jemuž je dítě svěřeno do péče. Změna prostředí je vedle faktické ztráty jednoho z rodičů citelným zásahem do pocitu jistoty a ukotvenosti dítěte, což bývá příčinou útěků, záškoláctví a dalších výchovných selhání. Nejméně ve čtvrtině případů si vychovatel dítěte (téměř vždy to je matka) našel nového partnera, se kterým přišli i noví vrstevníci klienta - jeho nevlastní sourozenci.

Příchod nového vychovatele, ke kterému navíc často dochází ve velmi citlivém období puberty, bývá dalším momentem vedoucím k odcizení dítěte rodině a následnému nerespektování jejích výchovných snah (jsou-li vůbec jaké). Celý problém je samozřejmě umocněn v těch případech, kdy selhává i nový matčin partnerský svazek a dítě je podrobováno dalším změnám v rodinném prostředí. Je ale třeba uvést, že někdy je výměna

vychovatele (otce) vnímána pozitivně a dítě ho má rádo a respektuje stejně jako matku; je to většinou v případech, kdy k rozvodu a novému svazku došlo v útlém věku dítěte.

Graf 4: Destabilizující faktory v rodině (v %)

Vysoký je počet dětí, kterým zemřel jeden z vychovatelů.¹² Tato maximálně traumatizující zkušenost zasáhla každé deváté dítě(!) a nasnadě je hypotéza, že právě to může být zdrojem jejich poruch socializace. Po provedených tříděních se však zdá, že touto tragédií postižení jedinci jsou z hlediska delikvence spíše „hodnější“, nevykazují ani více psychiatrických poruch. Jako poněkud horší se jeví kvalita péče o dítě a atmosféra v rodině; disharmonické vztahy zapříčiněné úmrtím vychovatele by mohly být tou příčinou, pro kterou kurátoři navrhuji ústavní výchovu.

Za důležitý moment v životě dítěte je třeba též považovat změnu školy, zvláště uvědomíme-li si, kolik času zde stráví a jak široké spektrum funkcí škola má (kromě vzdělávací a výchovné složky se zde také dítě učí respektování mimorodinné autority, komunikaci s vrstevníky včetně komunikace s dětmi opačného pohlaví, dodržování pevného časového rozvrhu atd.).

¹² Nejčastěji to byl otec (35 případů, t.j. asi 2/3), v 11 případech dítě ztratilo matku, zbytek představují úmrtí prarodiče, který klienta vychovával

Ke změně školy docházelo ze tří základních důvodů:

- přechod ze základní na zvláštní školu z důvodů prospěchových - především v mladším školním věku; díky nižším nárokům se poté prospěch vesměs ustálil
- stěhování rodiny klienta, často po rozvodu (rozchodu) rodičů
- přeřazování na jinou školu z důvodu poruch chování - k němu dochází především ve starším školním věku, kdy je snaha řešit eskalaci výchovných problémů přesazením dítěte do cizího prostředí. Tomu odpovídá i fakt, že změna školy statisticky souvisí především s verbální agresivitou klienta (ta je zaznamenána u 60% dětí změnivších školu), s neúctou k učitelům (54% přeřazených), s agresí fyzickou a šikanou. Jedná se tedy o prohřešky typické pro školní prostředí a závažně narušující výchovný proces, což mají někteří pedagogové snahu řešit tlakem na přesun problémového žáka na jinou školu. Celkově mění školu asi 60% dětí s nejvyšším indexem závadového chování, zatímco 3/4 klientů s méně závažnými poruchami chování ji nemění.

Čtvrtina dětí, která již před svým umístěním do ústavní péče zažila delší odloučení od rodiny, má za sebou nejčastěji zkušenost dětské psychiatrické léčebny, protože poruchy chování bývají v některých případech přičítány psychickým problémům - jde především o lehké mozkové dysfunkce, afektivní poruchy atd.

Všechny destabilizující faktory, uvedené v tabulce 14 obdržely po porovnání závažnosti svůj index závažnosti; součet indexů jednotlivých u klienta přítomných faktorů dává tzv. skóre stability výchovného prostředí. Porovnáním tohoto skóre s výskytem deliktů u klienta docházíme k zajímavému poznání, že vliv stability prostředí na delikvenci dítěte je velice slabý; žádná vazba nebyla zjištěna mezi stabilitou a ekonomickou situací rodiny, resp. kvalitou péče o klienta. V nestabilních rodinách však panuje horší atmosféra a je zde i vyšší výskyt dětí s psychiatrickou zátěží. Více je zde i případů týrání, především týrání fyzického.

Obtížně definovatelnou, avšak zásadně důležitou veličinou pro klientův vývoj v rodinném prostředí je **atmosféra v rodině**. Je to výslednice emocionálních vztahů mezi všemi členy rodiny, výchovných přístupů k dětem, stability rodiny (viz výše), hmotného zajištění rodiny a dalších faktorů. Požádali jsme respondenty - pracovníky OPD, aby se pokusili charakterizovat (na škále) rodinné ovzduší předtím, než problémy s dítětem vyústily v jeho umístění v diagnostickém ústavu.

Tabulka 15: Atmosféra v rodině (%)

	1	2	3	4	5	
velmi dobrá	1	33	136	184	107	velmi špatná
	0,2%	7,2%	29,5%	39,9%	23,2%	

N= 461

Rodinné klima považují respondenti u drtivé většiny dětských delikventů za nevyhovující - ve více než 60% případů jej označují za špatné nebo velmi špatné. Samotný fakt, že problémy vyústily až do odebrání dítěte z rodiny svědčí o tom, že rodinné vztahy byly vážně narušené. Takové prostředí pak není schopno zabránit sklouznutí dítěte za hranici sociální patologie.

6.3.5 Sourozenci

Sledovali jsme též množství vlastních a nevlastních sourozenců, kteří se v rodině klienta v průběhu jeho života vyskytovali. Jak vyplývá z tab. č.16, v souboru je více jak jedna čtvrtina jedináčků, nejčastěji zastoupeni jsou však klienti s jedním vlastním sourozencem.

Tabulka 16: Počet vlastních sourozenců

množství sourozenců	absol. čet.	relat. čet. (%)
0	117	25,2
1	136	29,3
2	106	22,8
3	52	11,2
4	34	7,3
5-6	14	3,0
7 a více	5	1,0

N = 464

Maximálně do dvou vlastních sourozenců má tedy více jak tři čtvrtiny klientů, více jak deset sourozenců pouze jeden klient. Průměrný počet na jednoho klienta souboru je pak 1,6 vlastního sourozence. Z hlediska pohlaví sourozenců nepatrně převažují bratři (51,5%) nad sestrami (48,5%). Z hlediska etnicity mají rómští klienti více vlastních sourozenců než klienti Neromové. Při bližším rozboru rómské a nerómské podskupiny sledovaných dětí zjišťujeme,

že jednak nerómští klienti jsou častěji jediným vlastním dítětem svých rodičů (Romové 18,6%, Neromové 29,5%), jednak že 3 a více sourozenců má více jak dvě pětiny rómských klientů (40,7%) ale pouze 14,1% nerómských klientů. Jinak řečeno, všichni nezletilci našeho souboru, kteří mají pět a více vlastních sourozenců, jsou Romové. Z hlediska pohlaví klientů neshledáváme v množství sourozenců žádné podstatné rozdíly.

Důležitějším zjištěním, které též okrajově vypovídá o nestabilitě či proměnlivosti rodinného zázemí, je údaj o množství nevlastních sourozenců. Z celkového výzkumného vzorku má nevlastního sourozence téměř polovina zkoumaných dětí (218 = 47%). Z těchto klientů má téměř polovina (46,3%) jednoho nevlastního sourozence a téměř čtvrtina dva nevlastní sourozence. Průměrně tak připadá na jednoho klienta jeden nevlastní sourozenec. Z hlediska pohlaví nevlastních sourozenců je to častěji muž (54%) než žena (46%).

Tabulka 17: Počet nevlastních sourozenců

počet nevlastních sourozenců	absol. čet.	relat. čet.(%)
0	246	53,0
1	101	21,8
2	54	11,6
3	28	6,0
4	13	2,8
5-6	14	3,0
7 a více	8	1,7

N = 464

Z výše naznačených údajů vyplývá, že faktické množství dětí v rodinách našich klientů je výrazně vyšší. Klient jako jediné dítě v rodině se vyskytuje pouze v 5,4% případů, naopak rodin s čtyřmi a více dětmi je 74,4%. Extrémně velké množství dětí (tj. pro naše účely 6 a více) má přitom 10,3% rodin.

6.3.6 Ekonomická situace rodiny

V životě dítěte hrají svou významnou roli i faktory hmotné povahy, tedy ekonomický status rodiny a s ním související úroveň zabezpečení potřeb dítěte. Některé kriminologické teorie uvádějí, že špatná ekonomická situace může přispívat k rozvoji delikvence a asociality. Teorie, podle kterých je chudoba jednou z hlavních příčin kriminality, byly postupně opuštěny. Domníváme se však, že ve specifických podmínkách naší společnosti v současnosti je třeba připustit, že se mohou vyskytnout případy, kdy materiální nedostatek úzce souvisí s trestnou činností. Specifickými podmínkami máme na mysli zejména kontrast současné vzrůstající nezaměstnanosti a návyku některých jedinců spoléhat téměř ve všem na péči státu. Je nepochybně skutečností, že někteří jedinci mají z různých příčin snížené schopnosti postarat se sami o sebe a o svoji rodinu. Stát by měl takovým lidem pomáhat, ovšem nikoli už těm, kteří se sami starat nechtějí a na systému státní sociální péče parazitují. Problémem je, jak tyto dvě skupiny ekonomicky slabých jedinců od sebe odlišit a jaké nástroje pro nápravu situace volit.

Ekonomickou situaci rodiny hodnotili respondenti na pětibodové škále - viz. tab. 18

Tabulka 18: Ekonomická situace rodiny (absol. / relat. četnost)

	1	2	3	4	5	
výrazně nadprůměrná	4	33	173	158	91	výrazně podprůměrná
	0,9%	7,2%	37,7%	34,4%	19,8%	

N= 459

Již letmý pohled na tabulku nám říká, že v ústavní výchově (nařízené pro poruchy chování) je velice malý počet dětí z ekonomicky silných rodin. Ti nedosahují ani desetiny ze zkoumané populace, zato celá pětina klientů pochází dle mínění pracovníků OPD z velmi podprůměrně situovaných rodin. V posledních letech se objevovaly v médiích zprávy o stoupajícím počtu delikventních výchovně zanedbávaných dětí z finančně dobře zajištěných rodin, kde jsou rodiče časově zaneprázdněni. Nic však nenavádí tomu, že by se takovéto děti ve významnějším počtu nacházely v ústavní či ochranné výchově.

Zkoumáme-li možnou vazbu mezi ekonomickou situací rodiny a druhy poruch chování dítěte, nezjišťujeme žádné zaznamenáníhodný vztah. Snad jen poněkud paradoxně působící fakt, že k útekům z domova dochází v poněkud vyšší míře v rodinách lépe

situovaných. Je zde však zřejmý (a pochopitelný) vztah mezi vyšším ekonomickým statusem rodiny a vzděláním rodičů; z chudších rodin také pochází významně vyšší počet dětí, navštěvujících zvláštní školu. Tyto děti jsou ale po stránce chování ve škole hodnoceny spíše pozitivněji - je to dáno tím, že 39% všech „hodných“ (tj. s minimálními poruchami chování ve škole) spadá do ekonomické kategorie „výrazně podprůměrná“. Díky tomu, že více dětí z ekonomicky slabších rodin navštěvuje ZvŠ, nenacházíme ani vazby mezi ekonomickým statusem a prospěchem dítěte.

Zjišťovaná **kvalita péče o dítě** ukazuje v podstatě stejný obrázek jako ekonomická situace rodiny, ačkoli jsou zde jednotlivé kategorie vyrovnanější. Velmi široké je pásmo průměru, počet dětí s nadprůměrným zabezpečením dosahuje téměř 20% a výrazný podprůměr v péči je užší než u ekonomické situace (viz tab.č. 19). Budí to dojem, že i v některých po formální stránce podprůměrně hmotně zajištěných rodinách se dostává dětem vyššího standartu, než by postavení rodiny odpovídalo. Zde pravděpodobně narážíme na otázku vedlejších („stínových“) příjmů rodiny, které nejsou známy pracovníkům OPD.

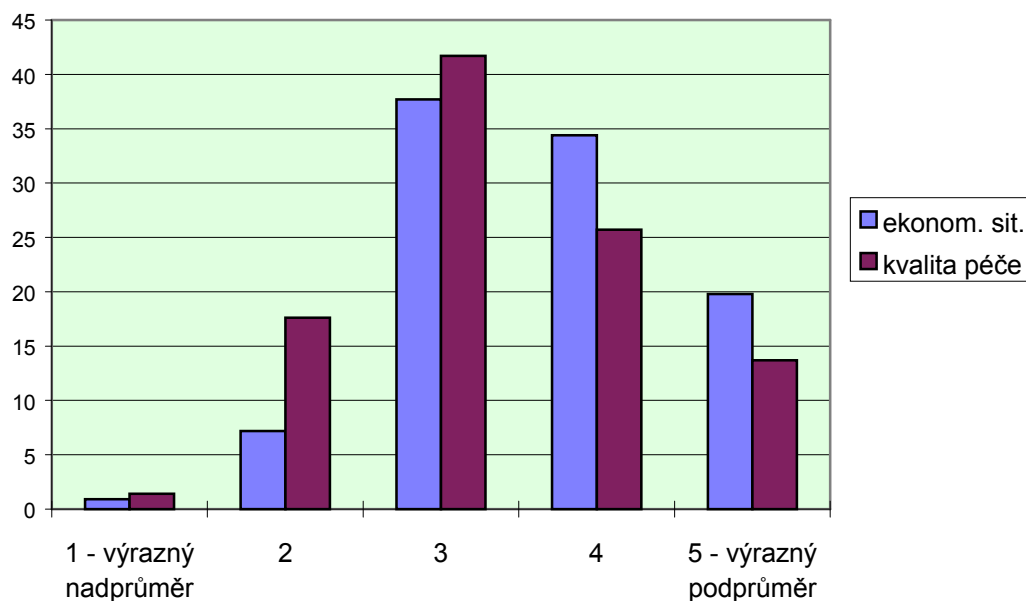
Tabulka 19: Kvalita péče o dítě (absol. / relat. četnost)

	1	2	3	4	5	
výrazně nadprůměrná	6	78	185	114	61	výrazně podprůměrná
	1,4%	17,6%	41,7%	25,7%	13,7%	

N= 444

Pracovníci DDÚ, kteří jsou s klientem v užším kontaktu, vidí tuto problematiku velmi podobně, pouze kategorie 5 je dle jejich názoru poněkud silněji zastoupena (cca 19%)¹³. Nacházíme i souvislost s etnicitou klienta, neboť ve zmíněné „nejchudší“ skupině tvoří přes polovinu rómské děti. Vazba existuje i mezi materiálním zajištěním rodiny a inteligencí dítěte - signifikantně více nadprůměrně inteligentních dětí pochází z rodin ekonomicky lépe situovaných.

¹³ Tyto rodiny jsou mimo jiné odlišné tím, že samy za pobyt dítěte v DDÚ neplatí ošetřovné.

Graf 5: Ekonomická situace rodiny a kvalita péče o dítě (v %)

Pracovníci OPD jsme se dále rovněž za použití pětibodové škály dotazovali zvláště na otce a zvláště na matku, jak zabezpečují dítě po materiální stránce: 34,7% matek a 31,2% otců byli označeni jako celkem dobře si počínající v tomto směru, na druhé straně 35,8% matek a 40% otců bylo označeno jako spíše zanedbávající materiální péči o svoje dítě. (Výsledky jsou součtem vždy dvou krajních bodů škál, údaj na středním bodu škály dává dopočet do 100%). Můžeme uzavřít s tím, že rodiny žijí spíše ve skromnějších poměrech, ale přibližně třetina rodičů se alespoň snaží zanedbávat materiální péči o dítě. Velká část rodičů však své děti po této stránce zanedbává.

Údaje z obou zdrojů (OPD a DDÚ) potvrzují, že ekonomická situace rodin našich klientů je spíše špatná. Souvisí to samozřejmě se všemi výše uvedenými handicapy rodičů zkoumaných dětí: zvláště s nízkým vzděláním, finančně málo ohodnocenou profesí a přístupem k práci.

6.3.7 Bydlení

Úzkou souvislost se hmotným zázemím rodiny má charakter jejího **bydlení**. Nekvalitní, především stísněné bytové poměry mohou mít negativní vliv na psychosociální vývoj dítěte.

Z hlediska hustoty lidí žijících v bytě jsou na tom rodiny našich klientů (podle odhadu sociálních pracovníků) takto (viz. tab. č. 20):

Tabulka 20: Velikost bytu

	absol. čet.	relat. čet. (%)
nadměrný byt	9	2,0
přiměřený byt	306	67,1
přeplněný byt	141	30,9

N= 456

Dvě třetiny sledovaných dětí tedy před svým umístěním v ústavu žily v bytě užívaném přiměřeným počtem osob. Tři z deseti pak v bytě přeplněném, což je spíše než sociální defekt rodiny výsledek neutěšené bytové situace u nás. V bytě žilo nejčastěji 3, 4 nebo 5 osob (celkem v 60,5% případů). 7 lidí v jednom bytě, což již lze považovat za problematické, žilo ve 27 případech (6%); 8, 9 nebo 10 osob sdílelo byt v rodinách 21 klientů (vyšší počty se vyskytují již jen zcela ojediněle). V podobných případech již je možno mluvit o ohrožení výchovy, neboť dítě se zákonitě ztrácí ve velkém „rodinném kolektivu“ a efektivně na něj výchovně působit v podstatě není možné.

Zdálo by se pravděpodobné, že z přeplněných bytů budou děti častěji utíkat, avšak není tomu tak. Podobně nesouvisí velikost bytu s úplností rodiny - otec nezřídká ponechává po rozvodu byt bývalé manželce s dětmi a těm pak tedy bytová krize nehrozí. Velikost bytu se však váže s tím, zda dítě navštěvuje zvláštní školu - tu navštěvovalo z celkového vzorku 44% klientů, u dětí z přeplněných bytů je to o 10% více. Tento údaj zároveň souvisí se zastoupením Romů - ti jsou obyvateli 50% přeplněných bytů; zároveň též celá polovina rómských dětí žije v přeplněném bytě (u majority je to 23%).

Pokud se týče kvalitativní kategorie bytu, polovina dětí žila v bytě I. kategorie, avšak z etnického hlediska je distribuce nerovnoměrná: tuto kategorii bytu obývá 56% dětí z majority, ale jen 1/3 Rómů. Byt IV. kategorie obývalo celkově 16% dětí (ale čtvrtina dětí rómského původu; polovina obyvatel bytů nejnižší kategorie jsou Romové).

Vedle velikosti a kategorie bytu hraje roli také jeho **vzhled**, tedy do jaké míry je udržován v pořádku a čistotě. O tom vypovídá následující tabulka č.21.

Tabulka 21: Vzhled bytu

	1	2	3	4	5	
pěkně udržovaný	57	85	163	103	49	zdevastovaný
	12,5%	18,6%	35,7%	22,5%	10,7%	

N= 457

Upravenost bytu je rozložena vcelku rovnoměrně, je ale nutno zaznamenat, že třetina dětí žije v podprůměrně udržovaném bytě, což má vliv přinejmenším na jejich vztah k pořádku a čistotě a na estetické citění. Nejmasivnější je tento vliv u té desetiny souboru, která se denně vrací do bytu na hranici devastace; zde již hrozí i hlubší dopad na psychiku, protože dlouhodobý pobyt v takovém prostředí může přinést citové zploštění a hrubost, nemluvě o možných komplexech méněcennosti v dětském kolektivu.

Vzhled bytu má logickou souvislost s jeho naplněností - přes polovinu přeplněných bytů bylo zároveň na škále vzhledu označeno stupni 4 a 5.

Čtrnáctiletý chlapec z početné rómské rodiny, nyní umístěný ve zvláštní škole internátního typu, byl odejmut z rodiny mj. i proto, že rodina bydlela v polorozpadlém statku určeném k demolici bez vody a elektřiny. Otec (nevlastní) byl nezaměstnaný, matka na mateřské dovolené. Vlastní otec o něho nejevil zájem a navíc žil na Slovensku. Chlapec spontánně vyprávěl, že hračky nemají, ale že to nevadí, že si hrají s myšima, které v obývacím prostoru volně pobíhají. Byl svěřen do péče babičce, která ho učila krást. Chlapec si jídlo opatroval krádežemi, neměl velmi často jinou možnost obstarání potravy. (Zmíněný statek se nachází na území hl. města Prahy.)

❖ **Bydliště klienta**

Kromě řady jiných faktorů hraje roli při utváření životní dráhy dítěte také typ jeho bydliště, to znamená, vyrůstá-li převážně ve velkém, středním či malém sídle. Tyto kategorie se z kriminologického hlediska vzájemně liší především mírou anonymity (a s ní související sociální kontroly) a množstvím příležitostí k asociální i prosociální činnosti. Ve velkých

(především sídlištních) obytných celcích má podle odborníků¹⁴ charakter tamního nepodnětného životního prostředí i nepopíratelný vliv na formující se dětskou psychiku.

Velikost obce, v níž klient převažující část svého života bydlel, má vliv například na to, zdali je členem nějaké asociální party (o nichž byla řeč výše). Ve velkých městech jsou děti spíše v partách - jednak z větší koncentrace dětí spíše vykrystalizuje neformální komunita, a dále mají městské děti pravděpodobně více volného času (nemusí pomáhat rodičům při práci okolo domu apod.). I silnější vliv sociální kontroly v menších obcích není tak příznivý pro vznik závadových skupin.

Za zmínku také stojí, že z vesnice pochází nejmenší část rómských klientů, nejvíce rómských dětí naopak je ze středních měst.

6.3.8 Rodina klienta a sociální služby

Pro řadu z námi zkoumaných rodin nebyla asociální činnost dítěte první zkušeností se státní sítí sociálních služeb. Při současné míře rozvodovosti jsou na prvním místě v příčinách prvního kontaktu se „sociálkou“ právě neshody při rozvodových přích. Každá pátá rodina se dostala do hledáčku OPD díky své nedostatečné péči o dítě.

Tabulka 22: Důvod prvního kontaktu rodiny klienta se sociálními službami

	absol. čet.	relat. čet. (%)
rozvod, stanovení výživného	167	37,3
špatná péče o dítě	86	19,2
problémy s klientem	81	18,1
žádost o sociální dávky	61	13,6
problémy se sourozencem klienta	27	6,0
jiné důvody	26	5,8

N = 448

Problémové chování klienta nebo jeho (nejčastěji staršího) sourozence je příčinou pouze čtvrtiny prvních setkání rodin se sociálními službami - to vypovídá o jisté celkové „nestandardnosti“ těchto rodin.

¹⁴ viz např. J. Musil a kol.: Lidé a sídliště, Svoboda, Praha 1985

S tím souvisí i údaj o tom, jak starý byl klient v době tohoto kontaktu. Velká část rodin se ocitla v síti sociálních služeb ve velmi raném věku klienta, často také již před jeho narozením - viz. tab. č. 23.

Tabulka 23: Věk klienta při prvním kontaktu rodiny se sociálními službami

	absol. čet.	relat. čet. (%)
před narozením klienta	51	11,3
věk 1 - 5 let	214	47,3
věk 6 - 11 let	114	25,2
věk 12 - 15 let	73	16,2

N = 452

Téměř polovina kontaktů vznikla v předškolním věku dítěte, polovina tohoto počtu dokonce ve věku kolem 1 roku (24% z celku). Zde se jedná nejčastěji o spory kolem určení otcovství a stanovení výživného. Lze vést hypotézu, že se ve zvýšené míře jedná o tzv. „nechtěné děti“. Více než desetina rodin měla problémy již před tím, než náš klient vůbec přišel na svět.

V souvislosti s těmito zjištěními naléhavě vyvstává potřeba komplexní rané preventivní intervence v problémových rodinách, jak je prosazována v řadě vyspělých zemí. Pro efektivní péči je však třeba shromáždit vstupní údaje (varovné signály) o tom, že rodina začíná být dysfunkční - tím se rázem ocitáme na nejisté půdě lidských práv a ochrany soukromí.

6.4 Psychologicko - sociální charakteristiky

Hlavním důvodem, proč výzkumný tým požádal o spolupráci odborné pracovníky diagnostických ústavů, byla snaha o poodhalení osobnostních charakteristik sledovaných klientů. Specialisté v DDÚ mají možnost dítě sledovat v běžných i zátěžových situacích, při komunikaci s okolím, adaptaci na nové podmínky apod. Dále je v DDÚ užívána řada diagnostických nástrojů, schopných zachytit a do jisté míry kvantifikovat psychologický profil klienta.

První otázkou je **fyzická vybavenost** klientů DDÚ. Ta, zdá se, nevybočuje z normálu populace - 10% chovanců je podprůměrně fyzicky disponovaných, zhruba stejně je nadprůměrně zdatných a zbylých osm desetin je v pásmu normálu. S fyzikem (ale samozřejmě i se sociální úrovní rodiny) souvisí i otázka **osobní hygieny** - v médiích se občas objevují informace o výrazně nedostatečných hygienických návycích u některých skupin problémových dětí. Částečně to platí pro děti s nižším intelektem, u třetiny z nich jsou hygienické návyky podprůměrné; poněkud více zde je i malých Rómů. Zkušeným pracovníkům diagnostických ústavů se celkově jeví necelá pětina svěřenců jako podprůměrně dodržující zásady osobní hygieny. Nezdá se tedy, že by se jednalo o nějaké výrazné vybočení z průměru této věkové skupiny, kdy bývá hygiena považována za spíše obtížnou součást životního procesu.

Navazování kontaktu a komunikační schopnosti klienta mají značný význam na jedné straně pro „nabalení se“ klienta na sociálně patologické aktivity např. party, na druhé straně představuje kontakt a komunikace zásadní otázku pro terapeutické působení a socializaci vůbec.

Tabulka 24: Navazování kontaktu

	absol. čet.	relat. čet. (%)
lehce	70	32,0
průměrně	106	48,4
těžce	43	19,6

N = 219

Z tohoto hlediska pak představuje problém pětina klientů, s nimiž je navázání kontaktu obtížné. Lze to jen potvrdit na základě zkušeností z interview, prováděných s dětmi vybranými pro kasuistické šetření.

Tabulka 25: Komunikační schopnosti

	absol. čet.	relat. čet. (%)
podprůměrné	72	33,0
průměrné	116	53,2
velmi dobré	30	13,8

N = 218

Podprůměrné komunikační schopnosti jsou signalizovány u většího počtu dětí - tato třetina zpravidla pochází z výrazně nepodnětného prostředí nebo vykazuje sníženou inteligenci. Za zmínku stojí, že do této skupiny patří 48% rómských klientů (Neromů jen 24%). Znamená to snad, že ani odborní pracovníci diagnostických ústavů nejsou schopni navázat komunikaci s příslušníky menšinového etnika?

Jak pro schopnost navazování kontaktu, tak pro komunikační schopnosti platí (logická) vazba na intelekt klienta. 59% nadprůměrně inteligentních dětí lehce navazuje kontakt (z celého souboru jen 32%), naopak třetina dětí s výrazně sníženým IQ jej navazuje těžce. Tato skupina dětí má zároveň sníženou úroveň komunikačních schopností (64% z nich má podprůměrnou schopnost komunikace).

6.4.1 Lehká mozková dysfunkce

V pozadí neschopnosti přizpůsobit se požadavkům společenských norem je třeba hledat i tzv. lehkou mozkovou dysfunkci, vrozenou nebo v raném dětství získanou psychickou anomálii. Jakkoli je v odborné diskusi poslední doby tento pojem zpochybňován a užívají se spíše termíny syndrom snížené pozornosti a syndrom hyperaktivity, pro značnou zaužívanost jsme užili termínu LMD i v záznamovém archu.

Tabulka 26: Lehká mozková dysfunkce

	absol. čet.	relat. čet. (%)
ano	53	24,8
naznačená	61	28,5
ne	100	46,7

N = 214

Podíl dětí s touto poruchou je tedy nezanedbatelný a je vyšší než mezi běžnou dětskou populací - skutečně přítomnou nebo alespoň naznačenou LMD trpí více než polovina zkoumaných klientů. Právě takové problémy, jako nekázeň ve škole, nerespektování autorit, verbální agrese a celková nepřizpůsobivost mívají svou příčinu právě v mozkové dysfunkci.

Porovnáním přítomnosti LMD v anamnéze klienta s dalšími údaji docházíme k následujícím poznatkům: zvýšený výskyt této poruchy nalézáme v nejchudších rodinách - třetina dětí z těchto rodin trpí LMD a u další třetiny je naznačená; stejnou frekvenci lze odhalit u dětí zvýšeně agresivních. LMD souvisí i se sníženou sebekritičností a psychickou labilitou - polovina nejlabilnějších klientů má v diagnóze právě tuto poruchu.

Zajímavé je, že se neobjevila vazba s inteligencí (což odpovídá i teoretickým poznatkům); děti, u nichž je dle mínění respondenta LMD pouze naznačená, jsou ale ve zvýšené míře intelektově subnormní. Možná jde o snahu vysvětlit některé anomálie v chování dítěte naznačenou LMD, ačkoli mohou být důsledkem např. právě sníženého IQ.

6.4.2 Intelekt klienta

Stupeň inteligence je velmi důležitou psychologickou kategorií, neboť jakkoli její význam není možno absolutizovat, není sporu o tom, že představuje jednu z nejpodstatnějších veličin v kriminogenezi jedince (podrobně viz kap. 2). Svěřenci dětských diagnostických ústavů jsou z hlediska intelektového výkonu distribuováni tak, jak ukazuje tabulka č. 27. Respondenti - psychologové DDÚ - hodnotili inteligenci klienta na pětistupňové škále; nebyl přítom brán ohled na druh použitého nástroje, složky inteligence ani další faktory, neboť jednotliví odborníci užívají různé testy IQ.

Vidíme, že rozdělení dětí s poruchami chování z hlediska intelektu je značně nerovnoměrné a rozhodně nesleduje klasickou Gaussovu křivku. 56% klientů vykazuje podprůměrný nebo dokonce výrazně podprůměrný intelektový výkon, pouze desetina je nad hladinou průměru populace. Není pochyb, že právě snížená úroveň analytických a hodnotících

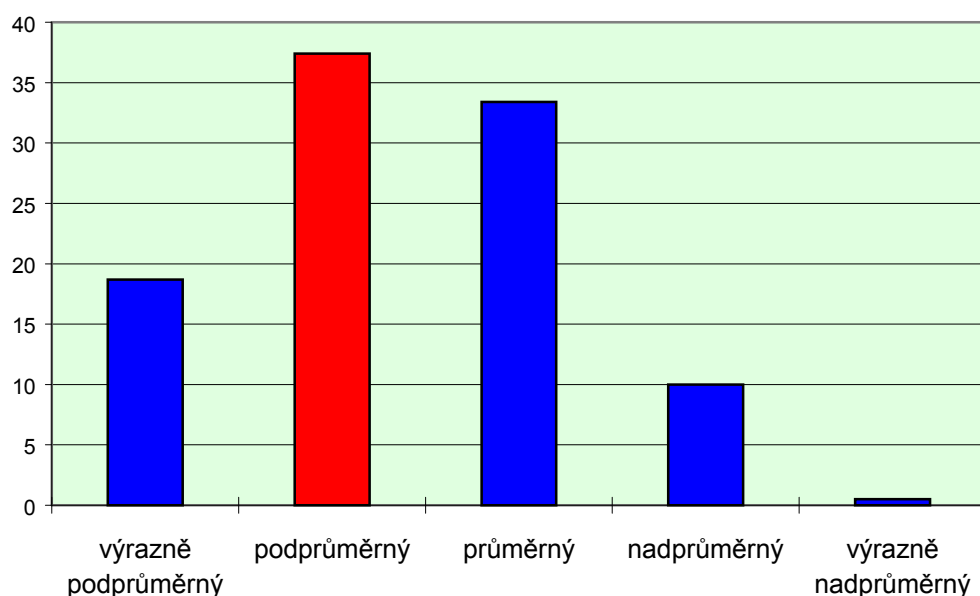
schopností je u zrodu mnoha poruch chování, neboť děti neschopné plnohodnotného úsudku často nejsou schopny pochopit na ně kladené nároky. Z druhého pohledu je také třeba připustit, že právě jistý intelektový deficit klientů může být příčinou jejich „dopadení“ a předání do ústavní výchovy, zatímco duševně kapacitnější predelikventi se dokáží tohoto osudu lépe vyvarovat.

Tabulka 27: Intelektový výkon

	absol. čet.	relat. čet. (%)
výrazně podprůměrný	41	18,7
podprůměrný	82	37,4
průměrný	73	33,4
nadprůměrný	22	10,0
výrazně nadprůměrný	1	0,5

N = 219

Graf 6: Intelekt klienta (v %)

V dnešní poněkud vzrušené atmosféře hledání receptů na tolerantní soužití Čechů a Romů bude možná nepříjemně působit následující zjištění: snížená inteligence se u zkoumaného souboru úzce váže s etnicitou klienta. Mladí Romové nacházející se v péči

diagnostických ústavů vykazují dle zjištění odborných pracovníků těchto zařízení významně nižší intelektuální výkon než jejich nerómské vrstevníci. Podrobně následující tabulka č. 28:

Tabulka 28: Vztah mezi etnicitou a intelektovým výkonem klienta

Intelekt	intelekt výrazně podprům.	intelekt podprům.	intelekt v průměru	intelekt nadprům.	intelekt výrazně nadprům.	celkem
Rom	30 (41,6%)	29 (40,3%)	11 (15,3%)	2 (2,8%)		72 (34,1%)
Nerom	9 (6,7%)	48 (35,8%)	56 (41,8%)	20 (14,9%)	1 (0,8%)	134(63,5%)
nezjištěno		2 (40%)	3 (60%)			5 (2,4%)
celkem	39 (18,5%)	79 (37,4%)	70 (33,2%)	22 (10,4%)	1 (0,5%)	211 (100%)

(Pozn.: pro přehlednost jsou uváděny pouze řádkové relativní četnosti)

Jakkoli není možno (jak již bylo řečeno) hodnotu intelektového výkonu jedince přeceňovat, zjištěná fakta nutí k hlubokému zamyšlení. Vždyť přes 80% rómských dětí v DDÚ má signalizovanu podprůměrnou inteligenci, polovina z tohoto počtu dokonce výrazně podprůměrnou. A zároveň - 77% dětí, dle názoru diagnostického ústavu inteligenčně subnormních, je rómského původu. Zavrhneme-li tezi, že rómské etnikum je jako takové méně intelektově kapacitní, tedy že inteligence je faktorem etnicity, zbývá několik vysvětlení.

Prvním z nich je, že se do ústavní péče dostává z rómské populace relativně větší podíl inteligenčně subnormních jedinců, než z populace majoritní. Pro tuto hypotézu však neexistuje žádný doklad. Dalším možným vysvětlením je nižší motivovanost Romů při diagnostických vyšetřeních (nemají potřebu ukázat se před personálem v „lepší světlo“) a horší schopnost koncentrace na dlouhodobější duševní činnost, plynoucí z vyšší „neposednosti“ dětí tohoto etnika. Poslední možnou příčinou tak výrazně horšího intelektuálního výkonu je nepřizpůsobenost používaných testů specifickým rómského etnika. Některé nástroje (především verbální testy) jsou skutečně vystavěny pro probandy z odlišného sociokulturního prostředí; může tedy docházet k jejich nepochopení, které však neplyne z nižší inteligenční úrovně klienta.

6.4.3 Osobnostní charakteristiky

Osobnostní charakteristiky jedince jsou tradičně hodnoceny na škálách dominance, extrovertnosti a stability. Námi zkoumaní dětské klienty vykazují dle vyjádření odborníků DDÚ tyto vlastnosti:

Tabulka 29: Osobnostní charakteristiky (v %)

	1	2	3	4	5	
submisivní	6,8	30,0	28,2	32,3	2,7	dominantní
introvertní	5,9	33,0	29,0	29,4	2,7	extrovertní
emočně labilní	16,7	46,2	21,3	14,0	1,8	emočně stabilní

N = 221

Jak vidno, dětské provinilce slabě tendují k introverzi a je mezi nimi poněkud více výrazně submisivních jedinců než dominantních. Celkově je rozdělení v zásadě symetrické, což již neplatí u emoční stability - emočně stabilních klientů bylo ve vzorku jen několik, jako krajně nestabilní se respondentům jevil každý šestý chovanec. Emoční labilita, týkající se více než 60% klientů, je dalším rizikovým faktorem socializace, protože bývá doprovázena sníženou sebekontrolou.

Důležitými vlastnostmi pro fungování člověka ve společnosti jsou rovněž sebevědomí, sebekritičnost, ovlivnitelnost a míra agresivity. Hodnoty těchto veličin ukazují následující tabulky:

Tabulka 30: Sebevědomí

	absol. čet.	relat. čet. (%)
vysoké	31	14,0
v normě	104	47,1
nízké	86	38,9

N = 221

Ukazuje se zde vazba s inteligencí - děti s nadprůměrnou inteligencí mají též vysoké sebevědomí. Může to plynout z pocitu výjimečnosti v kolektivu ostatních chovanců; tyto děti

mají lepší předpoklady pochopit zákonitosti sociálního chování v ústavu, poznají, jak v systému získat výhody a často se stávají centrálními figurami ve skupině.

Tabulka 31: Sebekritičnost

	absol. čet.	relat. čet. (%)
snížená	138	63,0
normální	77	35,2
nadprůměrná	4	1,8

N = 219

Téměř dvě třetiny dětí na diagnostickém pobytu vykazují sníženou sebekritičnost - to je informace, která příliš nepřekvapí. Právě nízká úroveň sebereflexe, neschopnost nazírat z odstupu důsledky a dopady svých činů, jsou průvodním jevem poruchového chování. Tento jev je v jisté míře signifikantní pro dětský věk obecně, kritická reflexe vlastního jednání je znakem duševní zralosti; u našich probandů však vlivem hrubě zanedbané výchovy, emocionální plochosti nebo duševní nedostatečnosti nabývá značných měřítek. Vypěstování schopnosti vážit důsledky vlastního chování a zamyslet se nad jeho správností je jedním ze zásadních úkolů ústavní výchovy.

Tabulka 32: Ovlivnitelnost

	absol. čet.	relat. čet. (%)
snadná	126	57,9
normální	46	21,5
ztížená	44	20,6

N = 216

Tendence nechat se ovlivňovat ve svých názorech má, podobně jako schopnost navazovat kontakt, pozitivní i negativní stránku. Řada klientů se dostala do problémů právě díky podlehnutí vlivu okolí (nejčastěji závadové party). Na druhé straně je celá výchovná práce procesem vědomého ovlivňování myšlení a jednání chovance, proto jsou děti obtížně ovlivnitelné také hůře vychovatelné a do jejich resocializace je nutno zapojit řadu nepřímých metod. Týká se to ve zvýšené míře dětí nadprůměrně inteligentních - polovina z nich je dle názoru DDÚ obtížně ovlivnitelných.

Tabulka 33: Agresivita

	absol. čet.	relat. čet. (%)
v normě	131	59,5
zvýšená	89	40,5

N = 220

Řada zkoumaných jedinců se dostala do péče OPD a následně diagnostického ústavu pro konfliktnost a neschopnost kontrolovat své emoce.

To se projevuje mj. agresí:

- fyzickou - především napadání vrstevníků, ale v některých případech i např. pedagogů
- proti předmětům - rozbíjení věcí konkrétním osobám např. ze msty, anebo agresí nevýběrovou (vandalismus)
- verbální - kromě vrstevnického prostředí je často namířena i proti dospělým osobám (rodičům, učitelům, vychovatelům). Tyto agresivní projevy jsou součástí většiny školních anamnéz našich klientů; je to součást širšího problému často velice vulgárního slovního projevu dětí s poruchami socializace, u nichž je ještě umocněn obecný „standard“ obhroublé mluvy mladé generace.

Patnáctiletá Vilma, pocházející z početné rómské rodiny, má ke škole i vzdělání silně negativní vztah. K jejím nejzávažnějším prohřeškům patřilo systematické záškoláctví. Zpráva z DDÚ hovoří o neplnění školních úkolů a specifickém chování ve škole, kdy Vilma tyká učitelům, šklebí se na ně, při výuce si prozpěvuje a občas hází po učitelích předměty.

Zvýšená agresivita klienta se pochopitelně projevuje i ve vyšším výskytu šikanování (79% šikanujících je zvýšeně agresivní), ale i výchovné nezvladatelnosti a neúcty k autoritám. Jestliže ze vzorku prodělalo 18% klientů pobyt v dětské psychiatrické léčebně, u agresivnějších je to 27% (zároveň má 58% bývalých pacientů DPL diagnostikovanu zvýšenou agresivitu). Vyšší míra agresivity též souvisí s pobytem dítěte v dětském domově - je patrná u více než poloviny dětí, které prošly DD. Agresoři též pocházejí z celkově problémovějších rodin.

Jako doplnění předchozích psychologických charakteristik jsme se zeptali též na **vztah klientů k práci a ke vzdělání.**

Tabulka 34: Vztah k práci a ke vzdělání

	Vztah ke vzdělání		Vztah k práci	
	absol. čet.	relat. čet. (%)	absol. čet.	relat. čet. (%)
dobry	16	7,3	38	17,4
průměrný	55	25,1	120	54,8
špatný	148	67,6	61	27,8

N = 219

Bylo možno předpokládat, že námi sledovaní jedinci nebudou mít ke vzdělání příliš pozitivní vztah. Více než dvě třetiny dětí se špatným vztahem ke vzdělání (přesnější by možná bylo ke vzdělávání) jsou však skutečně důvodem k vážnému zamyšlení. Zamyšlení mimo jiné nad tím, jak se současnému základnímu školství daří motivovat žáky a oslovovat i ty méně nadané, výkonné a pracovitě. Vztah ke vzdělání je totiž u sledovaných jedinců přímo úměrný inteligenční úrovni - pocit méněcennosti, který ve škole asi zakusilo každé z podprůměrně inteligentních dětí, je dokonale „vyléčil“ z lásky k vědě. Je známo, že vzdělání má velmi nízké postavení především v hodnotovém žebříčku Romů - není proto asi překvapením, že 85% z dětí tohoto etnika má dle pracovníků DDÚ špatný vztah ke vzdělání.

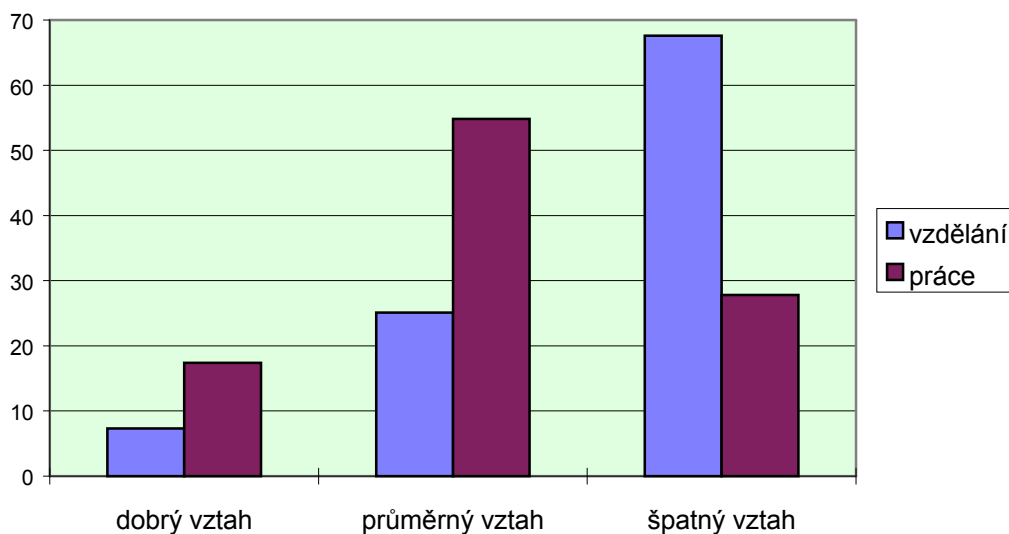
Postoj klientů k práci je o poznání pozitivnější, řada z nich se především fyzické práci nevyhýbá. Její kvalitní provádění totiž může fungovat jako kompenzace např. menší intelektuální kapacity, kdy má jedinec možnost projevit jiné své schopnosti.

Patnáctiletý Štěpán, nejmladší z pěti sourozenců, se cítil v rodině odstrkovan, matka protěžovala nejstarší dceru a druhého syna. Býval fyzicky trestán, hlavně otcem, vždy k tomu ale dle jeho názoru byl důvod. Měl kladný vztah k babičce, denně k ní chodil a pomáhal jí; její smrt se ho velmi dotkla. Hygiena nebyla dobrá. Děti údajně chodily do školy špinavé, zavšivené, páchly močí, protože se dlouho pomočovaly. Rodinu velmi často navštěvovaly sociální komise pro práci s dětmi, ale zlepšení nenastalo. Kapesné nedostával, vydělával si prý (kromě krádeží) příležitostnou prací, konanou i místo školního vyučování. (Navštěvoval zvláštní školu.) Dle sdělení učitelky byl chlapec v mladším školním věku milý, vděčný za každé slovo, byl rád, že se mu někdo věnuje. Kolem 13 let věku nastal v chování dramatický zlom. K dospělým se choval stále poměrně slušně, ale ke spolužákům byl velmi agresivní. Projevovaly se prvky šikany. Úmyslně jim ubližoval, ničil jejich školní pomůcky (lámal pastelky, pravítka, tužky, tabulovým kružítkem poškodil nábytek, lavici, tabuli - prý z nudy). Spolužáci se báli přestupky oznámit učiteli, protože následovala odplata. Učivo absolutně nezvládal, měl mnoho neomluvených hodin, nevypracovával domácí úkoly, o školu neprojevoval zájem.

Záškoláctví vysvětluje tím, že ho to ve škole nebavilo, nelíbilo se mu tam. Měl prý nesympatickou učitelku, která křičela na děti; jednou ji i fyzicky napadl. Po dobu školní docházky měl většinou sníženou známku z chování (2.,3. stupeň) za kázeňské přestupky. Pral se, měl konflikty s rómskými spolužáky. Jako pozitiva škola uvádí manuální zručnost, ochotu pomoci druhým, pokud má náladu. Byl členem party 14 - 17 letých problémových mladistvých, zabývali se mj. krádežemi, chodili do restaurací. Parta neměla vůdce, klient zde byl spíše mladší a méně významný člen.

Počátky trestné činnosti se časově shodují se smrtí babičky, která na klienta měla výchovný vliv. Rodina s nižším sociokulturním statusem jeho výchovu odsunula do pozadí a poté začal klient hledat svou seberealizaci v závadové partě. Přitom se dle vyjádření VÚDM jedná o chlapce milého, vstřícného, pracovitého, ochotného, samostatného, nevzdorovitého, který je ovšem na druhou stranu lehce ovlivnitelný ze strany druhých, nerozhodný, neprůbojný a často i povrchní. Při práci je pečlivý a práce se nebojí, je ochotný. Rád o víkendech pracuje u rodičů. Chování v ústavu je bezproblémové. Svou budoucnost si Štěpán představuje tak, že po skončení odborného učiliště (zedník) nastoupí základní vojenskou službu, na kterou se těší. Obor zedník se mu líbí. Poté se chce odstěhovat do oblasti Liberce, jelikož tam má dívku a tam si najít práci jako zedník či jako přidavač. Je zcela přesvědčen, že zaměstnání sežene, jelikož bude mít výuční list. Klient mentálně subnormní, avšak pracovitý a prosociálně laděný. Trestná činnost důsledkem výchovné zanedbanosti v podnětově chudém prostředí. V případě získání kvalifikace lze doufat v úspěšnou resocializaci.

Zhruba čtvrtina však dává najevo nechuť k práci jako takové, což ústí v postoj „práce jako poslední zoufalý pokus získat peníze“. Že je tento názor přímou cestou ke kriminální kariéře, je nasnadě.

Graf 7: Vztah klientů k práci a ke vzdělání (v %)

6.5 Škola a vzdělávání

Mateřskou školu navštěvovalo 43,8% dětí souboru. To tedy znamená, že nadpoloviční většina predelikventních dětí nebyla dotčena předškolními zařízeními. Vzhledem k charakteristikám rodin a „výchovným stylům“, které v nich byly uplatňovány, je tato skutečnost spíše negativním zjištěním. Jednak se promarnila možná šance výchovné intervence ve formativním období předškolního věku, jednak nebylo dítě připraveno a pozitivně motivováno pro školní docházku. Podrobnější pohled ukazuje, že rómští klienti navštěvovali mateřskou školu podstatně méně často než klienti z majoritní společnosti. Přesněji řečeno pouze každý čtvrtý Rom (27,7%) navštěvoval tuto formu předškolní výchovy, kdežto Neromové v polovině případů (54,9%). Z jiného pohledu je možno konstatovat, že se v návštěvě mateřské školy neliší chlapci od dívek.

Informace o navštěvování mateřské školy klienty jsou sice kusé, nicméně i tak se dozvídáme, že přibližně pětina z nich měla v těchto zařízeních již nějaké problémy s chováním. Nejčastěji bylo referováno¹⁵ o tom, že děti byly „neukázněné“, či - při porovnání s ostatními frekventanty MŠ - vývojově či sociálně zaostalé. Pouze sporadicky se vyskytovaly krádeže (4 děti) či agresivní chování (pouze jeden klient). Kázeňské problémy dětí jsou však velmi často vyvolávány nezodpovědným přístupem rodičů k dětem a výchovnou

¹⁵ Informace jsou čerpány ze zpracování volných odpovědí na téma: „Vyskytovaly se nějaké problémy při navštěvování MŠ?“

nesoustavností, která se v případě navštěvování mateřských škol projevovala neodůvodněnými absencemi.

6.5.1 Vztah ke škole

Kriminologická teorie dokládá, že **negativní vztah ke vzdělání** (či škole a učitelům, kteří vzdělání zprostředkují) je závažným kriminogenním faktorem a je jej možno považovat za jeden z možných prediktorů delikventního chování. Proto otázka kladného či záporného vztahu klientů ke škole a učitelům je jedním z důležitých interpretačních klíčů k objasnění potíží či asociálního způsobu života našich klientů.

Metoda barevného sémantického diferenciálu „BATERKO“, jež byla použita k orientačnímu psychologickému vyšetření, umožňuje posoudit, do jaké míry patří škola a učitelé do zájmového okruhu klientů. Následující tabulka č. 35 dokládá, že pouze malá část klientů výrazněji asociuje (tj. vykazuje více jak dvě shody) své „já“ s pojmy „škola“ (17,5%) či „učitelé“ (16,5%).

Tabulka 35: Asociace klienta („Já“) s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“ na základě zjištění testu BATERKO

podnětová slova	asociace s já			
	0 shod	1 shoda	2 shody	3 shody
„škola“	39,8%	42,7%	13,6%	3,9%
„učitelé“	37,9%	45,6%	13,6%	2,9%

Je zajímavé, že se naši klienti sice neasociují se školou a učiteli, nicméně samotnou obecnou hodnotu (nikoliv hodnotu pro sebe) těchto pojmů často chápou. Jak ukazuje následující tabulka č. 36, velmi kladnou či spíše kladnou hodnotu škole a učitelům přidělují téměř dvě třetiny klientů („škola“ - 64,1%, učitelé - 65,1%).

Tabulka 36: Hodnocení podnětových slov „škola“, „učitelé“ a „já“ na základě testu BATERKO

podnětová slova	vztah			
	velmi kladný	spíše kladný	spíše záporný	velmi záporný
„škola“	23,3%	40,8%	28,1%	6,8%
„učitelé“	27,2%	37,9%	26,2%	7,8%
„já“	46,6%	21,4%	15,5%	15,5%

Jestliže bychom měli shrnout většinový názor klientů na školu, museli bychom konstatovat, že ji považují za instituci pro sebe zbytečnou a čas v ní prožitý za ztrátu času. Škola není pro klienty ani místem strachu (anxiosní tendence v tomto směru vykazuje pouze necelá čtvrtina klientů) ani místem radosti. Obdobně strach z učitelů nemá téměř žádný klient, většinou však k nim nemají též žádný vyhraněný emotivní vztah. Učitelé ani škola tak ve většině případů (viz tab. č. 37 a 38) nejsou asociováni ani s pojmem „nejlepší člověk“ ani s pojmem „nejhorší člověk“ .

Tabulka 37: Asociace podnětového slova „nejlepší člověk“ s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“

podnětová slova	asociace se slovem „nejlepší člověk“			
	0 shod	1 shoda	2 shody	3 shody
„škola“	39,8%	34,0%	22,3%	3,9%
„učitelé“	42,7%	32,0%	23,3%	1,9%

Tabulka 38: Asociace podnětového slova „nejhorší člověk“ s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“

podnětová slova	asociace se slovem „nejhorší člověk“			
	0 shod	1 shoda	2 shody	3 shody
„škola“	51,5%	30,1%	13,6%	4,9%
„učitelé“	57,3%	33,0%	8,7%	1,0%

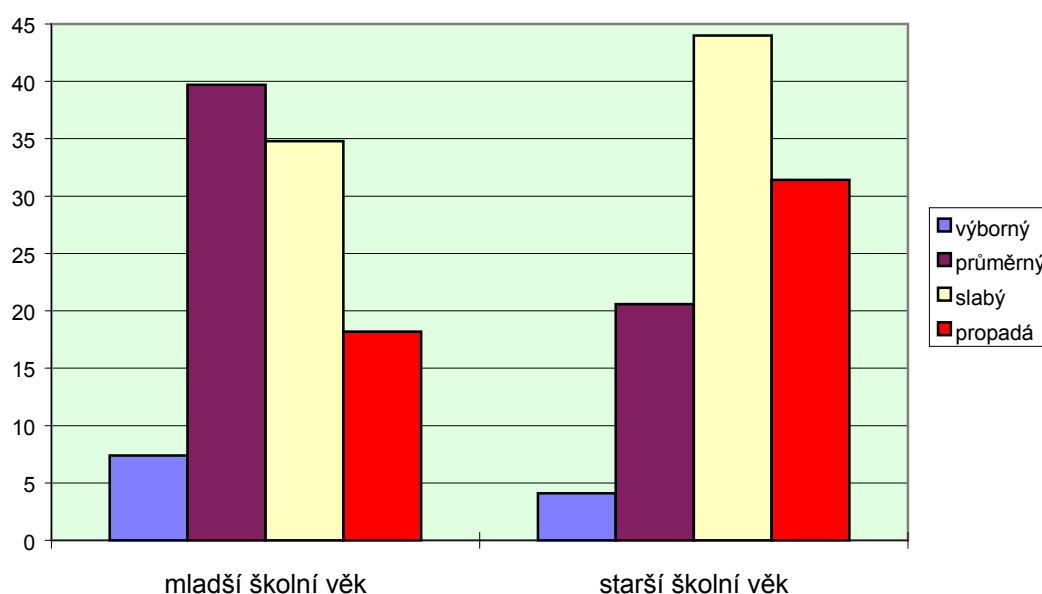
6.5.2 Prospěch a chování

Pobyt na základní či zvláštní škole lze zhodnotit též na základě rozboru prospěchu a chování. V tabulce č.39 uvádíme porovnání **úrovně prospěchu** sledovaných dětí na prvním a druhém stupni. Z uvedených globálních údajů vyplývá několik skutečností: mezi našimi klienty se výborní žáci - dle očekávání - vyskytují pouze sporadicky. Krize prospěchu se s vyššími ročníky prohlubuje, zvyšuje se též množství propadajících dětí. Lze uzavřít, že polovina klientů v mladším školním věku a tři čtvrtiny klientů ve starším školním věku má závažné problémy s prospěchem.

Tabulka 39: Prospěch v mladším školním věku a starším školním věku (v %)

prospěch	mladší školní věk		starší školní věk	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet. (%)
výborný	33	7,4	16	4,1
průměrný	177	39,7	80	20,6
slabý	155	34,8	171	44,0
propadá	81	18,2	122	31,4
celkem (N =)	446	100,0	389	100,0

Graf 8: Prospěch v mladším a starším školním věku (v %)

Na prospěchovou úspěšnost klientů se ovšem můžeme podívat i z jiných aspektů. Předně se ukazuje, že se sledovaní klienti poněkud liší v prospěchové úspěšnosti podle typu navštěvovaných škol. Hodnocené děti lze v zásadě rozdělit do tří skupin, a to na ty, které dosud navštěvovaly:

- 1) stále základní školu,
- 2) stále zvláštní školu
- 3) byly přeřazeny ze základní školy na školu zvláštní

Jestliže takto rozčleněné skupiny¹⁶ posuzujeme z hlediska vývojových trendů prospěchu zjišťujeme (viz tab.40 - 42), že ve srovnání s prospěchem v mladším školním věku se ve starším školním věku nejvíce zhoršila skupina žáků ze základní školy. Průměrného nebo výborného prospěchu tam na prvním stupni dosahovalo více jak tři pětiny dětí, ve starším školním věku to však bylo pouze 17% a navíc téměř 40% (!) nezvládlo učivo natolik, že muselo opakovat ročník. K nejmenším prospěchovým změnám došlo naopak u dětí, které byly přeřazeny ze ZŠ na ZvŠ. Zdá se tedy, že pomalejší tempo výuky a méně náročné učivo na ZvŠ zajistilo minimálně podstatně menší prospěchový propad našich klientů a jejich zařazení do ZvŠ bylo tak - z hlediska prospěchu - v drtivé většině opodstatněné. Děti, které po celou dosavadní školní docházku navštěvovaly ZvŠ se v podstatě prospěchově příliš nezhoršily, nebo lépe řečeno prospěchové zhoršení je možno považovat za normální vzhledem k náročnosti látky vyššího ročníku.

Tabulka 40: Klienti starší 11 let, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZŠ podle prospěchu v mladším a starším školním věku (v %)

školní věk:	prospěch			
	výborný	průměrný	slabý	propadá
mladší	9,7	53,0	29,0	8,3
starší	2,4	14,9	42,8	39,9

¹⁶ Při tomto vyhodnocení jsme vzali v úvahu pouze klienty, kteří byli starší 11 let a tím mohlo být provedeno porovnání mezi situací v mladším a starším školním věku.

Tabulka 41: Klienti starší 11 let, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZvŠ podle prospěchu v mladším a starším školním věku (v %)

školní věk:	prospěch			
	výborný	průměrný	slabý	propadá
mladší	7,3	41,5	26,8	24,4
starší	5,0	30,0	40,0	25,0

Tabulka 42: Respondenti starší 11 let, kteří byli přeřazeni ze ZŠ na ZvŠ podle prospěchu v mladším a starším školním věku (v %)

školní věk:	prospěch			
	výborný	průměrný	slabý	propadá
mladší	3,2	20,2	45,2	31,5
starší	6,6	25,6	45,5	22,3

Celkové porovnání prospěchu na prvním a druhém stupni (tab. č. 43) ukazuje, že největší procentuální prospěchové otřesy lze zaznamenat u klientů ze základní školy, a to odliv z kategorie „průměrný prospěch“ (-38,1%) a příliv do kategorie „propadá“.

Tabulka 43: Porovnání změn (tj. rozdíl mezi hodnocením v mladším a starším školním věku) prospěchové situace žáků různých typů škol

navštěvoval	změny prospěchu v %			
	výborný	průměrný	slabý	propadá
pouze ZŠ	-7,3	-38,1	+13,8	+31,6
pouze ZvŠ	-2,3	-11,5	+13,2	+0,6
přeřazen	+3,4	+5,4	+0,5	-9,2

6.5.3 Přeřazování na zvláštní školu

Informace o klientech ukazují, že z celkového počtu sledovaných dětí jich 43,9% (!) někdy v průběhu školní docházky navštěvovalo **zvláštní školu**.¹⁷ Důvodem zařazení¹⁸ na ZvŠ

¹⁷ Děti školního věku s lehkým mentálním postižením (IQ přibližně 50 - 69 podle 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí WHO, Ženeva 1992) se v České republice vzdělávají na ZvŠ, které jsou v současném pojetí devítileté. Žáci se v nich vzdělávají na základě „Vzdělávacího programu zvláštní školy“, č.j.19709/97-22 s platností od 1.9.1997, vytvořeného v návaznosti na redukované a metodicky upravené učivo základní školy, pod vedením vysokoškolsky vzdělaných speciálních pedagogů - psychopedů. Zvláštní školy jako součást výchovně

- dle šetření OPD na školách - byl nejčastěji špatný prospěch (80%), ale též problémy s chováním (!) - 10,3%. K tomuto údaji můžeme ještě dodat, že zbývajících 9,7% klientů bylo přeřazeno na ZvŠ „z blíže nespecifikovaných důvodů“. Existuje proto vážné podezření, že i narušování výuky a nekázeň žáka na ZŠ mnohdy vede učitele k návrhu přeřazení dítěte na ZvŠ. Mnohdy jsou k tomuto kroku snad vedeni i přesvědčením, že speciální pedagogové zvláštních škol budou lépe teoreticky i prakticky připraveni zvládnout kázeňské problémy žáka, resp. že budou lépe rozumět klientům z minoritního prostředí (viz tab. č. 44). V důvodech zařazení do ZvŠ u jednotlivých skupin klientů nebyl zaznamenán žádný rozdíl ani podle pohlaví, ani podle etnicity.

Tabulka 44: Klienti dle etnicity a zařízení, ve kterých uskutečňovali základní školní docházku (v %)

	Romové	Neromové	všichni klienti
navštěvoval pouze ZŠ	27,5	69,2	56,1
navštěvoval pouze ZvŠ	23,9	6,6	12,0
byl přeřazen ze ZŠ na ZvŠ	48,6	24,2	31,9
celkem	100,0	100,0	100,0

Z našich zjištění dále vyplývá, že romští žáci jsou jednak častěji zařazováni přímo do zvláštní školy (23,9%), jednak že jsou výrazně častěji na tuto školu přeřazováni v průběhu školní docházky (48,6%). Výsledkem tohoto postupu je, že základní vzdělání získává na ZŠ trvale více jak dvě třetiny nerómských klientů (69,2%), ale pouze o něco více jak čtvrtina Romů (27,5%)! Dále lze konstatovat, že Romové mají s prospěchem setrvalé problémy po celou školní docházku, Neromové začínají výrazně selhávat ve starším školním věku.

Na okraj těchto zjištění uvádíme, že z hlediska rozdílu mezi chlapci a dívkami nezjišťujeme žádné závažnější odchylky z hlediska navštěvované školy či přeřazení. Stále nebo alespoň po určitou dobu navštěvovalo ZŠ 87 % chlapců a 89% dívek, zbytek - tj. 13% a 11% jich bylo přímo zařazeno do zvláštní školy. Z těch, co nastoupili do ZŠ bylo též

vzdělávací soustavy definuje zákon č. 29/1984 Sb. o soustavě základních a středních škol a vyšších odborných škol ve znění zákona č. 171/1990 Sb. a zákona č. 138/1995 Sb. (školský zákon) Srovnej: Vocílka, M. a kol.: Stav a příčiny záškoláctví na zvláštních školách, MŠMT ČR, Praha 1998

¹⁸ Cílem ZvŠ je speciálními výchovnými a vzdělávacími prostředky a postupy umožnit mentálně retardovaným žákům dosáhnout maximální úrovně jejich osobnostních kvalit při respektování individuálních schopností žáků. Pro začlenění žáka do ZvŠ je zapotřebí návrh pedagogicko psychologické poradny a speciálně pedagogického centra (SPC). Ředitel ZvŠ nemůže přijmout žáka bez podkladového materiálu, kterým je vyšetření z Pedagogicko psychologické poradny (PPP), podpořené souhlasem rodičů (§7 vyhlášky MŠMT ČR č. 127/1997 Sb.) Srovnej: Vocílka, M. a kol.: Stav a příčiny záškoláctví na zvláštních školách, MŠMT ČR, Praha 1998

přeřazeno obdobné množství chlapců (32%) a dívek (30%). Zvláštní školu navštěvovalo (stále, nebo bylo do ni přeřazeno) 45% chlapců a 41% dívek.

Další tabulka (tab. č. 45) dokládá ovšem ještě další závažnější zjištění. Ukazuje totiž, že Romové bývají nejen častěji přeřazováni ze ZŠ na ZvŠ, ale že jsou přeřazováni podstatně dříve, než klienti z řad majoritní společnosti. Vždyť již v první třídě je zaměněna ZŠ za ZvŠ téměř u dvou pětín z celku přeřazených Romů (38,2%) a na konci druhého ročníku jsou to již téměř dvě třetiny (63,2%). Neromové jsou naproti tomu přeřazováni v prvním ročníku pouze v 14,3% případů (!), tedy s tímto závažným opatřením se u těchto klientů spíše vyčkává do vyššího ročníku. Nicméně do konce třetího ročníku je většina klientů rómského i nerómského souboru přeřazena.

Tabulka 45: Přeřazení klienti ze ZŠ do ZvŠ dle etnicity a ročníku přeřazení

Přeřazen v:	Romové		Neromové		celkem	
	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %
1. tř.	26	38,2	10	14,3	36	26,1
2. tř.	17	25,0	16	22,9	33	23,9
3. tř.	12	17,6	16	22,9	28	20,3
4. tř.	3	4,4	3	4,3	6	4,3
5. tř.	8	11,8	8	11,4	16	11,6
6. tř.	2	2,9	11	15,7	13	9,4
7. tř.	-	-	4	5,7	4	2,9
8. tř.	-	-	2	2,9	2	1,4
9. tř.	-	-	-	-	-	-
celkem	68	100,0	70	100,0	138	100,0

Příčiny dřívějšího a častějšího přeřazování Romů ze základní školy na školu zvláštní jsou rázu objektivního i subjektivního. Předně nelze vyloučit, že některé rómské děti (podobně jako děti z majoritní společnosti) jsou skutečně na takové mentální úrovni, že jejich vzdělávání objektivně vyžaduje zařazení do zvláštní školy.¹⁹ Na to se často v úvahách o

¹⁹ K této problematice je možno pouze doplnit naše parciální zjištění inteligenční úrovně klientů, kteří byli v rámci kasuistického šetření orientačně vyšetřeni zkráceným Ravenovým testem inteligence. U klientů, kteří navštěvovali ZvŠ byl výrazný podprůměr inteligenční úrovně diagnostikován u 53% vyšetřených (podprůměr pak u 21%), naproti tomu u klientů ze ZŠ výrazný podprůměr ve 14% (podprůměr u dalších 14%) případů. Naopak mírný nadprůměr nebyl diagnostikován u žádného klienta ze ZvŠ avšak u 43% klientů, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZŠ. Viděno z jiného pohledu, na ZŠ nenavštěvoval žádný klient Rom s výrazně podprůměrným intelektem, ale studovalo zde - z hlediska naměřeného intelektu pravděpodobně nesprávně -

zařazování těchto dětí nesprávně zapomíná. Nicméně zvýšené množství rómských dětí ve ZvŠ nelze vysvětlit pouze tímto konstatováním. Svoji roli v tomto procesu sehrává často odlišné sociálně - kulturní zázemí rómského dítěte, jež se v mnohých aspektech liší od sociálně - kulturního zázemí dítěte z majoritní společnosti. To by samo o sobě nevedlo za předpokladu, že by rómští klienti našeho souboru pocházeli z podnětného rodinného zázemí, jež by bylo schopno svými (i třeba etnicky odlišnými prostředky) zprostředkovat dítěti ty vlastnosti a dovednosti, jež jsou třeba ke zvládnutí školní docházky na základní škole. Jak ovšem vyplývá z informací o charakteru a vzdělanostní úrovni (nejen) rómských rodin klientů, nelze od rodičů ani od širšího sociálního zázemí očekávat jakoukoliv vážněji myšlenou podporu školní výuky.

Navíc našim klientům obecně a dětem z rómského prostředí zvláště chybí jak patřičné stimuly k dosahování dobrých prospěchových výsledků, tak i materiální předpoklady této snahy. Máme zde na mysli nedostatek prostoru pro domácí přípravu, nedostatek klidu a obecné podpory či pohody pro tuto činnost. K tomu je třeba připočítat, že děti z takovýchto rómských rodin jsou ve škole mnohdy handicapovány i špatnou znalostí českého (tj. vyučovacího) jazyka. Ta je nejméně trojího druhu: jednak mají děti malou slovní zásobu vyučovacího jazyka (např. mnohdy doma hovoří převážně romsky či jistou směsicí rómštiny, slovenštiny, maďarštiny a češtiny), jednak jejich slovní zásoba v češtině je často zcela odlišného charakteru než ta, jež se hodí k úspěšnému zvládnutí školní látky a navíc logika rómské větné skladby a výrazových prostředků se dosti podstatně liší od vyučovacího jazyka. Učitelé pak na základě svého objektivizujícího pohledu oprávněně konstatují, že nejedno rómské dítě výrazně zaostává za svými spolužáky a navrhuje přeřazení do ZvŠ.

Martin (14 let) se narodil svobodné matce - Romce. Vlastní otec je Nerom, Slovák. Před umístěním do internátní zvláštní školy žil chlapec v neúplné rodině se čtyřmi nevlastními sourozenci. Rodina se považuje za rómskou. V předškolním věku byl klient vychováván převážně babičkou, matka byla charakterizována jako osoba nemající k výchově předpoklady. Babička, (49 let, je v částečném invalidním důchodu) je OPD označena jako hlavní vychovatel chlapce, má ho celkem ráda, omlouvá jej, spíše ho netrestá. Nechává ho úplně bez dozoru, ve výchově je nedůsledná. Matka vychovává další čtyři sourozence, kteří jsou mentálně nebo smyslově postiženi. Nevlastní otec (partner matky) je většinou ve VTOS pro majetkovou trestnou činnost, ve společné domácnosti se vyskytuje sporadicky. Klient k němu nemá

15% klientů Neromů. Naopak na ZvŠ získávalo vzdělání 10% Romů, jejichž inteligenční kapacita by pravděpodobně stačila na zvládnutí požadavků ZŠ.

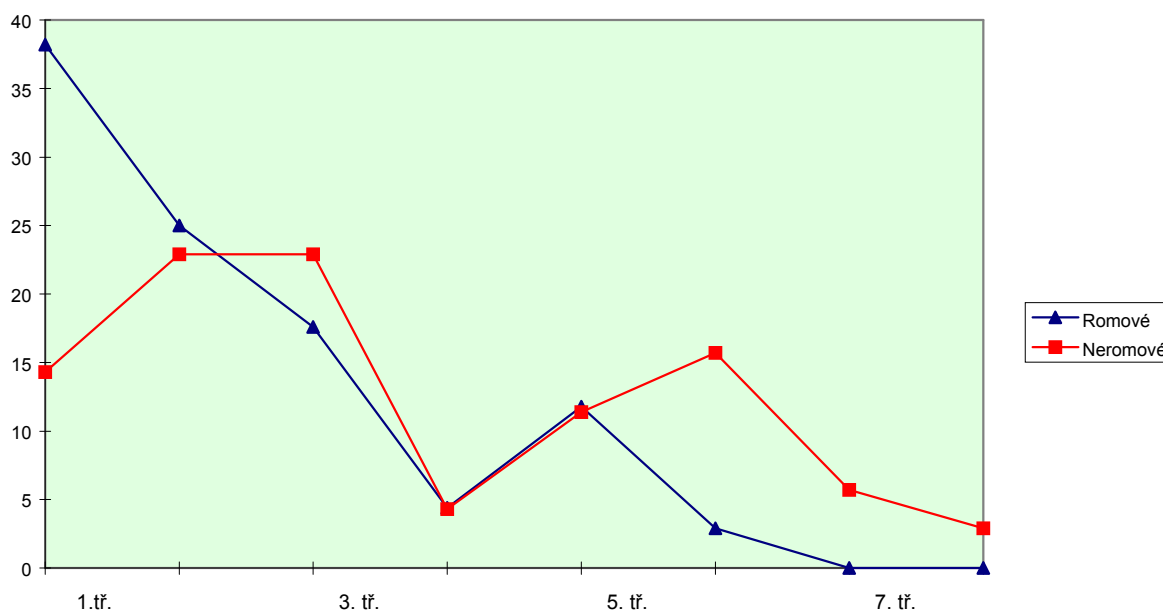
vytvořen žádný vztah, zná ho velmi zběžně. Rodina (7 osob) bydlí v demoličním objektu, mají zprovozněnu jen jednu místnost. Velmi špatná ekonomická situace, matka na mateřské dovolené, otec ve VTOS. Klient byl pro slaboduchost zařazen přímo do zvláštní školy. Ve svých 13 letech stále neumí dobře číst, slabikuje, nezvládne napsat diktovaný text, zaměňuje písmena. Ve školních vědomostech má značné mezery, pomalu chápe, má omezenou paměť. Ve škole měl velké problémy rovněž s chováním: konstatovány jsou krádeže, fyzická a verbální agresivita, útoky z domova. Pozitivně jsou hodnoceny jeho pracovní návyky (ale je třeba ho kontrolovat) a péče o sourozence.

Přeřazování do ZvŠ se ovšem často děje na žádost a vždy v souhlase²⁰ s přáním zákonného zástupce dítěte. Předně se všeobecně ví, že navštěvování ZvŠ je daleko méně náročné z hlediska množství probírané látky a rychlosti jejího osvojování²¹, takže dítě si navštěvováním této školy - dle logiky, jež považuje školní vzdělávání za zbytečné maření času - „uspoří“ energii pro „důležitější“ životní záležitosti. Romové též preferují ZvŠ z důvodu „společenských“, neboť do zvláštní školy chodí většina jejich rómských příbuzných a známých vrstevníků, takže se v ní cítí více „doma“.

Intelligenční kvocient patnáctiletého rómského chlapce Mariána je naprosto v normě, do svých 11 let navštěvoval základní školu, kde výuku bez větších problémů zvládal. V průběhu 7. třídy se po dohodě s matkou na vlastní žádost „nechal“ přeřadit na zvláštní školu. V pozadí tohoto neobvyklého počínu bylo členství v partě lidí, všichni byli starší než on, zabývajících se distribucí i abúzem drog. Marián začal postupně trávit noci na diskotékách, v hernách, postupně začal rovněž užívat drogy. Škola ho začala zatěžovat, předpokládal, že po přeřazení na zvláštní školu „bude mít klid“. Ve zvláštní škole většinou (po probdělé noci) nedával pozor, pospával na lavici a postupně tam přestával chodit úplně. Přeřazení na zvláštní školu nevyřešilo ani jeho dřívější antipatie ke škole a učitelům, spíše naopak.

²⁰ Naposledy upraveno v §7 vyhlášky MŠMT ČR č.127/1997

²¹ Z vyhlášky MŠMT ČR č.127/1997 Sb. např. vyplývá, že ve třídě zvláštních škol je méně žáků (do osmi žáků v první třídě a maximálně do 12 žáků v šesté až deváté třídě), dále vyučovací doba je zkrácena v rozsahu 4 - 6 hodin, hodnocení prospěch a chování žáků ZvŠ může probíhat formou širšího slovního hodnocení a jsou méně přísná kritéria pro postup do dalšího ročníku, atp.

Graf 9: Přerazování na zvláštní školu v průběhu školní docházky dle etnika (v %)

Uspěchané zařazování rómských dětí do zvláštní školy již v první třídě ZŠ ovšem může též vypovídat o malé či nepřesně zaměřené snaze či - v horším případě - o tendenci k předsudkům některých učitelů o vzdělavatelnosti a vychovatelnosti rómských žáků. Dle anamnestických rozhovorů s klienty lze vysledovat, že si se svými učiteli vzájemně nerozuměli, a to nejen na verbální úrovni, ale též v oblasti postoje či hodnotové. Nerómskému učiteli se velmi obtížně vstupuje do světa Romů, často s těmito žáky jedná na základě svých apriorních (často hrubě mylných) představ a je zneklidňován jinými než očekávanými reakcemi rómských žáků (a často i jejich rodin). Naskytá se otázka, zda jsou budoucí učitelé již na pedagogických fakultách dostatečně připravováni na konfrontaci s prostředím rómské minority. Samozřejmě na učitele klade nároky i pochopení motivací a chování nerómských žáků z prostředí, jež jsou na hony vzdálena prostředím, ve kterých se od svého mládí (ve většině případů) učitelé pohybovali, nicméně si u těchto dětí z majoritní společnosti více věří a jsou většinou přesvědčeni, že dovedou odhadnout problematiku dítěte a že na edukaci těchto dětí stačí. Rozčarování, jež předchází návrhu přerazit dítě do zvláštní školy, se proto dostavuje později a teprve po různých pokusech vyřešit problémy dítěte na ZŠ.

Na neposledním místě ovšem musíme připomenout okolnost, která je typická pro delikventní rodiny a jejich uvažování a stojí často v pozadí snahy o přerazování dítěte ze ZŠ do ZvŠ. Beztrestnost pachatele z hlediska trestního práva je totiž - mimo jiné - zajištěna též prokázáním nedostatečné schopnosti rozpoznat a ovládat své činy. Podle svědectví některých psychiatrů a psychologů existuje důvodné podezření, že někteří rodiče usilují již od

nejútlejšího dětství klienta o to, aby existovalo co možná nejvíce „dokladů“ pro jeho duševní či intelektovou abnormitu. Tento postup má pak v budoucnosti sloužit k vyvinění trestně odpovědného jedince z dosahu možného trestu po spáchání kriminálního deliktu. Někteří psychologové a psychiatři, kteří se v této problematice orientují, signalizují, že mají podezření, že se tyto pokusy častěji vyskytují u rómských než u nerómských klientů.

Z hlediska prospěchu tedy můžeme uzavřít, že dle očekávání jsou mezi našimi klienty jen zřídka nadprůměrně nadané děti, naopak zde najdeme děti výrazně podprůměrné. Souvislosti je možno hledat v mnohých handicapech, které problémové děti provázejí od narození, jsou součástí životního stylu rodiny i celého sociálního zázemí. Toto konstatování se jistě promítá i do zjištění DDÚ, že pouze malé množství klientů má dobrý (7,3%) nebo alespoň průměrný (25,1%) vztah ke vzdělání a že nadprůměrný intelekt byl rutinními psychologickými metodami naměřen pouze u 10% klientů (podrobně viz kapitolu 6.4.2 Intelekt klienta)

6.5.4 Chování ve škole

Problémy s chováním (viz tab. č. 46) měly již v mladším školním věku téměř tři čtvrtiny dětí, závažnější problémy či predelikventní chování však v té době vykazovala necelá třetina vzorku. Ve starším školním věku se tyto skutečnosti výrazně změnilly k horšímu: bez problému či s ojedinělými problémy byla pouze jedna desetina souboru, zbytek (87,8%) vykazuje závažnější problémy či delikvenci. Nástup puberty se tak stává zároveň nástupem problémů s chováním.

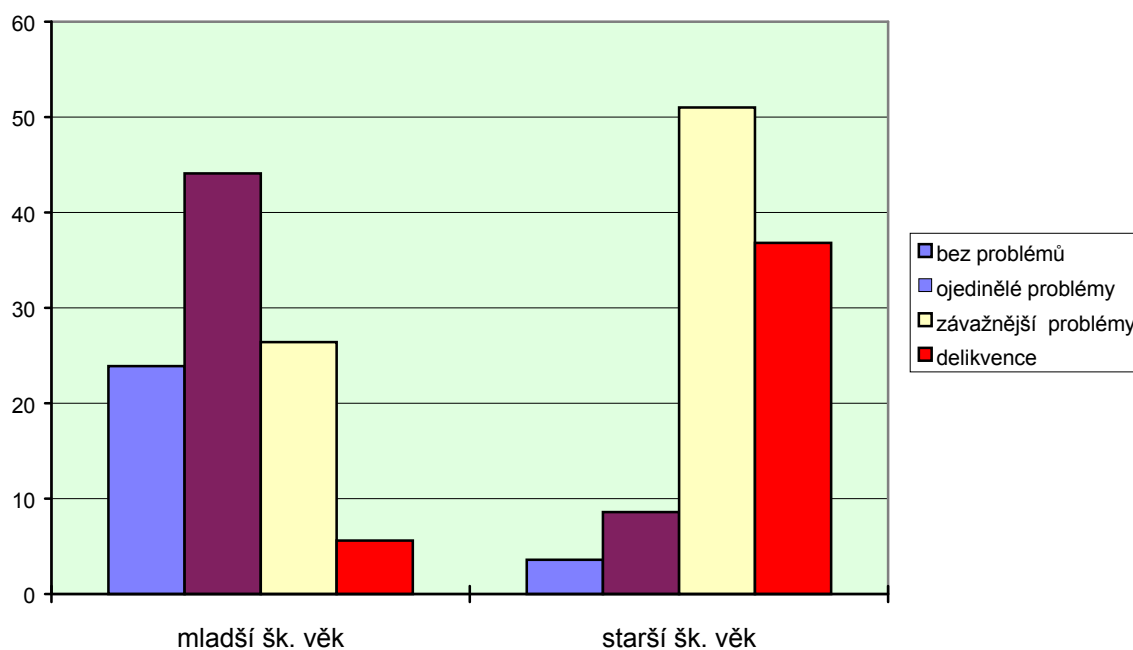
Jestliže bychom chování ve škole posuzovali vzhledem k typům navštěvovaných škol (tedy pouze ZŠ, ZvŠ nebo přeřazení ze ZŠ na ZvŠ) zjišťujeme, že nejlepší výchozí situace byla u klientů, kteří po celou dobu navštěvovali základní školu (viz tabulky 47 - 49). U tohoto souboru v mladším školním věku byla pouze necelá čtvrtina jedinců, kteří již vykazovali závažnější problémy s chováním. Naopak největší závažné problémy s chováním byly u klientů, kteří byli v průběhu další školní docházky přeřazeni na zvláštní školu (téměř 40% klientů mělo tyto problémy). To tedy jinými slovy znamená, že tito žáci byli patrně formálně

Tabulka 46: Chování v mladším školním věku a starším školním věku

chování :	mladší školní věk		starší školní věk	
	absol. čet.	relat.čet. (%)	absol. čet.	relat.čet. (%)
bez problémů	105	23,9	14	3,6
ojedinělé problémy	194	44,1	34	8,6
závažnější problémy	116	26,4	201	51,0
delikvence	25	5,6	145	36,8
celkem (N=)	440	100,0	394	100,0

přeřazování z důvodu nespěchu, ale závažnou motivaci přeřazení je možno spatřovat i v jejich chování. Nelze ovšem vyloučit souběh obou okolností, avšak z pedagogické praxe je známo, že neukázněný žák bývá velmi často vnímán jako „neprospívající“.

Graf 10: Chování klientů v mladším a starším školním věku (v %)

Tabulka 47: Respondenti, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZŠ podle chování v mladším a starším školním věku (v %)

školní věk:	chování			
	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
mladší	31,2	45,6	20,0	3,3
starší	4,8	6,7	54,3	34,1

Tabulka 48: Respondenti, kteří po celou školní docházku navštěvovali ZvŠ podle chování v mladším a starším školním věku (v %)

školní věk:	chování			
	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
mladší	22,5	42,5	27,5	7,5
starší	0,0	7,7	46,2	46,2

Tabulka 49: Respondenti starší 11 let, kteří byli přeřazeni ze ZŠ na ZvŠ podle chování v mladším a starším školním věku (v %)

školní věk:	chování			
	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
mladší	17,1	43,1	34,1	5,7
starší	3,2	9,5	49,2	38,1

Jak ukazuje následující souhrnná tabulka (viz tab. č. 50), největší relativní odliv nacházíme u frekventantů základních škol v kategorii „ojedinělé problémy“ (-38,9%), největší relativní nárůst pak zaznamenala kategorie „predelikvence“ (+38,7%) u klientů ze souboru navštěvujících trvale ZvŠ. Souhrnně však lze konstatovat, že se chování ve všech třech souborech výrazně zhoršilo oproti situaci v mladším školním období.

Tabulka 50: Porovnání změn (tj. rozdíl mezi hodnocením v mladším a starším školním věku) kázeňské situace žáků různých typů škol

navštěvoval	chování			
	bez problémů	ojedinělé problémy	závažnější problémy	delikvence
pouze ZŠ	-26,4%	-38,9%	+34,3%	+30,8%
pouze ZvŠ	-22,5%	-34,8%	+18,7%	+38,7%
přeřazen	-13,9%	-33,6%	+15,1%	+32,4%

V *mladším školním věku*²² převažovaly - obecně definované - výchovné problémy. Více jak každý třetí klient na sebe upozornil své učitele určitou soustavnější výchovnou problematičností, a to například zapomínáním pomůcek na vyučování, nepořádností, neukázněností, nepozorností, nerespektováním autority, omlouváním či lhaním. Již v tomto období zaznamenáváme u každého pátého klienta záškoláctví, tedy jinými slovy již v mladším školním věku mají mnohé námi popisované problémové děti únikové tendence, jež se nedařilo uspokojivě zvládnout. Další informace o závažnějších kázeňských problémech ukazují, že se v tomto věku vyskytují u přibližně 15% klientů agresivní projevy a krádeže.

Ve *starším školním věku* pak dochází k mnohočetným kázeňským problémům. Dominuje zde především masivnější záškoláctví, kterého se dopouštějí čtyři klienti z pěti a krádeže (60%), jež jsou často takové intenzity, že vyvolávaly potřebu nejen pedagogického zásahu. Učitelé dále sdělovali (prostřednictvím pracovníků OPD), že značná část našich klientů (40%) se dopouštěla ve škole otevřené fyzické agrese především proti spolužákům, ale občas i proti učitelům. Ti však bývají klienty napadáni spíše verbálně, či manifestováním naprostého nezájmu o výuku. Obecně lze uzavřít, že vztahy mezi našimi klienty a učiteli bývají často napjaté a jsou výrazně vyhrocené před uložením ústavní či ochranné výchovy. Klienti mají ve starším školním věku již masivnější zkušenosti s požíváním alkoholu a s kouřením, konzumace drog byla školou signalizována přibližně u 20% klientů a mravnostní problémy u 15%. Celkovému profilu sociálně patologických jevů u klientů - tedy nejen ve školním prostředí - je ještě na jiném místě této publikace věnována samostatná pozornost.

V rámci objektivitu jsme se snažili zjistit ze školních zdrojů též informace o **pozitivních stránkách** sledovaných dětí. U tří pětín klientů (59,7%) jsme se nedozvěděli vůbec žádné pozitivní informace ze školního prostředí. Hodnocení těchto klientů pak vyznívá pouze negativně. Na druhé straně u 5,7% klientů zjišťujeme informace o mnohočetných kladných rysech, u zbytku klientů pak zjišťujeme pouze jednu pozitivní informaci. V kladných rysech, jež by bylo možno zobecnit pro relativně větší skupinu žáků, se nejčastěji objevují informace o pracovitosti, šikovnosti či snaživosti klientů (14,2%), o dobrém chování žáků v určitých školních situacích (10,3%), o jejich sociální dovednosti či relativní inteligenci (shodně 9,9%) a okrajově je též zmiňován určitý hlubší zájem o nějaký výukový předmět či jeho aspekt (5,6%). Pozitivní stránky osobnosti žáků jsou nejvíce uváděny u klientů, kteří trvale navštěvovali ZvŠ (43,1%), o něco méně kladných informací se dozvídáme u žáků ZŠ (38,8%) a nejméně nacházíme u klientů, kteří byli v průběhu školní docházky

---

²² Informace následujících odstavců byly získány na základě třídění a sumarizace volných odpovědí dotazníku OPD, jež specifikovaly naznačené kázeňské problémy klientů v mladším a starším školním věku.

přeřazení ze základní školy na školu zvláštní (30,5%). I toto okrajové zjištění něco vypovídá o charakteristikách „adeptů“ na přeřazení do ZvŠ a o motivaci návrhu přeřazení.

✧ Vazba chování a prospěchu

Všimněme si ještě provázanosti prospěchu a chování našich klientů. Jak ukazují následující tabulky č. 51 a 52, celkem uspokojiví prospěch i chování měly v období mladšího školního věku překvapivě téměř dvě pětiny klientů, avšak ve starším školním věku takové hodnocení je možno vyslovit pouze u 6,5% žáků. To tedy znamená, že dochází k rapidnímu zlomu mezi mladším a starším školním věkem.

Tabulka 51: Prospěch a chování respondentů v mladším školním věku (v %)

prospěch : chování	chlapci	děvčata	Romové	ne - Romové	celý soubor
+ +	31,2	54,9	23,5	45,8	38,4
+ -	9,9	4,5	9,6	7,8	8,3
- +	30,8	26,3	32,4	28,0	29,4
- -	28,1	14,3	34,6	18,4	23,9

Tabulka 52: Prospěch a chování respondentů ve starším školním věku (v %)

prospěch : chování	chlapci	děvčata	Romové	ne - Romové	celý soubor
+ +	4,2	11,4	3,9	7,1	6,5
+ -	17,9	19,5	20,5	17,9	18,4
- +	4,6	8,1	7,1	5,2	5,7
- -	73,4	61,0	68,5	69,8	69,4

Jestliže tento nepříznivý vývoj sledujeme z hlediska **pohlaví** lze konstatovat, že relativně větší propad se dostavuje u dívek, které v mladším školním věku patří do neproblémové kategorie v nadpoloviční většině případů (54,9%) a ve starším školním věku se v této skupině udržela jen přibližně každá desátá dívka (11,4%). Naproti tomu v mladším školním věku je z hlediska prospěchu a chování bezproblémových chlapců pouze necelá třetina (31,2%), ve starším školním věku se v této kategorii chlapci již téměř nevyskytují (4,2%). Dále je vhodné povšimnout si empirických zjištění, jež vypovídají o tom, že klienti z řad majority se do bezproblémové kategorie řadí v mladším školním věku dvakrát častěji než

Romové, avšak ve starším školním období dochází v této kategorii mezi Romy a Neromy téměř k vyrovnání.

Z jiného úhlu pohledu pak můžeme podtrhnout, že od vstupu do školy má téměř čtvrtina našich klientů trvale současně prospěchové i kázeňské problémy. Nejčastěji jsou do této kategorie nezvládnutých žáků řazeni Romové (34,6%) a chlapci (28,1%). Ve starším školním věku pak převážná část klientů patří do této vysoce problémové kategorie, přičemž se zde již téměř nevyskytují žádné rozdíly ani z hlediska pohlaví ani etnicity.

6.6 Sociálně patologické jevy a delikvence

6.6.1 Vrstevnické prostředí

Vrstevnické prostředí, ve kterém se klienti pohybovali, vykazuje podle názoru sociálních pracovníků výrazné rysy asociality. Je to pochopitelné, neboť vedle rodinných problémů je závadové vrstevnické prostředí významným kriminogenním faktorem.

Tabulka č. 53: Charakteristika vrstevnického prostředí

	absol. čet.	relat. čet. (%)
stýká se s asociálními lidmi	301	65,0
stýká se s prosociálními lidmi	53	11,4
nemá přátele mezi vrstevníky	71	15,3
nemá žádné přátele	22	4,8

N = 463

Dvoutřetinové zastoupení dětí s asociálními kontakty potvrzuje tezi, že již v tomto věkovém období se nepřizpůsobiví jedinci začínají zapojovat do subkultur, ve kterých platí odlišné sociální normy. To pak vede ke snadnému spuštění delikventního vývoje. Pozornost si zasluhují také ti jedinci, kteří nemají přátele mezi svými vrstevníky - takový fakt je nepochybně pro dítě frustrujícím momentem.

❖ **Členství v partě**

Velmi často se nejenom, ale především problémové děti a adolescenti sdružují do neformálních skupin, tzv. part, v nichž pak nalézají jisté zázemí a pochopení, které doma postrádají. Tyto skupiny ale nezřídka postrádají program, smysluplnou náplň volného času. Nebezpečím je pak příklon party k sociálně patologickým nebo přímo kriminálním aktivitám, které přinášejí jak vzrušení a napětí, tak i zdroj příjmů pro jiné druhy zábavy (hrací automaty, diskotéky apod.). V krajním případě pak lze přímo hovořit o kriminálním gangu nezletilých.

Dle názoru pracovníků OPD bylo členem nějaké **asociálně zaměřené party** 122 zkoumaných dětí (26%). Zajímalo nás samozřejmě, čím se tyto party zabývají - nejčastěji je to majetková trestná činnost, kterou provozuje více než polovina part. Z dalších aktivit jsou to experimenty s drogami, násilná trestná činnost a výtržnosti; v 7 případech se jednalo o skupiny rasistických skinheads.

Členství v podobné partě také souvisí s vyšší mírou záškoláctví a útěků z domova (útěk z domova se celkově objevil v anamnéze 28% klientů, u členů part je podíl 38%). Kromě toho také existuje přímá souvislost s konzumací alkoholu (dvojnásobek dětských konzumentů je v partě) a s gamblingem. A je zde samozřejmě i užívání drog - především stimulační drogy, nejčastěji zneužívané velmi mladými lidmi, jsou typicky „společenskými“ drogami, tj. užívají se s oblibou ve skupině. S nealkoholovými drogami experimentuje 23% členů part oproti 12,7% celkového vzorku, což zároveň znamená, že polovina všech uživatelů drog je členem nějaké asociální party. Tento podíl je spíše menší než by se dalo očekávat, neboť především v raném věku je experimentování se všemi druhy drog (včetně např. kouření) obvykle skupinovou záležitostí.

6.6.2 Sociálně patologické projevy

Problémy námi sledovaných dětí začínají v některých případech již v mladším školním věku. Jedná se však stále spíše o ojedinělejší výskyt. Kvantita i kvalita problémového chování se prudce mění s přechodem na 2. stupeň ZŠ (nástup pubertálního věku) - viz tabulka č. 46 „Chování v ml. a st. šk. věku“. Pracovnice OPD jsme požádali o informace o problémovém chování, které bylo školou u dítěte signalizováno ve zvýšené míře. Pořadí problémových rysů v chování dítěte podle frekvence ukazuje tabulka č. 54.

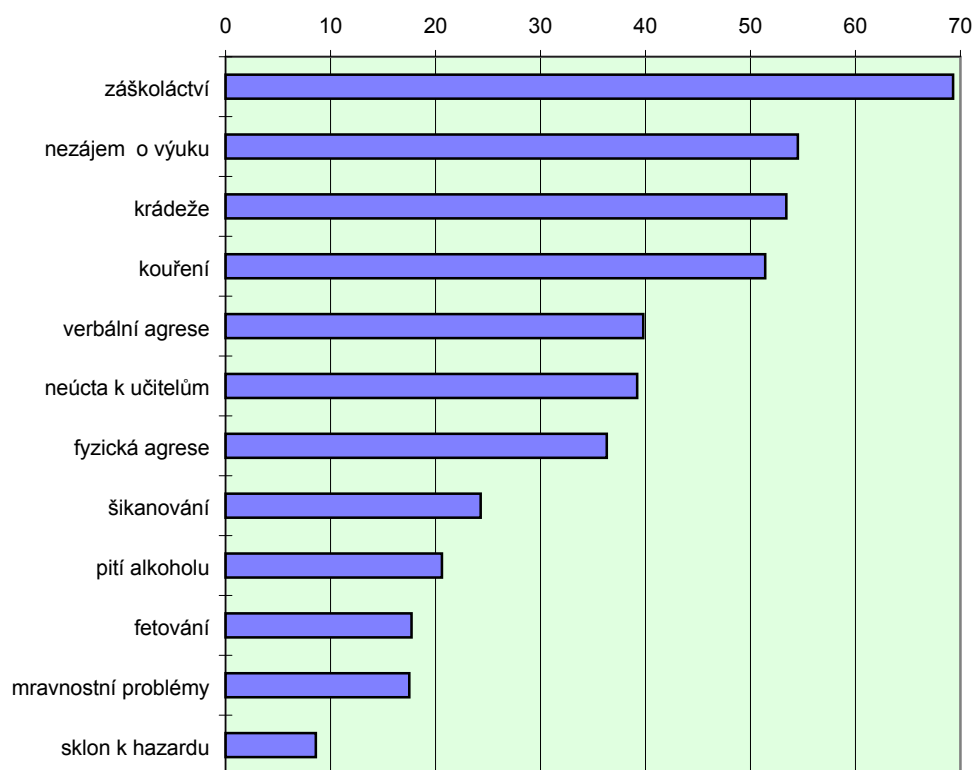
Závažnost některých kázeňských přestupků vzrůstá za situace, kdy se problémy u jednotlivých žáků kumulují. Proto jsme popsali a rozčlenili výzkumný soubor na základě celkového skóre sociálně patologických jevů jednotlivých klientů ve škole na základě součtu jednotlivých bodových ohodnocení - viz tab. č. 55. Nejvyšší možný skór činil 25 bodů, nejvyšší reálně dosažený skór byl 22 bodů.

Tabulka 54: Problémy s chováním, které se ve zvýšené míře vyskytly v průběhu školní docházky

	absol.čet.	relat.čet. (%)	celkem (N =)
záškoláctví	316	69,3	456
nezájem o výuku	249	54,5	457
krádeže	244	53,4	457
kouření	235	51,4	457
verbální agrese	182	39,8	457
neúcta k učitelům	179	39,2	457
fyzická agrese	166	36,3	457
šikanování	111	24,3	457
pití alkoholu	94	20,6	457
fetování	81	17,7	457
mravnostní problémy	80	17,5	457
sklon k hazardu	39	8,6	456

Na základě kriminologické teorie jsme se pokusili přiřadit váhu každému v tabulce uvedenému negativnímu jevu. Kritériem posuzování byla závažnost jevu, přičemž za nejzávažnější (váha 3) byly považovány krádeže, fyzická agrese, šikanování a fetování, za středně závažné (váha 2) záškoláctví, verbální agrese, pití alkoholu, mravnostní problémy a sklon k hazardu a za relativně nejméně závažné (váha 1) nezájem o výuku, kouření a neúcta k učitelům.

Sledované děti byly následně rozděleny do skupin dle získaných hodnot - viz tab. č. 55.

Graf 11: Problémy s chováním v průběhu školní docházky (v %)**Tabulka 55: Celkové skóre sociálně patologických jevů ve škole dle součtu váhových skóre**

počet bodů	absol.čet.	relat.čet. (%)
0	42	9,1
1-3	47	10,1
4-6	90	19,4
7-9	93	20,0
10-12	96	20,8
13-15	62	13,3
16-18	22	4,7
19-22	12	2,6

N = 464

Tabulka 56: Čím klient nastartoval svoji delikventní kariéru

delikt	absol.čet.	relat.čet. (%)	celkově (N =)
záškoláctví	158	36,3	435
krádeže	122	28,0	435
agresivita	39	9,0	435
útěk z domova	33	7,6	435
výtržnictví	16	3,7	435
jiná jinak tr.č.*	12	2,8	435
problémy s drogami	9	2,1	435
jiné delikty*	9	2,1	435
loupež	5	1,1	435
prostituce	2	0,5	435
problémy s alkoholem	2	0,5	435

* jsou míněny jiné jinak trestné činy, resp. jiné delikty než v tabulce vyjmenované

Předcházející tabulka uvádí druh deliktu, kterým na sebe nezletilec upoutal pozornost tak výrazně, že se jeho osobou začaly vedle rodiny a školy zabývat i sociální služby. Z tabulky plyne, že tzv. startovacími delikty jsou dle očekávání zejména záškoláctví (které je „startovacím“ deliktem zvláště u dívek) a krádeže, kterými svoji delikventní kariéru začínali spíše chlapci.

Z následujících přehledů vyplývá, že výzkumem sledované děti přijdou do kontaktu se sociálními službami z důvodu spáchání přestupku v poměrně útlém věku. Dle očekávání je nejvíce prvních přestupků projednáváno ve věku puberty mezi 12. a 15. rokem, ovšem počet dětí mladších 11 let rovněž není zanedbatelný (40,9%).

Tabulka 57: Věk klienta při projednávání 1. deliktu

Věk	absol.čet.	relat.čet. (%)
5	1	0,3
6	2	0,6
7	7	2,1
8	15	4,4
9	29	8,6
10	36	10,7
11	48	14,2
12	69	20,4
13	77	22,8
14	44	13,0
15	10	3,0

N = 338

Tabulka 57a: Věk projednávání prvního deliktu dle věkových skupin

věková skupina	absol. čet	relat. čet. (%)
5 -9 let	54	16,0
10 - 13 let	230	68,0
14 - 15 let	54	16,0

N = 338

Pokud výchovné zásahy rodičů, školy a sociálních služeb nemají patřičný efekt a situace dítěte nebo jeho rodiny je stále špatná, do řešení problémů zasahuje obvykle soud. Soud - většinou z podnětu OPD - rozhodne o pobytu dítěte ve výchovném ústavním zařízení. Pobytu ve výchovném zařízení obligatorně předchází časově omezený pobyt v dětském diagnostickém ústavu (DDÚ), kde se kompetentní pracovníci blíže seznámí s osobností dítěte a jeho sociální a rodinnou situací a navrhnou typ vhodného ústavu, do kterého má dítě přejít z důvodu resocializace. Zajímaly nás faktické důvody, které k zařazení dítěte do ústavního zařízení vedly, tak jak je vnímají pracovníci DDÚ.

Tabulka 58: Faktické důvody umístění do DDÚ

	absol.čet.	relat. čet. (%)
záškoláctví	157	71,0
krádeže	111	50,2
kouření	88	39,8
výchovná nezvladatelnost	86	38,9
fyzická agrese	66	29,9
verbální agrese	59	26,7
sociální důvody	56	25,3
nezájem o výuku	55	24,9
neúcta k autoritám	50	22,6
zanedbávání klienta	39	17,6
problémy s alkoholem	30	13,6
problémy s drogami	29	13,1
šikana	25	11,3
mravnostní problémy	20	9,0
sklon k hazardu	10	4,5
týrání klienta	5	2,3
zneužívání klienta	4	1,8

N = 221

Respondenti měli možnost doplnit předložený seznam faktických důvodů umístění do DDÚ. Touto cestou jsme zjistili, že dalším velmi frekventovaným důvodem umístění dítěte do DDÚ byly útoky z domova (42 osob) a s tím související potulky, toulání se (20 jedinců). 17 respondentů nám dále sdělilo, že důvodem umístění dítěte v DDÚ bylo členství v závadové partě. Další důvody uváděné jako „jiné“ byly již početně méně frekventované. Z těch závažnějších se několikrát objevilo loupežné přepadení, zhárství, krádeže a žebrání z nedostatku a vydírání.

Při dalším třídění bylo zjištěno, že pro záškoláctví jsou častěji umísťovány do výchovných zařízení dívky (83,3% dívek mělo v anamnéze záškoláctví oproti 66,5% chlapců), zatímco „specializací“ chlapců jsou krádeže (61,5% chlapců oproti 20% dívek). Chlapci jsou dále častěji oproti dívkám umísťováni do výchovných zařízení pro zjištěné šikany (14,3% : 3,3%), fyzickou agresi (39,1% : 5%), verbální agresi (31,7% : 13,3%) a

výchovnou nezvladatelnost (44,1% : 25%). Dívky jsou oproti chlapcům častěji umísťovány do výchovných zařízení pro zjištěné fetování (10,6% : 20%) a mravnostní problémy (4,3% : 21,7%) - u obou výše zmíněných výchovných problémů máme k dispozici relativně malé četnosti, než aby bylo možno vyvozovat ze zjištění nějaké závěry. Hypoteticky je možno shrnout, že dívky s problémovým chováním směřují oproti chlapcům spíše k „pasivnějším“ druhům negativních aktivit a určitým únikům z reality, zatímco chlapci mají sklony k agresivním projevům.

U problémových dětí byly dalším tříděním zjištěny určité „souběhy“ některých typů chování. Asi nepřekvapí, že šikanující jedinci mají více projevů fyzické agrese, zajímavější je, že častěji kradou. Statisticky významně spolu dále korelují projevy fyzické a verbální agrese. Fyzická agrese rovněž koreluje s neúctou k pedagogům a výchovnou nezvladatelností. Sklony k požívání alkoholu korelují se sklony k požívání drog. Tyto souběžně se vyskytující poruchy osobnosti nesouvisí s intelektovými schopnostmi sledovaných jedinců.

Analýzou tabulek č. 54 - 58 zjišťujeme, že nejfrekventovanějším deliktem problémových dětí je **záškoláctví**, které se vyskytuje u více než dvou třetin dětí. Současně je deliktem, kterým dítě nejčastěji nastartuje svoji delikventní kariéru, tzn. že bývá jeho prvním evidovaným deliktem. Toto konstatování platí poněkud častěji pro dívky:

Výchovné problémy s patnáctiletou Janou začaly zhruba před rokem - začala se potulovat s partou, přestala docházet pravidelně do školy. Problémy s absencemi narůstaly, Jana matce lhala; po jedné z hádek odešla z domova a odjela na týden ke kamarádce do Prahy. Další, druhý útěk byl dvoutýdenní (rovněž po hádce), vše vyvrcholilo „nechtěným útěkem“, kdy zůstala v Praze tři měsíce se svým novým přítelem - Afričanem, se kterým se zde seznámila. Ten se podle některých informací pohybuje v blízkosti osob obchodujících s drogami (klientka to však nepřipouští). Během tohoto pobytu o sobě podávala telefonicky zprávy matce. Po návratu byla umístěna v DDÚ, odkud po několika dnech utekla zpět k příteli; tam žila čtyři měsíce, potom (údajně pod jeho vlivem) nastoupila znovu ústavní výchovu. Na podmínky „na útěku“ si v nejmenším nestěžuje, byla tam prý jako doma, nebála se a vždy se zvládla o sebe postarat. Žádné výslovně delikventní aktivity u ní nebyly zaznamenány, s policií přišla do styku pouze v souvislosti s útěky. Přiznává pouze drobnou krádež peněz matce před delší dobou.

Se záškoláctvím jdou často ruku v ruce další jevy, které ve svém důsledku dítě handicapují, jako je slabší prospěch, konflikty s učiteli a s tím související kázeňské problémy. (Nejfrekventovanější přestupek - záškoláctví - úzce souvisí s prospěchem a chováním ve škole, čím horší prospěch a chování, tím více je zaznamenáno záškoláctví.) Při závažnějších problémech bývá dítě přeřazeno na zvláštní školu. To všechno může vést k dosažení pouze nízkého stupně vzdělání a stupeň vzdělání, jak je známo z kriminologické teorie, úzce koreluje se stupněm napadení populace negativními jevy a kriminalitou.

Na druhé straně častá frekvence záškoláctví vypovídá nejen o dítěti a jeho rodině, ale leccos rovněž o systému školství, který není schopen problémové děti ničím zaujmout a podchytit a který tak je pro méně nadané a jinak problémové děti značně frustrujícím prostředím. K tomu přistupuje skutečnost, že vysoký počet problémových dětí patří k rómské menšině, tedy k obyvatelstvu s odlišným kulturním zázemím a odlišným jazykem. Ostatně z dalšího statistického třídění vyplývá, že rómské děti mnohem častěji chodí za školu než děti nerómské.

Patnáctiletá Olga vyrůstala v úplné rómské rodině, starala se o ni zejména matka, se kterou měly velmi hezký vztah, otec trávil většinu času v zaměstnání. Matka byla těžce nemocná, péči o pět dětí nezvládala, byla nedůsledná a příliš benevolentní. Zemřela během pobytu Olgy v dětském domově. Její smrt se děvčete pochopitelně silně dotkla. Olga se pohybovala v partě svého přítele a stýkala s lidmi s převážně asociální orientací. Tato skupina (cca 9 osob ve věku 18 - 20 let) neměla vůdce, navštěvovali diskotéky, hospody, hráli na automatech, nefetovalo se zde; dle zjištění orgánů činných v trestním řízení se dopouštěli majetkové trestné činnosti. Ze záznamů Policie ČR vyplývá, že v r. 1998 se dopustila tří krádeží vloupání do kočárkárny, kde odcizila jízdní kola. Přítel Olgy je výrazně asociální osobností (byl ve výkonu trestu odnětí svobody) a je bezpochyby podstatným zdrojem klientčinych potíží, často na ni čekal před školou a odvážel ji. Její vztah k němu je ambivalentní - na jedné straně mu značně podléhá, na druhé ale neví, zda vyhovět jeho přání a provdat se za něj.

Velmi závažným problémem sledovaných dětí jsou **majetkové delikty**, nejčastěji drobné **krádeže**. Tři pětiny dětí z našeho souboru (projevila se určitá souvislost s etnicitou dětí, dle respondentů kradly rómské děti poněkud častěji než nerómské) se dopouštěly krádeží takové intenzity, že byla vyvolána potřeba pedagogického zásahu. Dle údajů ze škol jsou krádeže výrazně četnější u chlapců (43,6% oproti 9,6% dívek, počítáno z celkového počtu chlapců a dívek).

Jedním z nejpozoruhodnějších případů je dvanáctiletý Rom, který byl vyšetřován pro 38 krádeží. Deset krádeží uskutečnil o letních prázdninách, poté co byl umístěn koncem června na nařízenou ústavní výchovu a již 1.července poslán domů na prázdniny.

Strmé zvyšování majetkové kriminality je po r. 1989 celospolečenským trendem, který souvisí s celým komplexem ekonomických a společenských změn, ale i se stavem morálky ve společnosti. Lze konstatovat, že vývoj majetkových deliktů dětí je odrazem nepříznivého stavu společenského vědomí v této oblasti. V nových sociálně ekonomických podmínkách se stále výrazněji projevuje majetková diferenciacce společnosti. Na trhu je k dispozici čím dál více zboží, které bylo před lety nedostupné a vlastnictví tohoto zboží se do určité míry stalo statusotvornou hodnotou (značkové zboží, elektronika atd.). Mladí lidé, zvláště ti, jejichž rodinné zázemí není v pořádku, se těžko orientují ve světě, kde není jednoznačně zřejmý systém hodnot, norem a zvyků, kde je právo obcházeno a dodržování morálních norem leckdy zesměšňováno.

Dalším závažným problémem, který se ve vyšší míře projevuje u zkoumaných dětí, jsou projevy **agrese**. Učitelé sdělovali (prostřednictvím pracovníků OPD), že značná část našich klientů se dopouštěla ve škole otevřené fyzické agrese především vůči spolužákům. Učitelé byli v některých případech rovněž objekty agrese, byli však napadáni zejména verbálně, či manifestováním naprostého nezájmu o výuku. Chlapci mají výrazně častěji různé agresivní projevy oproti dívkám. Rovněž delikventní rómské děti jsou dle třídění 2. stupně oproti svým majoritním spolučovancům poněkud agresivnější na verbální i fyzické úrovni. Pokud jde o manifestovaný nezájem o výuku, není mezi rómskými a nerómskými dětmi rozdíl.

Psychologická teorie tvrdí, že agrese je jednou z možných reakcí na frustraci. Připomeneme-li si výchovné zázemí námi sledovaných dětí (viz kapitola 6.3) a jejich situaci ve škole - s často napjatými vztahy mezi nimi a učiteli, ale i spolužáky - jsou zjištěná vysoká čísla o jejich agresivních projevech velmi dobře vysvětlitelná a pochopitelná. To samozřejmě neznamená, že by bylo možno podceňovat závažnost agresivních projevů.

Z dalšího statistického třídění vyplývá úzká souvislost mezi verbálními a fyzickými projevy agrese. V praxi to znamená nebrat na lehkou váhu ani verbální projevy agrese, neboť

je vysoká pravděpodobnost, že budou doprovázeny nebo následovány i fyzickými projevy agrese. Všechny typy agresivního chování jsou signifikantně častější u chlapců.

K agresivním projevům patří i **šikanování**. (Statisticky významná korelace byla prokázána i mezi fyzickými projevy agrese a šikanováním.) Výskyt šikanování u našich klientů je opravdu vysoký, relativně poněkud častěji se vyskytuje u chlapců a rómských dětí). S odhalováním a prevencí šikanování často souvisí vysoká tolerance vůči tomuto jevu v (potencionálně) ohrožených kolektivech a (nejenom) z toho plynoucí potíže s jeho postižením. Ohrožené děti se rovněž často obávají toho, že „žalování“ na šikanující by je z kolektivu definitivně vyčlenilo. Část mladé populace je dokonce názoru, že šikanování patří k životu²³.

Celá pětina (!) dětí do 15 let měla v průběhu školní docházky ve zvýšené míře **problémy s pitím alkoholu**. Téměř stejné množství nedospělců mělo problémy **s abúzem drog**. Více než polovina dětí **kouřila**. Každé jedenácté dítě mělo **sklon k hazardním hrám**. Tyto problémy se dotkly dětí bez ohledu na jejich etnicitu, pouze problémy s drogami mají poněkud častěji rómské děti.

Dalším tříděním bylo zjištěno, že přibližně u poloviny dětí, které měly problémy s alkoholem, bylo zjištěno i užívání drog. Druhá polovina „volila“ buď alkohol, nebo drogy. Lze nicméně konstatovat, že pravděpodobnost abúzu alkoholu a drog mezi sebou statisticky signifikantně souvisejí. Obdobně úzká souvislost byla shledána ve vztahu mezi kouřením a abúzem alkoholu. Na základě údajů získaných od OPD se dá konstatovat, že u těch dětí, které kouří, lze předpokládat dvakrát vyšší sklon k experimentování s alkoholem než u nekuřáků. Určitá souvislost byla shledána mezi požíváním alkoholu a sklonem k patologickému hráčství, nicméně statistické třídění zde naznačuje pouze určitou tendenci. Lze uzavřít konstatováním, že různé druhy závislostí jdou spolu často „ruku v ruce“ a u dítěte, u kterého shledáme jednu ze čtyř zmiňovaných závislostí, můžeme s větší pravděpodobností očekávat i výskyt dalších závislostí, což ve vyšší míře platí pro trojici kouření - alkohol - drogy a v menší míře pro sklon k hazardu. Výskyt některého z výše zmíněných jevů u dětí do 15 let je tedy signálem dalšího možného poruchového vývoje.

Na jednotlivé druhy závislostí u sledovaných dětí jsme se podrobněji zaměřili v dotazníku adresovaném pracovníkům DDÚ, kteří byli po určitou dobu s dětmi v každodenním

---

²³ Viz např. Večerka, Štěchová: Šikanování v prostředí internátů, IKSP, Praha 1992

kontakty, děti znali osobně a byli tudíž schopni sdělit nám i některé další podrobnosti. Sledovali jsme opět tyto čtyři typy závislostí: kouření, alkoholovou závislost, závislost na nealkoholových drogách, a gamblerství.

❖ Kouření

Kouření samo o sobě není považováno za kriminogenní faktor. Pravidelnější kouření v dětském věku, zvláště pak ve spojení s dalšími negativními projevy, je však signálem toho, že ve výchově a vývoji dítěte není vše v pořádku.

Sledovali jsme vztah ke kouření u jednotlivých dětí. Jak je patrné z tabulky č. 59, je v celém souboru pouze 13,4% nekuřáků. Přibližně čtvrtinu dětí (24,4%) je možno označit jako „experimentátory“ s kouřením a ostatní (62,3%) jako (silné) kuřáky. U této poslední, největší skupiny (body 3, 4 a 5 na škále v tabulce č. VI.) jsme zjišťovali další okolnosti:

- kdy měly děti první kontakt s kouřením: většina mezi 10. a 13. rokem (60%), přibližně čtvrtina (26%) mezi 7.-9. rokem a celých 9,3% mezi 5.a 6. rokem života, 4,7% po 14. roku věku
- kdy děti začaly pravidelně kouřit: většinou se tak stalo mezi 10.-13. rokem života (69,7%), ovšem 12,7% dětí začalo kouřit mezi 7.-9. rokem a 3,5% dětí dokonce mezi 5.-6. rokem, po 14. roce věku 14,1%.

Tabulka 59: Vztah ke kouření

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 nekuřák	29	13,4
2	53	24,4
3	65	30,0
4	57	26,3
5 silný kuřák	13	6,0

N = 217

Můžeme konstatovat, že problémové děti začínají experimentovat s kouřením v raném věku, rovněž začínají kouřit velmi brzo a v časném věku se tak stávají pravidelnými kuřáky.

✧ **Alkohol**

Tabulka 60: Vztah klienta k alkoholu

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 abstinent	98	44,3
2	97	43,9
3	22	10,0
4	4	1,8
5 závislý alkoholik	0	0

N = 221

Informaci o tom, od kolika let námi sledovaní jedinci experimentovali s alkoholem, jsme získali pouze o 27 klientech. Na základě takto malého vzorku můžeme konstatovat, že nejvíce dětí začne pít alkohol ve 14 letech (37%), nebo ve 12 letech (30%). Nejdříve - dle zpráv od pracovníků DDÚ - ochutnaly alkoholický nápoj 3 děti ve věku 10 let.

Patnáctiletý Štěpán kouří od šesti let, rodiče i bratr rovněž, rodiče to tolerují, říkají, že „je to lepší než fetovat“. Drogy manifestačně odmítá, odmítl údajně i marihuanu. Jak bylo zjištěno, alkoholické nápoje požívá vzhledem k věku dosti často. Ve dvanácti letech byl obětí trestného činu pohlavního zneužívání - byl zneužíván starším kamarádem, který mu obstarával alkohol a cigarety. (Pachatel byl odsouzen na dva roky odnětí svobody.)

✧ **Nealkoholové drogy**

Tabulka 61: Vztah k drogám

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 manifestní abstinence	134	61,8
2	55	25,3
3	19	8,8
4	9	4,1
5 závislý toxikoman	0	0

N = 217

Nejčastěji užívanými nealkoholovými drogami jsou dle sdělení pracovníků DDÚ u našich klientů těkavé látky (čichání) - 28 dětí, marihuana - 23 dětí a pervitin - 19 dětí. U čtyř dětí byl konstatováno užívání tripu, extáze nebo LSD, u dalších čtyř heroin. Jedno dítě zneužívalo tzv. přírodní drogy. (Jednalo se o dívku, která se otráвила durmanem.)

Edita, 14 let, byla do výchovného ústavu umístěna pro výchovnou nezvladatelnost, fetování, kouření, verbální agresivitu, nerespektování vychovatelů, neposlušnost, drzost, toulání, útěky z domova. Z domova utíkala dle vlastních slov také proto, aby měla klid a mohly s kamarádkou nerušeně kouřit. Za útěky byla matkou trestána výpraskem (utekla asi 4x). Na automatech hrály s matkou, většinou prohrávaly. Od dvanácti let pravidelně pila alkohol. Přiznala, že se opila mnohokrát, naposledy, když se její kluk vyspal s její kamarádkou. Zneužívala toluen a marihuanu, v poslední době experimentuje s psychofarmaky. Kouří od 10-11 let, v poslední době asi 20 cigaret denně. Vrcholem svobody pro ni je navodit si čímkoliv změnu vědomí (alkohol, drogy, davová psychóza...) - tím se vychloubala dle sdělení diagnostického ústavu před spolužáky. V rámci kasuistického rozhovoru barvitě a dramaticky líčila své zážitky s požíváním drog a alkoholu a situaci, kdy se pro otrávu durmanem dostala do nemocnice. Cenila si zvláště toho, že byla v té době středem pozornosti a všichni se o ni báli v situaci, kdy byla dle vlastních slov „na umření“. Ve 12 letech byla dva měsíce umístěna v dětské psychiatrické léčebně, zejména z diagnostických důvodů, ale též pro její hyperkinetickou, nezvladatelnou osobnost. Když jí umřela babička, uvažovala o sebevraždě.

Tabulka 62: Věk prvního toxikomanického zážitku

věk	absol. čet.	relat. čet. (%)
10	1	2,4
11	3	7,3
12	11	26,9
13	18	43,9
14	5	12,2
15	3	7,3

N = 41

Mezi první zneužité drogy patří opět těkavé látky (19 případů), marihuana (12 případů), pervitin (6 případů) a heroin (2 případy).

Zajímalo nás, ve kterém věku začaly sledované děti pravidelně s abúzem drog. Dle sdělení pracovníků DDÚ pět dětí začalo s pravidelným zneužíváním drog ve 12 letech, 11 dětí ve 13 letech, 7 dětí ve 14 letech a 2 děti v 15 letech. U čtyř dětí byl konstatován zážitek s abstinenčním syndromem, u dvou ve 13 letech a u dvou ve 14 letech. Opět se jednalo zejména o těkavé látky (3 případy), „tvrdé drogy“ bez další specifikace (2 případy) a v jednom případě marihuana.

Patnáctiletý Marián si např. aplikoval pervitin intravenózně od 13 let, po umístění do DDÚ udával abstinenční syndrom. Pohyboval se v dealerské partě.

❖ Gambling

Tabulka 63: Vztah ke hraní na výherních automatech či k obdobnému hazardnímu jednání

	absol. čet.	relat. čet. (%)
1 nehraje	154	70,6
2	50	22,9
3	11	5,0
4	3	1,4
5 závislý hráč	0	0

N = 218

Z tabulky vyplývá, že necelá třetina dětí do 15 let si hru na výherních automatech alespoň vyzkoušela.

Další informace o sklonech sledovaných dětí k hazardnímu jednání rovněž nejsou příliš četné. Mezi 6. a 9. rokem života začaly hrát na automatech 3 děti, další 3 mezi 10. a 11. rokem. Ostatní (13 dětí) začalo experimentovat s hazardem mezi 12. a 15. rokem života. Jedno dítě mělo problémy s hazardem již ve svých sedmi letech, ostatní (7 dětí) mělo nějaký druh problémů se závislostmi mezi 10. a 15. rokem věku.

Z kusých informací o podrobnostech a věkovém rozložení je zřejmá velká latence těchto jevů i ve speciálně zaměřených institucích jako je DDÚ. Z prostého pozorování reality je známo, že hraní dětí na automatech není výjimkou.

✧ Sexuální chování

O 49 dětech, většinou se jednalo o dívky, nám pracovníci DDÚ sdělili, že jejich sexuální chování bylo z nějakého hlediska závadové. Nejčastěji byly konstatovány předčasné sexuální aktivity (43 dětí). Dále byly zjištěny ve dvou případech projevy sexuální agrese, v osmi případech prostituční chování, v 5 případech jiné závady sexuálního chování (incest, exhibicionismus, závadové sexuální chování v opilosti apod.).

Patnáctiletá Žaneta pochází z nerómské rodiny, rodiče se rozvedli kvůli otcovu alkoholismu. Vztah mezi ní a matkou je spíše chladný, dívka je názoru, že matka má raději svého přítele než ji. Žaneta často utíkala z domova (matka většinou nevěděla, kde je), na útěku byla několik dní až tři měsíce (nejdelší útěk). Utíkala i později z DDÚ (6x). Na útěcích ji těšilo to, že je hledaná, že o ni má někdo zájem. Živila se tam prostitucí. Večer bývala na diskotékách, den trávila (když se neprostituovala) na nádraží nebo v barech. Žila ve městě poblíž hranic v rómské komunitě - bydlela tam, dostávala jídlo a oblečení. S jedním z Rómů žila, zároveň to byl její pasák. Chovali se k ní prý celkem dobře, když se jí ale nechtělo jít na silnici, zbili ji. Na prostituci chodila denně, ale nebavilo ji to; někdy neměla žádného zákazníka. Pak se vrátila domů a byla umístěna v diagnostickém ústavu. (Pohlavní život zahájila již ve 13 letech, před zahájením ústavní výchovy chodila se 17 letým chlapcem.)

6.6.3 Delikvence (jinak trestná činnost) zkoumaných dětí

Následující informace (tab. č. 64 - 66) jsme získali od pracovníků DDÚ. Pracovníky DDÚ jsme v první řadě požádali o celkové zhodnocení a posouzení „delikventnosti“ klienta. Jedná se spíše o posouzení delikventních sklonů ve vztahu k jejich konkrétním projevům.

Tabulka 64: Delikvence (jinak trestná činnost)

	absol.čet.	relat.čet. (%)
1 nedelikventní	70	32,1
2	49	22,5
3	54	24,8
4	40	18,3
5 vysoce delikventní	5	2,3

N = 218

Je patrná souvislost delikventnosti dítěte s jeho mírou agresivity - v kategorii 4 a 5 dle předešlé tabulky je 58% dětí zvýšeně agresivních.

Následující přehled se vztahuje k těm dětem, které byly na předchozí škále označeny stupněm č. 3, 4 nebo 5.

Tabulka 65: Začátek delikventní kariéry

Věk	absol.čet.	relat.čet. (%)
7	2	2,0
8	3	3,0
9	6	5,9
10	18	17,8
11	10	9,9
12	29	28,7
13	22	21,8
14	8	7,9
15	3	3,0

N = 101

Ukazuje se mimo jiné, že svou delikventní kariéru dříve zahajují agresivnější jedinci.

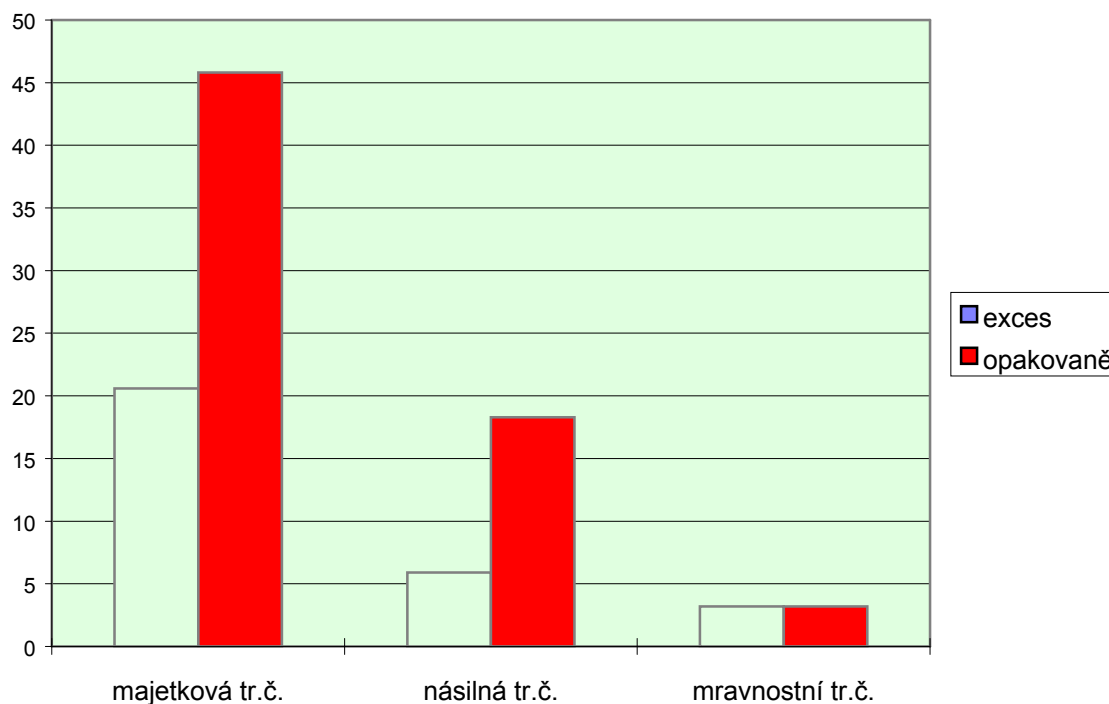
Zajímaly nás i konkrétní projevy jinak trestné činnosti zkoumaných dětí. V tab. č. 66 se vyskytují informace o všech dětech, u kterých byla zjištěna jinak trestná činnost.

Tabulka 66: Jinak trestná činnost zkoumaných dětí

	majetková tr.č.		násilná tr.č.		mravnostní tr.č.	
	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %	absol. čet.	relat. čet. %
ano opakovaně	71	45,8	28	18,3	5	3,2
ano exces	32	20,6	9	5,9	5	3,2
ne	52	33,5	116	75,8	144	93,5
celkem (N =)	155	100,0	153	100,0	154	100,0

Dalším tříděním bylo zjištěno, že u naprosté většiny dětí byl registrován jeden druh jinak trestné činnosti. Pouze 8 jedinců z celého souboru mělo souběžně 2 nebo 3 druhy jinak trestných činů (konkrétně 3 děti měly souběžně majetkové, násilné i mravnostní delikty a 5 dětí mělo souběžně 2 druhy deliktů).

Graf 12: Trestná činnost klientů (v %)

Patnáctiletý Kryštof vyrůstal v rómské rodině, hlavní vychovatelkou byla matka (základní vzdělání, v době šetření na mateřské dovolené). Rodiče jsou rozvedeni od r. 1990, otec byl ve VTOS (což klient v rozhovoru nevedl). Matka na výchovu nestačí, otec žije v sousedním městě. V době chlapečova dospívání žila matka ve společné domácnosti s přítelem, rovněž kriminálního ladění, který si později odpykával trest za vážný delikt; jeho vztah s klientem je bezproblémový. Klient soudí, že by se matce mohl svěřit, ještě to však nebylo třeba. Vlastní otec Kryštofovi jako zkušený delikvent např. radil, jak má mluvit při výslechu. Zajímavé je, že odchod otce z rodiny vidí jako možnou příčinu svých problémů. Říká o sobě, že by potřeboval tvrdší ruku (!), z mámy si toho nikdy moc nedělal, protože je to ženská (v rómské mentalitě typický patriarchální přístup).

Kryštof se od roku 1996 se dopouštěl drobných krádeží, následující rok přibylo omezování osobní svobody, násilí proti skupině obyvatel, další krádeže a vloupání. Měl samozřejmě neomluvené absence ve škole, projevovala se zvýšená agresivita ve škole. Opět ji zdůvodňuje provokacemi a bezdůvodnými nadávkami. Přesto ale nepopírá, že vrstevníkům bral věci („půjčoval si je“) a už je nevracel. Toulal se s partou; v r.1998 jen díky věkové nezpůsobilosti nebyl stíhán pro trestné činy podílnictví a loupeže. Ty prováděl tak, že si půjčil nějakou věc a pak ohledně jejího vrácení majitele vydíral (nejdražší předměty tohoto typu byly zlaté šperky). Podílel se na vykrádání aut, ve škole odcizoval drobné předměty, oblečení apod. O svých deliktech mluví bez skrupulí, lehce pobaveně, ne ale s pýchou nebo vychloubáním. Byl to

prostě způsob získávání peněz na diskotéky a další potřeby. Když peníze nutně potřeboval, byl rád, že se akce povedla. Když je nepotřebuje, dopustí se deliktu také, ale pak o tom přemýšlí, a jak řekl „má divný pocit“. Nemá však pocit, že by někomu ublížil. Vadí mu, že i kamarádi si kradou mezi sebou. Policie se bál, ale nikdy ho nechytila při činu; udal ho vyšetřovaný kamarád.

6.6.4 Kriminální infekce

Pravděpodobnost výskytu závadového chování u dětí stoupá, pokud se ve svém nejbližším sociálním okolí mají možnost setkat s tzv. kriminální infekcí. Jaká je situace přímo v rodinách zkoumaných dětí jsme se dotazovali pracovníků OPD.

Tabulka 67: Četnosti výskytu sociálně patologických jevů u členů orientační rodiny klienta

skutek	v rodině zasaženo jedinců			
	1 člen		více členů	
	absol.čet.	relat.čet. (%)	absol.čet.	relat.čet.(%)
alkoholismus	134	29,1	52	11,3
majetková tr.č.	133	28,9	49	10,7
útěky z domova	65	14,1	3	1,7
psychiatr. poruchy	61	13,3	5	1,1
násilná tr.č.	51	11,1	9	1,9
toxikománie	44	9,6	11	2,4
prostituce	42	9,1	5	1,1
gamblerství	27	5,9	11	2,4
vandalství	22	4,8	1	0,2
sebevražda	22	4,8	-	-
sekta	4	0,9	-	-

N = 460

Z výše uvedeného přehledu je zjevné, že tzv. kriminální infekcí jsou rodiny našich klientů poměrně závažně zasaženy. Kriminologická teorie považuje výskyt sociálně patologického chování v rodině dítěte za silně působící kriminogenní faktor. Pochopitelně - rodiče jsou pro děti tím nejbližším vzorem chování, i když se jedná o chování nezákonné. Je

dokonce možné, že časem děti považují určité negativní druhy chování rodičů za normu, zejména v nižším věku. V některých rodinách bývají děti přímo do nezákonných praktik zaučovány a rodina se stává opravdovou školou zločinu.

Třináctiletý Martin byl z výchovných i sociálních důvodů odebrán rodičům a svěřen do výchovy babičce. Po čase bylo zjištěno, že babička (49 let) se živila prostitucí a spolu s vnukem chodili krást. Chlapec ve 13 letech znal „know how“ zlodějského „řemesla“ a věděl od babičky, jakým způsobem se stát pasákem až vyrostle. Babičce byl odebrán z výchovy a soudem přerážen do DVÚ. Resocializace tohoto chlapce jistě nebude bezproblémová.

Tabulka č. 68 výskyt sociálně patologických jevů v rodinách kvantifikuje. Zjišťujeme, že velká část rodin sice není negativními jevy zasažena (resp. pracovníci OPD nám takové chování nesignalizovaly), ovšem v ostatních téměř tři čtvrtinách rodin se alespoň u jednoho člena vyskytuje nějaký druh sociálně patologického jednání.

Tabulka 68: Celkové skóre sociálně patologické zátěže v rodině

počet bodů*	absol.čet.	relat.čet. (%)
0	133	28,7
1	129	27,8
2	85	18,3
3	63	13,6
4	27	5,8
5	14	3,0
6	5	1,1
7	6	1,3
8	2	0,4

N = 464

* skóre sociálně patologických jevů v rodině vzniklo součtem výskytu jednotlivých negativních jevů v rodinách (bez ohledu na to, kolik členů rodiny bylo daným jevem postiženo)

6.6.5 Okolnosti umístění do ústavní (ochranné) výchovy

✧ Předchozí odborné intervence

Je zjevné, že soudně nařízené rozhodnutí o ústavní nebo ochranné výchově by mělo být posledním krokem státu při pokusech o regulaci nežádoucího vývoje dítěte. Předcházet by měla řada kroků, kdy se v souhře s působením pracovníků orgánů péče o dítě do hry zapojují odborníci z řad psychologů, psychiatrů, pedagogů apod. Jakými institucemi tohoto typu prošli naši klienti?

Tabulka 69: Předcházející odborné intervence*

	absol. čet.	relat. čet. (%)
pedagogicko - psychologická poradna	77	34,8
dětská psychiatrická léčebna	40	18,1
dětská psychiatrická ambulance	28	12,7
středisko výchovné péče	20	9,0
K - centrum	7	3,2
jiné	30	13,6

N = 221

*Jedná se o počty dětí, které navštívily daný typ zařízení a jejich podíl z celkového počtu sledovaných klientů (221). Některé děti samozřejmě prodělaly více druhů intervence, jiné zase žádnou - proto součet relativních četností nedává 100%.

Tato čísla stojí za úvahu - zdá se, že ani nepříliš bohatá škála dostupných možností odborného zásahu do nepříznivého vývoje dětí není dostatečně využívána. Toto tvrzení platí jak o pedagogicko psychologických poradnách (které jsou dostupné v každém okrese), tak o střediscích výchovné péče, která by oprávněnost své existence měla podtrhnout právě prací s delikventními dětmi. Do péče těchto středisek se dostanou spíše děti inteligentnější z lépe situovaných rodin. Tyto děti ve zvýšené míře absolvují i „jiné intervence“ - jedná se především o různá komunální či částečně nebo zcela soukromá poradenská a terapeutická centra.

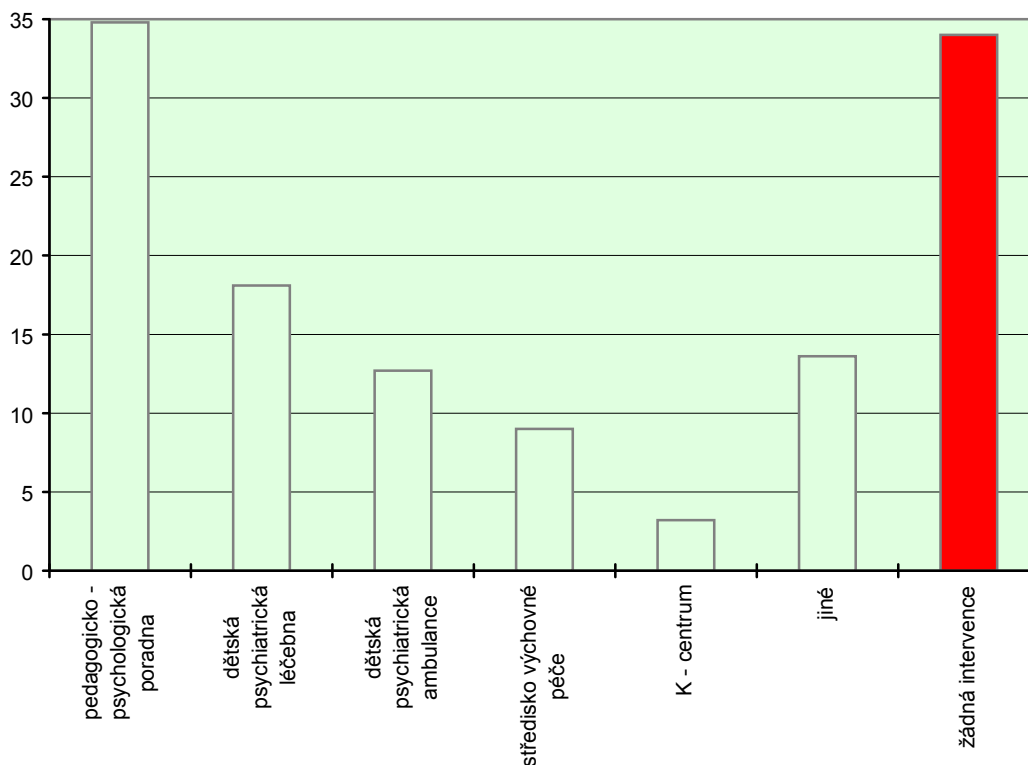
Bez jakékoli předchozí odborné intervence (nepočítáme-li působení OPD) se tak do diagnostických ústavů dostalo 34% dětských klientů! Zvláště markantní je to u dívek, z nichž téměř polovina neměla možnost korigovat své chování za pomoci odborníka. Děti s výrazně sníženým intelektem jsou rovněž méně často objektem předchozí intervence (bez zásahu je

jich 42%, naopak dětí nadprůměrně inteligentních pouze 18%). Mezi „nezachycenými“ je také zvýšené množství Romů (42% z nich neprodělalo odborný zásah předcházející nařízení ústavní výchovy). Je samozřejmě otázkou, kolika dětem (či spíše jejich rodičům) nebyla možnost resocializačního působení nabídnuta a kolik z nich nevyužilo předestřených možností.

Více odborných intervencí prodělali klienti, v jejichž „rejstříku“ se objevují krádeže, projevy agrese, neúcty k autoritám a nevladatelnosti. Méně nápadné poruchy, především záškoláctví, se často řeší bez předchozího zásahu až při vysoce nepřijatelné míře, a to rovnou umístěním v diagnostickém ústavu.

Graf 13: Odborné intervence před umístěním v DDÚ (v %)

Lze předpokládat, že dětské klienty přicházejí (vzhledem k nízkému věku) do DDÚ převážně poprvé. Platí to pro 91% chovanců, zbytek tvoří „recidivisté“, převážně děti ze sociálně velmi problémových rodin.

❖ Typ a důvod navržené výchovy

Pouhé 1% (4 případy) tvoří návrhy ochranné výchovy, absolutně dominují návrhy ústavní výchovy. Je tomu tak proto, že ochrannou výchovu soud může uložit, spáchá-li dítě starší dvanácti let a mladší patnácti let věku čin, který by jinak byl trestným činem. Jelikož je ale ústavní výchova, ukládaná za predelikventní jednání, beztak vykonávána ve stejných zařízeních (VÚDM, DVÚ) jako výchova ochranná, navrhují pracovníci orgánů péče o mládež v drtivé většině pouze výchovu ústavní. Podrobnosti ukládání těchto výchovných opatření viz. kapitoly 4.1 a 4.2.

Důvody podání návrhu pracovníky orgánu péče o mládež jsou dle jejich vyjádření nejčastěji tyto - viz tab. č. 70

Tabulka 70: Důvody podání návrhu

	absol. čet.	relat. čet. (%)
trestná činnost	144	31,6
záškoláctví, útěky	121	26,5
nezvládnutí výchovy rodiči	76	16,6
agrese, šikana	61	13,3
závislosti	41	9,0
jiné	12	2,6
žádost rodičů	2	0,4

N = 457

Respondenti z řad odborných pracovníků DDÚ se vyjadřovali k téže otázce, tedy důvodům, které vedly k umístění klienta do jejich zařízení. V první řadě jsou to podle nich závady v chování dítěte; s jakou frekvencí se jednotlivé druhy poruch se u klientů vyskytovaly, ukazuje tabulka č. 58 - Faktické důvody umístění do DDÚ.

Na umístění dítěte v ústavní výchově se kromě výše uvedených důvodů podílejí též faktory **sociálního charakteru** - podle našeho zjištění tomu tak v r. 1998 bylo u čtvrtiny klientů. Většinou jde o souběh s poruchami chování, vyskytují se ale i případy, kdy jsou problémy sociální hlavním důvodem umístění v ústavní výchově (tu pak tyto děti někdy vykonávají ve stejných zařízeních jako jejich vrstevníci s vážnými poruchami socializace!).

V některých případech bylo umístění motivováno též **poškozováním klienta** v rodině nebo dalšími faktory. Podílem z těchto důvodů umístěných dětí (z celkového vzorku) se blíže zabývá následující tabulka č. 71:

Tabulka 71: Poškozování klienta jako důvod umístění

	absol. čet.	relat. čet. (%)
zneužívání	4	1,8
týrání	5	2,3
zanedbávání	39	17,6
jiné důvody	31	14,0

N = 221

Mezi jinými důvody umístění se objevuje především špatná péče o dítě, ponechávání ho bez zajištění základních potřeb (řadu těchto případů lze v podstatě zařadit do kategorie zanedbávání). Příčinou je ekonomická slabost rodiny, početnost rodiny, nebo i nízká mentální úroveň vychovatelů. Druhou hlavní skupinou důvodů je užívání neúměrných trestů, které sice ještě nedosahují intenzity týrání svěřené osoby, ale mají přesto kontraproduktivní efekt ve výchovném procesu.

Klienti jsou dále umístováni v DDÚ pro ohrožení plynoucí z výchovné nedostačivosti rodiny, způsobené v některých případech i náhlou absencí jednoho z vychovatelů (úmrtí, výkon trestu apod.); několik případů tvoří rovněž zrušení pěstounské péče.

6.7 Kazuistické šetření na základě clusterové analýzy

6.7.1 Základní charakteristiky clusterů

Cílem clusterové analýzy bylo statistickým postupem nalézt relativně homogenní skupiny jedinců tak, aby jedinci v těchto skupinách měli určité společné charakteristiky. Z těchto skupin byli následovně vybráni a hlouběji prozkoumáni jejich zástupci, „reprezentanti“. Smyslem těchto statistických postupů je snaha o utřídění a určitý stupeň zobecnění získaných údajů tam, kde pro jejich množství a charakter by bylo obtížné a nepřesné přistupovat k těmto údajům pouze intuitivně, se „zdravým rozumem“.

V případě prezentovaného výzkumu se jednalo o desítky tisíc informací získaných o stovkách jedinců. (Přesněji viz kapitola 6.1 Metodika výzkumu.)

Za pomoci clusterové analýzy bylo vytvořeno 10 clusterů. Z těchto clusterů bylo pro další práci vybráno pět nejpočetnějších (od 33 do 133 jedinců). Z těchto pěti clusterů byli vybíráni jedinci pro následné kazuistické šetření. Zpracováno bylo 48 kazuistik.

V této kapitole předkládáme popisy vybraných pěti clusterů a pro ilustraci ke každému clusteru 2-4 konkrétní kazuistiky. Jména dětí byla změněna.

Clustery byly nazvány takto:

Cluster I: Problematická rodina, děti bez závažnějších delikventních projevů.

Cluster II: Nejproblematičtější jedinci, velmi problémová rodina.

Cluster III : Silně problematičtí jedinci, nestabilní neúplné rodiny.

Cluster IV: Jedinci s mnohočetnými problémy s relativně uspokojivým rodinným zázemím.

Cluster V: Velmi problematická rodina s počínajícím dopadem na děti.

Clusterová analýza byla zpracována na základě proměnných s největší vypovídací hodnotou vzhledem ke sledovanému tématu - sociálně patologickým jevům u dětí. Dále jsme použili tzv. složených znaků (skóry). Jednalo se o tyto proměnné: léčba na psychiatrii, navštěvování zvláštní školy, záškoláctví, šikana, krádeže, fetování, skór soc.pat. jevů ve škole, kontakty s asociálními jedinci, členství v partě s asociálním chováním, výchovný skór rodiny v předškolním věku, výchovný skór rodiny v mladším školním věku, výchovný skór rodiny v současnosti, složení rodiny v současnosti,

emocionální vztah matky k dítěti, míra trestání dítěte matkou, stupeň stability výchovného prostředí, atmosféra v rodině, skóre sociálně patologické zátěže.

6.7.2 Popisy clusterů a vybrané kazuistiky

Cluster I: PROBLEMATICKÁ RODINA, DĚTI BEZ ZÁVAŽNĚJŠÍCH DELIKVENTNÍCH PROJEVŮ.

Do clusteru bylo vybráno 37 jedinců, 20 chlapců a 17 dívek v průměrném věku 11,4 let, 10,8% Romů. Bylo zpracováno 6 kazuistik.

Základní popis:

RODINA: nebývá zdrojem tzv. kriminální infekce (nízký skóre sociálně patologické zátěže), ovšem rodinné zázemí dětí je velmi špatné, tzv. výchovný skóre mají nejhorší vzhledem k ostatním clusterům. Zdá se, že tato situace dosud nezanechala na sledovaných dětech výraznější stopu. Důvodem je nepochybně i jejich nižší věk. Děti z tohoto clusteru se do výchovného zařízení často dostaly ze sociálních důvodů, byly rodiči zanedbávány, nebo dokonce týrány. Nejméně často se o dítě starali oba rodiče (pouze v 19,4%), tedy jedná se o rodiny s nejčastější absencí otce. Rodina z hlediska výchovného nejčastěji posuzována jako nevyhovující (zcela - 21,6%, nebo spíše 37,8% v předškolním věku), v mladším školním věku se situace ještě zhoršila. Nejhůře je posuzovaná úroveň péče matky (54,1% úplně zanedbává péči o dítě, 35,1% téměř úplně zanedbává péči o dítě), nejčastěji je konstatována nedůslednost ve výchově (75,7% matek označeno jako zcela nedůsledné, žádná matka nebyla označena jako důsledná, zcela ani částečně.) Nejhorší situace stran materiálního zajištění rodiny otcem, vč. jeho další péče. Otcové mají rovněž nejhorší hodnocení ve výchovné důslednosti. Nejméně příznivá atmosféra v rodině (43,2% špatná, 35,1% velmi špatná). Nejčastěji zaznamenáno fyzické týrání v rodině (25%), výrazně často psychické týrání (30,6%) - opět nejčastěji vzhledem k ostatním clusterům. Nejčastějším důvodem kontaktu se sociálními službami je špatná péče o dítě (48,6%). Vysoký (nejvyšší ze všech) výskyt alkoholismu v rodině: 58,3% 1 člen rodiny, 13,9% více členů rodiny. Toxikomanie v rodině zanedbatelná: pouze v jedné rodině 1 člen a v jedné rodině více členů. Prostituce v rodině se nevyskytuje. Nízký skóre sociálně patologické zátěže (nejnižší vzhledem k ostatním clusterům). Nejčastěji se vyskytující psychiatrické poruchy v rodině (22,5% 1 člen, 2,8% více členů).

DÍTĚ: Nejméně dětí ze všech clusterů léčeno na psychiatrii (8,1%). Nejméně z nich záškoláctví (27%). Šikana se u nikoho nevyskytla. Nejméně krádeží (5,4%). Nejméně kouření (5,4%). Žádné sledované dítě nemá problémy s alkoholem ani s drogami. Nejméně fyzické agrese (2,7%). 59,5% z nich je bez jakéhokoli výchovného problému ve škole. 16,7% přeřazeno na zvláštní školu pro špatné chování (!). Nejméně se stýkají s asociálními jedinci (24,3%), nejméně často jsou členy party s asociálním zaměřením (13,5%).

Petr, 12 let

Rodinná anamnéza:

Petr se narodil v úplné neromské rodině, která má v současnosti mnohočetné problémy. Otec je alkoholik, otec i matka byli trestáni za majetkovou trestnou činnost. (Petr to neví, nebo to popírá, tvrdí, že v kriminálu byl pouze děda.) Má jednoho vlastního bratra a jednu nevlastní sestru. Vychováván byl od narození především matkou. V předškolním věku byla výchova průměrná, později zcela nevyhovující. OPD konstatuje, že se jedná o nefunkční rodinu. V roce 1998 se rodina přestěhovala do jiné obce a Petr změnil školu. Atmosféra v rodině je špatná

Matka: 33 let, má základní vzdělání, žádnou profesi, je nezaměstnaná a práci se vyhýbá. Její zdravotní stav je dobrý. Zanedbává péči o děti po stránce materiální, i co se týče jídla, oblečení a hygieny. Není schopna dětem zaříditi ani bydlení, neustále střídá podnájemy. Nemá zájem situaci měnit, tento stav jí dle názoru OPD pravděpodobně vyhovuje. S dětmi v DD udržuje telefonický kontakt. Petr si matku idealizuje, tvrdí, že ho dala do ústavu, protože neměla peníze. O matce mluvil velmi hezky, byl hrdý na to, že ho pochválila za různé domácí práce, se kterými jí pomohl.

Otec: 35 let, má základní vzdělání, od r. 1993 neměl stálé zaměstnání, pracuje občas jako brigádník, profese neuvedena. Práci se vyhýbá, zdravotní stav průměrný. O dítě se neumí nebo nechce postarat, rodina je v podstatě bez prostředků, zanedbává péči po všech stránkách. O dítě v DD nejvíce zájem, nekontaktuje je. Petr o něm přesto občas v rozhovoru mluvil: že ho pochválil za vykonanou práci, že mu udělal radost, když mu koupil hračku. Oběma rodičům důvěřuje. Velmi se obává, že se rodiče rozvedou.

Sourozenci: má nevlastní sestru (16 let), která přišla do dětského domova už v roce 1992, před umístěním do DD často utíkala z domova, a mladšího bratra (11 let), který je rovněž v dětském domově. K bratrovi má intenzivní vztah, řekl údajně sociální pracovníci, že ji zabije, pokud vezme do ústavu i jeho bratra. Bratra považuje za svého kamaráda, k sestře má vztah spíše ambivalentní. Uvedl, že sestru měli rodiče méně rádi než jeho a bratra, protože chodila s romskou partou, odkud ji přiváděla policie a že je závistivá a pomlouvačná. Má velmi dobrý vztah ke svému strýci (bratr matky).

Ekonomická situace a kvalita péče o dítě je výrazně podprůměrná. Bydlení je spíše nevyhovující, v přeplněném bytě III. kategorie žijí čtyři osoby. Byt je průměrně udržovaný.

Klient:

Školní anamnéza: do mateřské školy nechodil, 1.-5. třídu absolvoval na základní škole. V mladším školním věku měl slabý prospěch. S chováním měl přibližně od 3. třídy určité problémy: začal chodit pozdě do školy, častěji byl unavený a ospalý, vyrušoval při vyučování, nerespektoval pokyny pedagogů. Ve 4. třídě problémy kulminovaly, při vyučování u něj převládala neklid, nervozita, nesoustředěnost. Nenosi domácí úkoly, pomůcky. Rodiče na

výzvy školy nereagovali. Petr se na sebe snažil jakýmkoliv způsobem upozorňovat. Na podněty ze svého okolí reagoval nepřiměřeně, zuřivostí. Dle vyjádření pedagogů je Petr málo adaptabilní, nedokáže se podřizovat, je často slovně v opozici, i když nemá pravdu. Dělá jen to, co se mu přikáže a zároveň zkontroluje. S dospělými se snaží vycházet, někdy se vnucuje. Pozitivní vlastnosti klienta neuvedeny.

Vrstevníci: není členem party, nestýká se s nikým, není mezi dětmi oblíben. Uvedl, že chtěl být členem party, ale ostatní ho tam nechťeli, že je bázlivý a každou hru pokazí. Dle vychovatelů je nepřizpůsobivý, nedokáže se podřítit ani domluvit s ostatními, je často slovně v opozici, i když nemá pravdu.

Volný čas: Petr uvedl, že ve volném čase býval nejčastěji sám, hrál počítačové hry, chodil do knihovny a četl knihy a časopisy a hodně si hrál s hračkami. Dělal si různé sbírky (hraček, apod.), kreslil, nebo něco vyráběl. Velmi rád poslouchal písničky z rádia, kazeťáku. Rád také sportoval (sportovci, zejména hokejisti jsou jeho životní vzory) a jezdil na výlety do přírody. Organizován v žádném kroužku nebyl, uvedl, že nikam chodit nechťel.

Delikty a sociální patologie: Byly na něj stížnosti z místa bydliště (pro nevhodné chování, jako je slovní napadání Rómů atd.). Ve škole na něj zásadnější stížnosti nebyly, pouze je zmíněno, že nadával spolužákům a nevhodně se vyjadřoval o jejich rodičích. Projevují se u něj sklony ke lhaní (sám přiznává, že občas zalže) a velmi rychle nachází v případě nesrovnalostí výmluvu. Sám přiznal, že kouří a přiznal i krádeže v obchodech, na které se nepřišlo.

Okolnosti umístění do ústavu: Do ústavu byl umístěn, neboť matka (opakovaně) opustila rodinu, což otec nějaký čas tajil, nebyl se však schopen o syna adekvátně postarat.

Psychologické charakteristiky:

Intelekt konstatován podprůměrný - slaboduchost, příčina může být mj. i ve výchovné zanedbanosti.

Dle barvového testu se jedná o introvertní osobnost s potřebou silných podnětů, se zvýšenou unavitelností (nebo jen aktuální únavou).

Seřazení slov dle hodnoty: rozeznává hodnoty nejlepšího a nejhoršího člověka, na trest je zvyklý. Horší sebehodnocení. Nejraději z rodiny má sestru, vázán na domov a preferuje i ostatní členy rodiny (zejména strýce). Ještě si rád hraje. Hodnocení školy a učitelů spíše lepší - přizpůsobuje se očekávání. Horší adjustace na vrstevníky, láska pro něj není hodnotou - pokleslé ladění. Práci nemá rád. (U podnětového slova „domov“ se ptal, jestli se myslí ten normální nebo ten tady - pak mu přiřazuje ty nejhorší barvy.) Nerozlišuje v dolní části barvové hierarchie, barvová stereotypie naznačuje dezorganizaci až budoucí plochost, nebo deprivaci.

Záznamový arch členů rodiny: uvedeno 5 osob + klient - otec, matka, bratr, sestra, strejda, klient se spontánně do rodiny nepočítá.

Asociace: celková emoční dezorganizace, sestra mu reprezentuje domov, Petr odmítá práci jako „to nejhorší“.

Test sociální distance: centrální je matka, kolem ní klient a sourozenci a strejda. Od otce má tento trs větší odstup, což naznačuje odtahitý vztah k otci.

Hand test: silnější citové potřeby, silnější impulsy k agresii nedostatečně tlumeny, málo ambiciózní, silné pocity nedostačivosti, komplexy méněcennosti, neurotik, pesimistické ladění do budoucnosti.

Lüscherův test:

V základech motivace klienta aktuálně je unikání před citovou vazbou, neboť se obává neuspokojivé závislosti, postrádá citové vztahy, jež by ho plně uspokojovaly.

Snahová složka osobnosti je charakterizována úsilím o nalezení nového, osvobozujícího řešení a uvolnění, jež by přineslo úlevu.

V citové složce převládá poruchovost důvěrné sounáležitosti, jež blokuje vytvoření silných citových kontaktů, též se podílí potřeba výrazně se věnovat nějakému dominujícímu ideálu, chce se vyvarovat pocitu vnitřní izolovanosti. Chce si vytvořit podnětné, ale bezstarostné a

bezkonfliktní vztahy k lidem, kteří mohou být důležití jako partneři. Má zájem o kontakty, chce však zůstat ušetřen zátěže, jež by vznikla při silné vazbě a vnitřní závislosti.

Volní složku charakterizuje obava, že v konfliktu ochabne, ustoupí a spokojí se s kompromisy i hledání nových podnětů, setkání a interpersonálních kontaktů. Situace i vlastní nároky mu nedovolují povolnost a shovívavost vůči sobě. Chce se vyhranit jako osobnost, jejíž názory jsou přiměřeně respektovány. Vnitřní tenzi se snaží odsunout a zaměřit svůj zájem na podnětné nové vztahy, jež se mu zdají nejjednodušším řešením vlastní životní situace.

Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulzů): je ovládána jak strachem z nudy a nedostatku atraktivních podnětů, tak snadnou vzrušivostí, vznětlivostí. Nepocituje podmínky současné situace za uspokojivé a chtěl by se z tohoto stavu vymanit a věnovat se novým možnostem, které vypadají nadějněji. Proto pln očekávání hledá lepší podmínky, jež mu skýtají více prožitkové svobody. Tato konstelace však vytváří konfliktní tendenci.

Charakteristiky sociálního kontaktu lze shrnout takto: blokuje ho strach, že něco důležitého promešká, z čehož se odvíjí napjatá očekávání, proto hledá osvobozující nové uvolnění a řešení. Snaží se o získání nových možností, od nichž očekává osvobozující východisko z nynějších neuspokojivých podmínek. Tato konstelace však přináší určitou konfliktní tendenci.

Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:

- hledá uznání, cítí se podceňován, je nespokojen a distancuje se od zacházení s ním ze strany okolí, jež pocituje jako tvrdé a bez porozumění,
- konfliktní napětí ho prudce vzruší a pobouří,
- postrádá citový vztah plný porozumění, cítí se izolován, osamělý a pouze na sebe odkázán,
- není zakotven v žádné citové intimitě, stojí mimo nivelizující zařazení a nechce připustit žádné omezení v osobním rozvoji,
- hledá takové poměry, jež uspokojí jeho nárok na prosazení se a nedostatek citové intimity uspokojí vysokým osobním hodnocením,
- nedostatek citové sounáležitosti, strach před odmítnutím, je citlivý, nespokojený a neklidný,
- výrazná potřeba změny, řešení a osobnostního rozvoje.

Anxieta, ani výraznější sociální maladaptace nejsou vyznačeny.

Další údaje:

Je bázlivý, bojí se tmy. Nenávidí sociální pracovníci, „která je šoupla do děcáku“ a kvůli které museli dát z bytu zvířata. Věří v Ježíše Krista, otec ho naučil „Otčenáš“, zná biblické příběhy, rád chodil na náboženství. Uvedl, že se mu děti kvůli víře vysmívají. Má velmi nízké sebevědomí, ve všem je dle vlastního názoru horší než ostatní. Nikdy nezvítěl v žádné soutěži.

Celkový dojem, výhledy:

Petr dělá dojem velmi smutného dítěte, které jakoby se neumělo usmát. Nejvíce ho trápí to, že musí být v ústavu. Nejvíce si přeje, aby byli všichni opět pohromadě doma, ve velkém bytě, kde by bylo hodně zvířátek. Působí tělesným vzhledem i chováním velmi dětsky.

Vzhledem k rodinnému zázemí je perspektiva pozitivního vývoje dítěte nepřilíš pravděpodobná. Petr je zatím dětsky emocionálně vázán na rodiče, kteří ho odmítají. Jejich chování si racionalizuje („až budou mít peníze, vezmou si mě domů“) a nepřipouští si skutečné důvody jejich chování. Krizi je možno očekávat s nástupem puberty, kdy vedle dalších okolností může přestat působit i dosud fungující obranné defenzivní mechanismy v již zmíněné formě racionalizace chování rodičů.

Cluster II: NEJPROBLEMATIČTĚJŠÍ JEDINCI, VELMI PROBLÉMOVÁ

RODINA.

Do clusteru bylo vybráno 33 jedinců, 27 chlapců a 6 dívek v průměrném věku 13,8 let, 56,7% Romů (tj. nejvíce). Byly zpracovány 2 kazuistiky (další vybraní jedinci nebyli z různých důvodů k dispozici, většinou byli na útěku z DVÚ).

Základní popis:

RODINA: Přibližně polovina úplných rodin (48,5%), výchovný skór v rodinách nevyhovující (pouze 3% rodin měla výchovný skór ve všech třech sledovaných obdobích života dítěte zcela nebo spíše vyhovující), dítě velmi často přehnaně trestáno matkou (34,4% dětí). Nejvyšší výskyt toxikománie v rodině: 15,2% 1 člen, 3% více členů. Nejvyšší skór sociálně patologické zátěže v rodině. Nejčastěji (vzhledem k ostatním clusterům) se o dítě starali oba rodiče (ale pouze v 34,4% případech). Děti nejméně často odloučeny od rodiny (9,1%). Nejstabilnější rodiny z hlediska různých zejména negativních změn (rozvody, úmrtí, stěhování...). Nejčastější důvod kontaktu se sociálními službami: výchovné problémy s klientem.

DÍTĚ: Každé druhé navštěvovalo zvláštní školu (48,5%). Každé čtvrté dítě (23,1%) bylo do zvláštní školy přeřazeno z důvodu špatného chování. Téměř u všech bylo konstatováno záškoláctví (90,9%). Nejvyšší výskyt (vzhledem k ostatním clusterům) šikany (69,7%), krádeží (87,9%) a kouření (81,8%). Největší počet problémů s alkoholem (39,4%) a s nealkoholovými drogami (48,5%). U tří čtvrtin ze sledovaných dětí tohoto clusteru (72,7%) zjištěna fyzická agrese. Nejvyšší sklony k hazardu (21,2%). Velmi četné kontakty a asociálními jedinci (66,7%) a časté členství v partě s asociálním zaměřením (39,4%).

Tibor, 14 let

Rodinná anamnéza:

Tibor se narodil v úplné, velmi problémové romské rodině. Rodiče jsou neustále v rozvodovém řízení, matka má občas přítele. Matka např. odjela na 7 měsíců na Slovensko bez dětí a muže, v rodině žili ještě střídavě noví partneři společně s manželi a dětmi. Má údajně tři vlastní sourozence, jednoho bratra (10 let) a dvě sestry (9 let, druhá - údajně starší - sestra není nikde doložena v materiálech.). Důvěřuje svému bratrovi (ten dovede udržet tajemství a dobře mu radí).

Matka, 34 let, se narodila na Slovensku, je maďarské národnosti, má nedokončené základní vzdělání. Česky se špatně domluví, neumí pořádně číst ani psát, je nezaměstnaná, vedena na úřadu práce. Nikdy však nepracovala, tvrdí, že ji nikde nechtějí zaměstnat. Matka nezvládá výchovnou úlohu, byla pokutována přestupkovou komisí pro nadměrné trestání dětí. Děti nechává bez dozoru, v péči je výrazně laxní, je jí jedno, kde děti jsou. Je u ni zaznamenáno zneužívání alkoholu, léků a je silná kuřačka. Dle ošetřující lékařky matka nesouhlasila se svojí vlastní psychiatrickou léčbou a utekla na Slovensko, odkud se vrátila až za několik měsíců. Matka utíká z domova opakovaně.

Otec, 33 let, je pravděpodobně vlastní, i když dítě přijalo jeho jméno až v první třídě. Narodil se na Slovensku, má základní vzdělání, pochází z 12 sourozenců, je bez pracovního poměru, veden na úřadu práce. Tvrdí, že odešel ze zaměstnání, aby se mohl řádně věnovat svým třem dětem. I on je nechává bez dozoru a je nedůsledný ve výchově. Tibor tvrdí, že rodiče jsou soudně trestáni a mají podmínku. Dále dokládá, že rodiče byli výchovně velmi slabí - říká: dali mně „zaracha“, ale „stejně jsem šel ven“. Rodiče ho nebyli schopni vůbec kontrolovat, což byla dle klienta chyba.

Ekonomická situace: Rodina bydlí v bytě první kategorie, byt je vzhledem k počtu přihlášených bydlících (5 osob) přiměřený. Klient tvrdí, že vlastní počítač na hry. Dostával kapesné (150 Kč na týden), kupoval si za ně cigarety a žvýkačky. Když potřeboval peníze např. na kino, tak je dostal navíc. Je zřejmé, že ekonomická situace v rodině neodpovídá tomu, že rodiče jsou nezaměstnaní.

Klient

Školní anamnéza: Tibor měl odložen nástup školní docházky. Jako důvod odkladu byl uveden opožděný vývoj, špatná přizpůsobivost. Do základní školy nastoupil v sedmi letech a navštěvoval ji pouze v první třídě. Výuku zvládal s obtížemi, byla diagnostikována mentální retardace, narušená grafomotorika, agramatická řeč (matka maďarské národnosti, otec slovenské národnosti), rozumové schopnosti v pásmu oligofrenie, levorukost. Klient byl proto od druhé třídy přeřazen na zvláštní školu a navštěvoval ji až do 6. třídy. Do 5. třídy učivo zvládal - dle zprávy školy - bez větších problémů, měl však četné kázeňské problémy. Je neukázněný, odmítá plnit školní povinnosti, do školy chodí nepřipraven, nemá pomůcky na vyučování, nepíše domácí úkoly. Sešity a učebnice má potrhané a počmárané - tvrdí, že mu je ničí mladší sourozenci. Se spolužáky má časté konflikty, provokuje je, nadává jim a vyhrožuje. Pere se. Nosí u sebe nůž - vyhazovák. Slabším spolužákům se posmívá a slovně je uráží. Vydírá je, nutí je hrát hazardní hry o peníze. Také spolužákům kradl peníze - údajně v partě od 5. třídy. Bylo zaznamenáno i ohrožování zdraví spolužáka, kterého škrtil kovovým řetězem. Ve škole lže a podvádí. Chodí pozdě spát, sleduje pozdní programy v televizi (pornofilmy), do školy chodí nevyspalý, leží na lavici. Tvrdí, že ho škola vůbec nebaví, „učitelé jej ve škole jenom provokovali“. Proto chodil za školu. Důvěru měl pouze k učitelce tělocviku.

Pozitivní vlastnosti klienta neuvedeny.

Vrstevníci: Stýká se s asociální populací, byl členem party od 12 let. V partě se vyskytovaly i starší závadové osoby. Chodili společně na diskotéky a jen tak ven. Též chodili spolu krást a rvali se.

Volný čas: Nebyl zaznamenán žádný organizovaný způsob trávení volného času. Jednou chtěl chodit do tanečního kroužku na škole, ale vyhodili ho. Chodil také chvíli na judo - to ho nebavilo - umí se ubránit jinak. Rád hrál na výherních automatech, sledoval video a chodil plavat. Umí hrát nohejbal, udává, že má kurs plavčíka. Hraje na počítači různé hry, nejraději má závody motorek či aut, líbí se mu i takové, kdy jde hlavní hrdina domem a střílí po různých cílech. Chodí s dívkami - tvrdí, že jich má moc, nyní si s jednou dopisuje. Jezdí na motorce, umí si ji opravit. Obdivuje M. Jaksona, chtěl by vypadat jako on, případně být také zpěvák. Tvrdí, že věří v Boha, byl několikrát na návštěvě u Salesiánů.

Delikty a sociální patologie: Již od druhého ročníku zvláštní školy vyhledával spory se spolužáky, rval se a rvačky začínal, vydíral děti - byl kvůli tomu vyšetřován na policii. Na napomenutí a zhoršený stupeň z chování nereagoval, byly prováděny pohovory s otcem, který sděluje, že se matka klienta nekriticky zastává. V páté třídě byl klasifikován 3. stupněm z chování, začíná se objevovat záškoláctví a pozdní příchody do školy. Stává se silným kuřákem (kouří od 12 let asi krabičku za den), místo svačín si kupuje cigarety, utíká ze školy si zakouřit, jeho potřeba v této oblasti je tak velká, že ze zavřené školy utíká přes balkon v prvním patře. Chlubí se pitím alkoholu (při vyšetření však nejistě popírá, že by byl někdy opilý). Přiznává, že zkoušel kouřit „trávu“, - ničeho si potom nevšímal, byl „vysmátý“. Někdy

přichází do školy s modřinami, rozbitým rtem a jinými tržnými ranami. Prodělal bez ošetření lékařem kožní onemocnění (impetigo), po nálezu nemoci učitelkou jí vynadal a vyhrožoval jí. Z rodiny je zvyklý na hrubé zacházení, rozumí „argumentům“, síly, na mírné slovo neslyší. Vůči učitelům i cizím lidem je vulgární, tyká jim, nadává romskými nadávkami. V kolektivu neustále uplatňuje pozici vůdce, kterou upevňoval agresivním chováním a šikanováním. (Při vyšetření říká, že „když je naštvanej může zbit někoho i bezdůvodně,“). Utíkal z domova, často přespával ve sklepě. V anamnéze nacházíme informace o jinak trestné činnosti - kradl v obchodě oblečení (celková škoda 3000 Kč.). Dle záznamů Policie ČR byly zjištěny následující jinak trestné činy: 1998 loupež formou spolupachatelství, nezletilému odcizeny hodinky a ublížení na zdraví - napadl spolubydlícího takovým způsobem, že ten musel být následně hospitalizován.

Okolnosti umístění do ústavu: Informace z DDÚ: klient byl diagnostikován se svými dvěma sourozenci. Bylo konstatováno, že vztahy mezi rodiči jsou konfliktní, matka děti tvrdě trestá, avšak jinak o ně pečuje minimálně. Klient byl problémovým žákem, měl nevhodné chování vůči dospělým i spolužákům. Informace z výchovného ústavu pro děti a mládež říkají, že klient se jeví jako plachý a samotářský. V prvních dnech plakal při vzpomínce na rodiče a sourozence. Brzy se však přizpůsobil, nyní jsou s ním potíže, kouří, odmlouvá, povyšuje se, chová se účelově. Při práci vyžaduje neustálou kontrolu, jsou zjevné agresivní projevy.

Psychologické charakteristiky:

Intelekt v pásmu slaboduchosti, avšak obratně lže a účelově se vyjadřuje. Výkonnější složka intelektu je složka verbální. Znamky LMD. Při našem vyšetření je zjevné, že klient není schopen vyplňovat údaje do řádku, stále dochází k chybám při zaškrťování kolonek.

První oficiální vyšetření bylo uskutečněno z důvodu odkladu školní docházky. Klient se dostavil na vyšetření pozdě, byl nemytý a měl špinavé oblečení. Byla patrná výchovná zanedbanost, špatná slovní zásoba a problémy se zachováváním režimu dne. Matka prohlašovala, že se klientovi nemůže věnovat, neboť má doma ještě dvě menší děti.

Vyšetření v DDÚ: Kulturní a společenské návyky jsou osvojené, jedná bez zábran, slovní zásoba na úrovni průměru, způsob vyjadřování jasný a srozumitelný. Diagnostikována pohotovost k agresivitě, impulsivitě, dominuje egocentrismus. Projevuje intenzivní zájem o dívky. Rád lže a zakrývá skutečnost. Zaznamenána touha po dominantní roli ve skupině vrstevníků.

V testu apercpece ruky (Hand testu) jsme zaznamenali potřebu přichylnosti. Klient je víceméně bez ambic, jsou naznačeny silnější impulsy k agresi, jež není dostatečně tlumena, agrese uznávána jako prostředek životní existence a prosazení se spojená s asocialitou pak vytváří nedobrou životní prognózu.

Z testu sociální distance je zjevné, že do centra staví svoji osobu. V testu začarované rodiny se ztotožňuje se lvem, uvádí, že lev vystupuje v cirkuse - je tedy středem pozornosti, loví bezkonkurenčně zvířata - potřeba moci a ovládnutí jiných a hraje si - infantilita spojená s nerealistickým viděním sebe. V barvovém testu totiž spojuje slovo „prát se“ se „strachem“ a „trestem“, nikoliv však se sebou. Lze proto dovodit, že agrese není uvědomělá, že se klient chová agresivně, aniž se takto vnímá. Z rodiny má nejbližší ke svému bratrovi (býk v aréně), nejdále je umístěn otec, který je interpretován jako opoziční lev. Kolem otce se shromažďují všechny ženy z rodiny, včetně matky, která má s otcem konflikty, spojnicí mezi klientem a tímto hájemstvím otce je mladší sestra, kterou klient akceptuje, i když ji považuje za osobu, která se solidarizuje s otcem.

Lüscherův test:

V základě motivace klienta je obava ze ztráty lásky, osamělost, zklamání a izolace, proto potřebuje sympatii.

Snahová složka osobnosti je charakterizována touhou po intenzivním prožitku, po dojmu na druhé, dále se snaží o úspěch a působení na jedince v referenční skupině.

V citové složce osobnosti proměňuje nárok na neomezenou citovou náklonnost, potřebuje neomezené emocionální spojení, přeje si nezávislost a respektování vlastní osobnosti,

nárokuje si určitou prestiž a pozitivní hodnocení. Zvýšená pohotovost k idealizaci blízkého člověka nebo oblíbené práce (zaměstnání), v nichž nachází smysluplné uspokojení a naplnění. Od ostatních ovšem vyžaduje stejně bezvýhradnou a nedílnou příchylnost. Soudí, že je to důležitá podmínka spolehlivého a bezpečného vztahu.

Volní složku charakterizuje: Obává se ochabnutí a spokojení se s kompromisy, chce prosadit sebe a vlastní principy. Závazky, konvence a nivelizující všednost pojímá jako otupující, chce se vymanit z průměrnosti a realizovat ne neobvyklým originálním způsobem. Má velký zájem o nové nezátěžující vztahy a dráždivé, podnětné kontakty. To ovšem vytváří závažnou zátěžovou konfliktní situaci.

Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulzů): brání se emocionálním stavům vzrušení, konfliktům, tenzi a rozepřím v důsledku averze k situaci a rušivým okolnostem, městná afekty a emoční tenzi. Hájí obsáhle své nároky, zaujímá opatrný, kontrolovaný postoj, aby se vyhnul riziku.

Charakteristiky sociálního kontaktu vycházejí z obav a napjatého očekávání, že něco důležitého promešká, raduje se ze šťastných pocitů a prožitků. Nejraději by unikl z aktuální neuspokojivé situace. Doufá, že v budoucnu, za nových lepších poměrů, nalezne žádoucí osvobozující řešení. Chtěl by, aby se pak - zbaven překážek - mohl svobodně rozvíjet v nových vztazích a možnostech. Potenciální konfliktní tendence.

Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:

- silná potřeba identifikace s někým nebo s něčím, je sentimentální,
- je velmi vnímavý vůči všem podnětům (včetně erotické stimulace, nebo jakékoliv jiné). Chce být považován za zajímavou osobnost, která okouzluje druhé, užívá svých taktik velmi dovedně, aby předešel případnému neúspěchu,
- je vcelku ochotný a přizpůsobivý, je klidný pouze, když je pevně přimknut k osobě, skupině, nebo organizaci, na kterou se může spolehnout,
- cítí, že se nedokáže vypořádat se současnými vlastními problémy a obtížemi a že se musí smířit s věcmi takovými jaké jsou,
- chce překonat pocit prázdnoty a překlenout tak citovou vzdálenost, která ho dělí od druhých, má odpor vůči jakýmkoli restrikcím a limitacím, které jsou na něho kladeny, zdůrazňuje nebrzděný život,
- snaží se vyhnout kritice a předejít tak omezení svobody vlastního jednání

Další údaje, celkový dojem, výhledy:

Klient neměl ve svém dosavadním životě dostatečně pozitivní mužské vzory, které by kladně formovaly jeho vzorce chování. Otec nebyl akceptovanou autoritou, jelikož ho nepovažuje (dle názoru učitele pravděpodobně neoprávněně) za vlastního. Klient se domnívá, že jeho vlastní otec zemřel - původně měl příjmení po matce. Výchova ze strany matky byla velmi liberální (a to i přes časté fyzické trestání), tj. skoro žádná, klienta vychovávala ulice. V testu tří přání si přeje, aby zas byla celá rodina pohromadě a aby se měl dobře se svojí dívkou.

V celém vyšetření se snaží klient zametat stopu, podává různé nepravděpodobné informace o sobě, občas si odporuje. Snaží se o to, aby byl vnímán v lepším světle.

Cluster III : SILNĚ PROBLEMATIČTÍ JEDINCI, NESTABILNÍ NEÚPLNÉ

RODINY.

Do clusteru bylo vybráno 73 jedinců, 56 chlapců a 17 dívek v průměrném věku 13,7 let, 34,7% Romů. Bylo zpracováno 11 kazuistik.

RODINA: V současnosti velmi málo úplných rodin (15,1%). Děti nejčastěji vzhledem k ostatním clusterům zažily rozchod rodiče s dalším partnerem (21,9%), nejčastěji byly na delší dobu odloučeny od rodiny (38,4%). Nejméně stabilní rodiny z hlediska různých zejména negativních změn (rozvody, úmrtí, stěhování...). Nejčastější důvod kontaktu se sociálními službami: rozvod, nebo vymáhání alimentů. Vysoký výskyt alkoholismu v rodině: 37% 1 člen, 9,6% více členů. Nejčastější výskyt prostituce v rodině: 13,7% jeden člen, 2,7% více členů. Na druhé straně mají matky k těmto dětem poměrně silný citový vztah (64,4%) a nejméně často je přehnaně trestají (9,6%).

DÍTĚ: Nejčastěji vzhledem k ostatním clusterům léčení na psychiatrii (31,5%). Každý druhý navštěvoval zvláštní školu (50,7%). Velmi mnoho záškoláctví (79,5%). Vysoký výskyt šikany (42,5%), krádeží (72,6%) kouření (68,5%). Třetina dětí má problémy s alkoholem (30,1%). Nejvyšší počet verbální agrese (75,3%). Každý třetí z nich problémy s nealkoholovými drogami (30,1%). Nadpoloviční výskyt fyzické agrese (64,4%). Nejvíce kontaktů s asociálními jedinci (78,1 %), časté členství v asociálně orientované partě (31,5%).

Marián, 15 let

Rodinná anamnéza:

Marián se narodil v úplné rodině romským rodičům. V předškolním období měl oba rodiče vlastní. Vychovávala především matka, středoškolačka v současnosti v invalidním důchodu. Klient k ní má velice těsný vztah, matka se v něm zřejmě vidí (je na svůj věk vysoký, dobře rostlý, nápadně pohledný). Ona je jediným člověkem, o němž připustil, že mu kdy ublížil. Ve velkém průšvihy by šel jediné za ní. Má starší sestru, k níž má pozitivní vztah, kromě matky je to člověk, jemuž by se nebál svěřit. Velmi si oblíbil jejího syna - svého synovce.

Otec rodinu několikrát opustil, k rozvodu ale nedošlo. Vzpomíná, jak dříve s tátou chodil na fotbal. Nikdo v rodině nemá kriminální minulost. V klientových 14 letech se rodina stěhovala.

Ekonomická situace a kvalita péče o dítě: Rodina (Marián, matka, sestra a synovec) bydlí v průměrném bytě I. kategorie. Materiální situace rodiny se jeví jako spíše nadprůměrná - klient má kvalitní značkové oblečení, které si vozí domů vyprat apod. Dostal řadu věcí, po nichž toužil. Od mala dostával nepravidelně peníze, v současnosti prý denně 50 korun „na svačinu“ a kromě toho když si řekne (když jde na party) - až 300 Kč. Tyto obnosy poněkud neodpovídají formálnímu statusu rodiny (matka učitelka v ID, otec se v rodině příliš nezdržuje).

Klient:

Školní anamnéza: Dle sdělení OPD mateřskou školu navštěvoval mezi 5. a 6. rokem, poté byl zařazen do základní školy. V mladším školním věku měl průměrný prospěch, ojedinělé problémy s chováním - neupřesněno. Ve starším školním věku navštěvoval základní školu do 6. třídy. Měl slabý prospěch a začalo se objevovat delikventní chování - fetování, záškoláctví, verbální agresivita, nezájem o výuku, neúcta k učitelům. Ve škole byl spokojen, do páté třídy měl i jedničky, pak se začal v prospěchu zhoršovat. Během 7. třídy se údajně na vlastní žádost (po dohodě s matkou, „aby měl klid“) nechal přeřadit do zvláštní školy. Přeřazení na zvláštní školu však nic nevyřešilo, nebyl navázán pozitivní vztah s učitelkou (spíše antipatie), Marián začal školu ignorovat. Díky svému životnímu stylu (do pozdního večera se zdržoval ve městě - viz dále) ve škole spal, nevnímal učivo. Postupně tam vůbec přestával chodit. Na této škole se ho spolužáci trochu báli - neznali ho. S učiteli se dle svého vyjádření nebavil, až ve VÚDM se setkal s učitelem, který si získal jeho důvěru.

Vrstevníci: Pohyboval se převážně v okruhu lidí, užívajících a prodávajících drogy. Byla to skupina, složená z osob starších, než je klient, ten byl nejmladší (ostatní to ale prý nevěděli). Skupina neměla vysloveného vůdce, ale hierarchie v ní byla - starší, již dříve trestaný muž zajišťoval spojení na výrobce pervitinu. Etnicky byla parta složena z Romů, Čechů a Jugoslávců. Nejlepší kamarád ze skupiny je o deset let starší a přivedl klienta k užívání drogy. Život s partou Marián označuje za zábavný - byla to legrace která navíc vynášela peníze, mnoho času trávili v herně a na diskotékách. V diskotékových klubech je všichni znali, byli svým způsobem populární. Někteří členové skupiny byli po policejní akci zadrženi a odsouzeni za distribuci omamných látek - klient v té době ještě nebyl trestně odpovědný. Zbytek je „schovaný“.

Volný čas: Dle dotazníku neměl klient příliš mnoho vysloveně oblíbených činností. Velmi rád buď jen tak ležel nebo chodil na diskotéky, na rande s dívkou, a jak upřímně uvádí, také do heren s automaty. Velmi silně jsou naopak zastoupeny činnosti, jimž se nevěnoval vůbec - všechny tvůrčí činnosti, výlety, četba knih, sběratelství atd. Zájmová sféra je tedy dosti chudá. Na dětském táboře byl jen jednou jako malý, jinak v létě jezdil do Prahy za příbuznými.

Hrával fotbal, skončil s tím poté, co se rodina přestěhovala; poté již žádnou zájmovou činnost nehledal. Značnou část času, stráveného mimo domov, strávil buď v herně, kde hrál na automatech, nebo na diskotékách a house party. Moderní taneční hudba klienta velmi baví, dokonce se chtěl stát diskžokejem.

Posun nastal, zdá se, při pobytu v ústavu - mezi klientovy zájmy ve VÚDM patří v první řadě hudba, hraje na bicí nástroje a zpívá. Začal také po jisté době sportovat (volejbal a další míčové hry). K práci přistupuje flegmaticky, často se musí do práce popohánět. Zároveň je nutná kontrola. O své osobní věci pečuje velice pečlivě a velmi dbá na svůj vzhled. Je až nápadně pečlivě upraven, velmi elegantní.

Delikty a sociální patologie:

1996 - psychická a fyzická agresivita

1998 - drogy, záškoláctví

Po změně školy začaly problémy s učitelkou, s níž se hádal; občasné konflikty měl i se spolužáky. Začal se stýkat s partou toxikomanů a dealerů pervitinu, vést noční život, zanedbávat školní docházku. Začal také užívat pervitin, v poslední fázi intravenózně. Postupně začal drogu prodávat, především na diskotékách a tanečních párty. Skupina, v níž působil, objížděla tyto akce v oblasti severních Čech. Prodej probíhal i v herně, sloužící jako „stálá základna“ celé skupiny. Klient však nemá dojem, že by svou činností někomu ze „zákazníků“ uškodil, neboť každý z nich „věděl do čeho jde“.

Drogová kariéra trvala relativně krátce, proto se závislost rozvinula jen částečně. Přesto Marián hovořil o abstinčních příznacích v DDÚ, údajně měl až sebevražedné myšlenky.

Majetkovou ani jinou kriminalitu nepřiznává, vzal někomu maximálně drobnosti. (Dle záznamů Policie ČR vyšetřován pro krádež zavazadel se skupinou nezletilců.) Převážnou část peněz získaných distribucí drog prohrál na výherních automatech. V posledních čtyřech

měsících před umístěním do ústavní péče hrál denně, vždy prohrál všechny peníze, které měl u sebe. Hraní na výherních automatech u něj již zřejmě začalo přerůstat do závislosti.

Je závislým kuřákem, kouří od 9 let, v poslední době kouřil až 60 cigaret denně. Kromě pervitinu výjimečně užíval marihuanu. Opil se prý jen asi dvakrát se spolužáky ze školy.

Okolnosti umístění do ústavu: Než nastoupil do ústavní výchovy, dlouhodobě navštěvoval Speciální pedagogické centrum v J. pro výše zmíněné neshody s učitelkou ve škole. Později se jeho chování začalo zhoršovat a matka měla podezření na to, že syn zneužívá nějakou drogu. Tuto skutečnost potvrdilo lékařské vyšetření krve a moči. Marián dlouho zapíral, později přiznal, že užívá nitrožilně pervitin. Na prosby matky souhlasil s dobrovolným nástupem do DDÚ, odkud byl na základě předběžného opatření přemístěn do výchovného ústavu. Na pobyt v DDÚ nevzpomíná v dobrém, cítil se opuštěný, trpěl abstinenčními příznaky a vytržením ze zcela odlišného životního stylu.

Dle sdělení pracovníků VÚDM jde o tichého, nepříliš výrazného chlapce. Do nového kolektivu se zařazuje velice pomalu a zpočátku svým okolím opovrhuje, připadá si jakoby byl nad věcí a svým chováním dává najevo, že on je někdo a ti ostatní jej budou respektovat. Toto jeho chování se dá vysvětlit přístupem matky, která s ním vždy jednala jako s dospělým a tím mu dávala najevo, že je osobností. V kolektivu se moc nezapojuje. Přáteli se převážně se staršími chlapci, mladšími opovrhuje a nepřeje si, aby jej nějakým způsobem obtěžovali. Měl zpočátku několik konfliktů. Autoritu pedagogických pracovníků respektuje, občas jedná výbušně, což vyplývá z jeho odporu k autoritativnímu stylu vedení. Je ale rád, že se dostal do ústavu s měkčím režimem.

Psychologické charakteristiky:

Intelektově je v dobré normě. Z barvového testu vyplývá, že se jedná o impulsivně - explozivní extravertovanou osobnost s méně realistickou sociální percepcí, která nevyužívá stávajících intelektových kapacit.

Záznamový arch: 5+K - matka, otec, sestra V. a bratr P., synovec D.

Seřazení slov dle hodnoty: organicita, emočně plošší. Lépe se řídit celkovým skóre. Teskní po domově, má zájem o dívky, láska je pro něho hodnotou. Má rád malého synovce, pozitivní je ještě matka a sestra. Dále mírné ambivalence - lehce lhostejní - bratr. Není už dítě, učitelé mu nevadí, spíše je k nim lhostejný Rovněž k otci má lhostejný vztah, kluci a kamarádi nerozlišení (nezralost nebo nemá opravdové kamarády). Sebehodnocení v normě. Pojmy „krást“ a „práce“ jsou si blízké, ale pracovat je horší. Rozlišuje nejlepšího a nejhoršího člověka. Zde škola a učitelé „nepropadli ke dnu“, je mu to spíše všechno jedno.

Asociace: Na vrcholu hierarchie je synovec, je „nejlepší člověk“, protože klienta bere, jaký je a nekritizuje. Při ambivalentním hodnocení otce je znát, že mu chybí. Protože preferoval jen určité barvy, tedy ty, co má rád, vše se opakuje a ukazuje na LDE v anamnéze. Cítí nějakou příslušnost k bratrovi P. a pociťuje, že ho nutí chodit do školy. Nicméně dělá zakázané věci. Za to bývá trest.. Pro vysokou barvovou stereotypii mají asociace slabou výpovědní hodnotu.

Test sociální distance: sluncem „souhvězdí“ je matka, všichni kolem, klient u ní, táta na konci. Kolečka jsou asi kreslena, jak je kdo velký. Klient a synovec D. jsou matce nejbližší (asi přání). Nějak k sobě všichni patří (nebo by měli?).

Test apercepce ruky: neurotik, komplexy méněcennosti (romský původ?), tenzní, závislý, pocity méněcennosti i v sexu. To by spolu s nápadně (na jeho věk) úpravným zevnějškem mohlo signalizovat homosexuální orientaci; klient však hovoří o svých vztazích s dívkami a jedno z jeho přání je „mít holku blondýnu nastálo“. Sklon k závislostem je patrný i v anamnéze - závislost nikotinová, částečná závislost na pervitinu, tendence ke gamblingu.

Lüscherův test:

V základech motivace klienta je únik před pevnější citovou vazbou, protože neexistuje vztah, který by ho plně uspokojoval.

Snahová složka osobnosti klienta je předznamenána hledání řešení, jež by mu přineslo osvobozující uvolnění ze stresové situace a celkovou úlevu.

V citové složce osobnosti z poruchovosti důvěrné sounáležitosti dochází k blokování citového odevzdání, potřebuje se uvolnit, aby byl schopen šťastného bezkonfliktního prožívání. Klientovi chybějí předpoklady pro emocionální sounáležitost a důvěryplnou spjatost. Chtěl by zůstat ušetřen zátěží, které by vznikly při silné emoční vazbě a vnitřní závislosti. Přeje si bezkonfliktní vztah k lidem, kteří jsou mu blízcí.

Volní složku charakterizuje obava, že ve sporu ochabne a spokojí se s kompromisy, neboť chce prosadit sebe a vlastní principy. Hledá naléhavě prostředky a cesty, jak se odpoutat od určitých nevyřešených osobních problémů. Nejraději by se zbavil vnitřní tenze, která ho zatěžuje. Proto má velký zájem o nezatěžující nové vztahy, podnětné kontakty, což vytváří určitou konfliktní tendenci.

Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulsů) je ovlivněno obavami z překážek, pohotovostí k impulsivním reakcím, snadnou vznětlivostí (vysokou iritabilitou). Touží žít intenzívně, s radostí reaguje na výzvy, je vstřícný a podnikavý, rozvíjí čilou aktivitu. Chce vidět výsledky a zažít imponující úspěch. Očekává, že i ostatní budou sdílet jeho zájmy a nadšeně spolupracovat.

Charakteristiky sociálního kontaktu lze popsat takto: je zde obava, že něco promešká, proto hledá osvobozující nové řešení, že by vedlo k uvolnění. Momentální neuspokojivé poměry považuje za přechodnou překážku a zklamání. Na budoucí vývoj hledí s napjatou kritickou pozorností. Chce si zjednat jasno a doufá, že v budoucnu dosáhne lepších podmínek, které mu přinesou osvobozující ulehčení. Tato konstelace vytváří ovšem konfliktní tendenci.

Další dynamické a strukturální osobností dimenze:

- hledá osvobozující řešení a nové ideály, doufá, že jeho očekávání budou splněna,
- pociťuje, že nevyplněná očekávání a neporozumění působí až jeho „vykořenění“, hledá nové možnosti, touží po citlivém vyjití vstříc, rád by byl oblíben pro svůj šarm,
- cítí se „zabrděn“ ve vlastních nárocích (má pocit, že je mu bráněno), trvá však na nich a hledá prostředky a cesty jak se nicméně prosadit,
- v emoční oblasti je utlumen a cítí se izolován,
- postrádá něžnou intimitu a touží po uznání, aby nebyl staven do pozadí,
- v rozvoji se cítí inhilován, doufá v osvobozující východisko, hledá je až iluzivně,
- je neklidný a předrážděný
- intenzívní potřeba změny, osvobození, úlevy ze stísnujícího omezení zatížení v budoucnu očekává lepší možnost rozvoje vlastní osobnosti, uniká od problémů,
- pocity odcizení „prázdných citových vztahů“, vnitřní osamělosti z toho se odvíjí nespokojenost, přecitlivělost, a snaha dostat se z negativní situace.

Osobnost je sociálně málo adaptována.

Další údaje: Zajímavostí (vzhledem k ostatním mladým delikventům) je deklarovaná křesťanská víra, která je v celé jejich rodině, byť do kostela nechodí. Víra mu prý pomáhá, věří v posmrtnou existenci, což mu dává sílu.

V současné době klient navštěvuje odborné učiliště, obor kuchař. Matka zažádala o podmíněčné propuštění. Marián je nadále sledován pro zneužívání návykových látek a test moči již několikrát prokázal přítomnost THC. S rodinou je chlapec ve stálém kontaktu, jezdí domů na víkendové pobyty a na veškeré prázdniny. Má dívku, s níž se o víkendech vídá.

Celkový dojem, výhledy:

Chování je v současnosti bezproblémové, až na občasné výkyvy (experimentování s marihuanou a občasné záchvaty vzteku). Tyto záchvaty mívá v okamžiku, kdy se cítí být ukřivděn a nechce připustit, že v něčem selhal.

Zřejmě si již uvědomuje, jakých chyb se v minulosti dopustil, je vděčný matce, že jej nezavrhl, ale pokusila se mu pomoci. Velice si přeje být doma s rodinou, jednou by chtěl žít s rodinou ve velkém domě. Tvrdí, že je rád, že přestal s drogami a nikdy se již k nim ani k hráčství nechce vrátit. V budoucnu chce žít normálním životem s rodinou, vyučit se a najít si práci. Ztráty party lidí, na které byl zvyklý, se nebojí - má jiné lidi, kteří se s ním budou stýkat, když nebude brát drogy. Matčina výchova, hraničící až s nekritickým obdivem k

synovi, však znamená riziko v okamžiku, kdy bude nucen sám překonávat nepříjemnosti a nezdary. Je třeba upozornit na přinejmenším ambivalentní vztah k práci a potenci k upadnutí do závislosti. Problémy by mohly plynout rovněž z poměrně značných finančních nároků, které v případě neuspokojení mohou směřovat klienta k delikventním aktivitám.

Cluster IV: JEDINCI S MNOHOČETNÝMI PROBLÉMY S RELATIVNĚ USPOKOJIVÝM RODINNÝM ZÁZEMÍM.

Do clusteru bylo vybráno 133 jedinců, 101 (75,9%) chlapců a 32 (24,1%) dívek v průměrném věku 13,5 let, z toho 36,4% Romů. Bylo zpracováno 18 kasuistik.

RODINA: Nejvíce rodin ve srovnání s ostatními clustery je v současnosti úplných (48,9%), nejvíce rodin je bez zátěže sociálně patologickými jevy (33,8%), matky mají ke svým dětem většinou dobrý vztah (pouze 7,6% matek má špatný nebo velmi špatný vztah) a zřídka kdy děti přehnaně trestají (9,8%). Rodina je dále charakterizována tím, že v předškolním a mladším školním věku měla nejčastěji (zcela nebo spíše) vyhovující výchovné prostředí a zlom nastal až v současnosti, kdy je (zcela nebo spíše) vyhovující výchovné prostředí konstatováno pouze u 4,6% rodin.

DÍTĚ: Je mezi nimi hodně žáků zvláštní školy (39,8%), hodně záškoláků (69,9%), ve škole mají mnohočetné problémy s chováním. Ve volném čase se hodně stýkají s asociálními jedinci (72,2%), jsou často členy vrstevnických part s asociálním zaměřením (34,6%), vysoký je výskyt zejména krádeží (60,9%).

Tato skupina byla podrobena pro svoji relativní heterogenitu a početnost (ve srovnání s ostatními clustery) další věcné analýze, ze které vyplynulo, že je složena zejména ze dvou typů jedinců s mnohočetnými sociálně patologickými problémy, ovšem s odlišným sociálním zázemím. Na jedné straně to jsou zejména romští jedinci, kteří vyrůstali povětšinou v úplné rodině, která byla sociálními službami hodnocena negativně (**Skupina A**). Na straně druhé se jednalo o děti z majoritní populace, pocházející z dezorganizovaných, nebo velmi nestabilních rodin. (**Skupina B**).

Vybraná kazuistika skupiny A:

Oldřich, 16 let:

Rodinná anamnéza:

Oldřich se narodil v úplné rómské rodině jako 4. dítě v pořadí. Spolu s ním v rodině vyrůstá dalších šest vlastních sourozenců, celkem je v rodině šest chlapců a jedna dívka. V dětství se

o něho starala převážně matka. Má oba rodiče vlastní. Otcí je 40 let, je zdravý, má základní vzdělání. Matce je 42 let, fyzicky zdravá, je negramotná a uváděny jsou blíže neurčené psychické problémy. Matka je v domácnosti na mateřské dovolené, nejmladšímu dítěti je necelý jeden rok.

Otec je charakterizován jako dobrý pracovník, který se snaží rodinu vcelku úspěšně materiálně zabezpečit. Ve vztahu k synovi je hodnocen (OPD) následovně: ve výchově je spíše nedůsledný, syna nechává většinou bez dozoru, má ho rád, málokdy ho trestá.

Matka charakterizována jako osoba s průměrným vztahem k práci. Ve vztahu k synovi je hodnocena jako výrazně nedůsledná a hyperprotektivní vychovatelka, která má syna ráda, téměř ho netrestá a jeho prohřešky vždy omlouvá.

Rodina jako celek je hodnocena jako zčásti problémová a s průměrně vyhovujícím výchovným klimatem (obojí č.3 na škále). Klient sám klima ve své rodině vnímá jako spíše uspokojujivé, nelíbily se mu pouze tresty za prohřešky v chování. Uvádí, že byl občas trestán fyzicky (otcem), matka ho spíše hubovala. Sankce mu byly rodiči udělovány za krádeže, vloupání a další dle jeho slov „lumpárny“. Měl někdy pocit, že je přehnaně kontrolován, „aby nebyl špinavej“. (Tento přístup je typický pro některé rómské rodiny: tato rodina, tak jak ji pisatelka kasuistiky mohla pozorovat u soudního líčení, se velmi snaží působit dojmem sociálnímu okolí přizpůsobené rómské rodiny.) Kapesné dostával příležitostně, když si řekl a údajně i tolik, kolik si řekl. Popírá, že by byly doma jakékoliv hádky. Nikdy nebyl na dětském prázdninovém táboře, protože by se mu tam stýskalo.

Vazba na orientační i širokou rodinu je u klienta emocionálně velmi silná, jak bývá v rómských rodinách dosud obvyklé. Velmi ho rmoutila smrt babičky a dalších členů širší rodiny, mrzel rozvod bratrance. Uvedl, že velmi smutný je, když odjíždí maminka z návštěvy. Bratr přivedl do rodiny svoji ženu, kterou si klient oblíbil. Uvádí několik členů rodiny, kterým by se mohl svěřit se svým trápením: rodiče, tetu, strýce a jednoho z bratrů. Klient vyjádřil pocit, že rodiče mají všech sedm sourozenců stejně rádi.

Sociální pracovníci konstatují nezvládnutí výchovy dětí.

Klient:

Školní anamnéza: Mateřskou školu nenavštěvoval. Z důvodu LMD byl v mladším školním věku zařazen na zvláštní školu. Dalším důvodem byl patrně neprospěch. Ve starším školním věku nepropadal, jeho prospěch byl slabý. Chování bylo v mladším školním věku hodnoceno jako ojediněle problémové, ve starším školním věku byly konstatovány závažnější problémy. Uvedl, že zmlátil ve škole spolužáka, doma ho za to potrestali výpraskem. Problémy se školou si klient nepřipouští, jdou mimo něj, „kašle na ně“. Klient má subjektivní pocit, že je ve škole přehnaně kontrolován. Dělá mu velkou radost, když je učitelem pochválen (uvedl konkrétní příklady za co). Uvedl, že zná učitele, kterému plně důvěřuje tak, že by se mu mohl svěřit s osobním problémem.

Vrstevníci: Oldřich uvádí, že má a vždy měl hodně kamarádů. Jeho vychovatel tuto skutečnost potvrzuje a dodává, že ho vrstevníci považují za přirozenou autoritu, že se i ke slabším chová dobře a je vždy ochoten pomoci. Sám klient se chlubí tím, že je nejchytřejší a nejslušnější z celé party (kterou má v místě bydliště). Spontánně se chlubí i tím, že dokud mu nebylo 15 let, bral na sebe i trestné činy starších kamarádů, aby jim „pomohl z průšvihů“.

Popírá, že by někoho šikanoval, ale byl přítomen šikaně a nesnažil se zabránit takovému jednání, což ho nyní údajně mrzí. Často ho zradil kamarád, když ostatním řekl něco co neměl (např. „tajnosti o holkách“).

Volný čas: Nejvíce ho zajímá sport. Jeho životním vzorem je fotbalista Kuka. Kvůli sportování prý přestal kouřit. Uvádí, že je lepší ve sportu než většina vrstevníků, předváděl fotky vystavené na nástěnce, kde byl na stupních vítězů (1. místo v místní olympiádě, ve fotbale, nohejbale, tenise...) Dále velmi rád chodí na diskotéky, poslouchá hudbu, jezdí na výlety do přírody (ty se naučil mít rád, když jezdili s rodiči na ryby, do Prahy, hráli fotbal, máma ho učila vařit). Doma chová kočky, rybičky, křečka a psa. Uvádí, že ve volném čase si

dělal sbírku (fotografií sportovců a barevných karet), velmi rád přemýšlel o životě a svých problémech a pomáhal lidem, kteří to potřebovali.

Delikty a sociální patologie: Do výchovného ústavu byl umístěn pro přetrvávající výchovné problémy ve škole (šikana apod.), účast na činnosti jinak trestné a obvinění z majetkové trestné činnosti.

V průběhu školní docházky u něj byla zjištěna ve zvýšené míře verbální i fyzická agresivita a neúcta k učitelům. První (jinak) trestná činnost uvedena v r. 1995 (12 let) a dále pravidelně každý rok, jedná se většinou o majetkovou trestnou činnost (vykrádání chat, aut, OPD uvádí snahu po zlepšení v poslední době. Ředitel DVÚ konstatuje značné zlepšení, klienta velmi oceňuje za jeho snahu i za celkový přístup k okolí.

Ve starším školním věku začal trávit většinu volného času v partě, která byla OPD označena jako „poflakovači“. Klient sám uvádí, že vedle trestné činnosti rovněž fetovali (toluen a marihuanu). Dále přiznává, že zmlátil kluka, který mu nadával, že je feťák, když fetoval v parku. Kradl údajně nikoliv pro peníze, ale z nudy a také proto, že ho kamarádi z party lákali a hecovali. Velmi se bál, že bude přistižen.

Současná trestná činnost: s partou, ve které byla mj. jeho dívka a někteří ze sourozenců se poflakovali po městečku, kde bydlí, neměli co dělat a bylo jim zima. Proto vlezli okénkem do rodinného domu, o kterém věděli, že tam momentálně nikdo není, pili alkohol, který tam našli, kouřili apod. Potom se někteří poprali a rozbili nějaké věci. Nebyli přistiženi, proto vloupání zopakovali a podruhé je objevil městský strážník, který je předal policii. Souzení za § 238/1 tr.zák., porušování domovní svobody. Starší 15 let byli v době spáchání tr. činu pouze Oldřich a jeho dívka.

Kouření přiznává od 14 let, alkohol rovněž, opilost ho činí veselým, ale pak je unaven.

Rodinné vzory: u rodičů nejsou sociálně patologické jevy uváděny, z celé orientační rodiny byl ve VTOS pouze nejstarší bratr. Klient tohoto bratra na rozdíl od ostatních sourozenců nemá příliš rád, protože se ve vězení údajně osobnostně změnil, má jiné zájmy než dříve, je agresivní a „méně rozumný“. Za trestnou činnost matka klienta hubovala a otec trestal fyzicky, stejně tak za lhaní.

Klient hodnotí své minulé prohřešky kriticky, mrzí ho to a vyjadřuje přesvědčení, že se to už nestane. Snaha po zlepšení chování je signalizována z OPD i DDÚ.

Psychologická charakteristika:

Oldřich je psychology hodnocen jako intelektově mírně podprůměrný, snadno ovlivnitelný, se špatným vztahem ke vzdělání, průměrným vztahem k práci. Je označen jako spíše dominantní, výrazně extravertovaná osobnost, výrazně emočně labilní. Konstatováno je dále nízké sebevědomí (ale v rozhovoru popírá, že by měl jakékoliv špatné vlastnosti) a zvýšená agresivita. V dětství u něj byla diagnostikována lehká mozková dysfunkce (LMD), jinak je zdravý, atletické konstituce, sportovní typ, DDÚ označen jako fyzicky nadprůměrně zdatný.

V barvovém testu je manifestována výrazná psychosociální nezralost, potřeba silných podnětů, impulsivně-explozivní extraverze, naznačená emoční dezorganizace, eretické LDE.

Záznamový arch: 9 - matka, otec, 5 bratrů, klient, sestra

Seřazení slov dle hodnoty: masivní organicita na podkladě LDE, má pojem o sociálních normách, navenek odsuzuje své chování, rozlišuje po svém ideály nejlepšího a nejhoršího člověka. Rád si hraje, počítá se mezi děti, má už zájem o děvčata a láska je pro něj hodnotou. Učitele vnímá pozitivně, plní sociální očekávání, školu však negativně - nebaví ho. Sebehodnocení v normě. Je vázán na sourozence, ale hodně mu splývají.

Asociace: výrazná barvová stereotypie, LDE, takže pouze orientačně. Vše, co se týká rodiny, je nejlepší. Školy se bojí a je „za trest“, stejně i práce. Vědomě odsuzuje krádež. Dobrá adjustace na vrstevnickou skupinu. Identifikuje se se sourozenci - všichni jedno jsou.. Matka a otec jsou také stejní.

Test sociální distance: hlavní kroužek má klient - egocentrismus, ostatní navěšení vpravo a dolů - nezralé

Test apercepce ruky: Bezbřehý extravert, bez ambicí, bez impulsů k agresi, bez citových potřeb, asociální, chudý repertoár chování

Lúscherův test:

Základy motivace klienta aktuálně jsou ovlivněny obavou z neuspokojivé závislosti, postrádá citové vztahy, jež by ho plně uspokojovaly, sám ovšem uniká před jakoukoli citovou vazbou.

Snahová složka osobnosti je orientována na získávání intenzivních prožitků, úspěchů apod., snaží se též udělat dobrý dojem na druhé.

V citové složce promínuje poruchovost důvěrné sounáležitosti, jež vytváří bloky při vytváření silných citových kontaktů, klient cítí potřebu výrazně se věnovat nějakému dominujícímu ideálu. Chce se vyrovnat pocitu vnitřní izolace a samoty. Chce získat podnětné, bezstarostné a bezkonfliktní vztahy k lidem důležitým jako partneři. Neuzavírá se setkáním a má živý zájem o kontakty. Chce, ale být ušetřen zátěže, která by vznikla při silné vazbě vnitřní závislosti.

Volní složku charakterizuje obava, že v konfliktu ochabne, ustoupí a spokojí se s kompromisy, hledá podněty a setkání, má potřebu interpersonálního kontaktu. Závazky, konvence a nivelizující každodennost pociťuje jako otupující, odmítá je a chce se realizovat neobvyklým originálním způsobem a uplatnit se jako mimořádná osobnost. Pocity vnitřní tenze by rád odsunul a jinam se zaměřil. Má velký zájem o nezatěžující vztahy a podnětné kontakty. Tato konstelace však vytváří výrazně zátěžovou konfliktní situaci.

Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulsů): obává se nudy vznikající z nedostatku atraktivních podnětů, je snadno vznětlivý. Nepociťuje podmínky své aktuální životní situace jako uspokojivé. Chtěl by se z tohoto negativního stavu vysvobodit a věnovat se novým možnostem, které vypadají nadějněji. Pln očekávání proto hledá lepší podmínky, které skýtají více prožitkové svobody. Tato konstelace však vytváří konfliktní tendenci.

Charakteristiky sociálního kontaktu: chtěl by se uvolnit ze stísnujícího omezení má silnou potřebu a přání změny vlastní osobnosti, napjaté očekávání se u něho odvíjí ze strachu, že něco důležitějšího promešká. Dává si pozor, aby se uchránil příkoří, zklamání. Doufá, že v budoucnu dosáhne lepších podmínek, které přinesou osvobozující ulehčení. Tato konstelace představuje však konfliktní tendenci.

Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:

- rád by silně působil na okolí, své působení řídí s taktikou, aby neohrozil úspěch a poskytovanou důvěru,
- naléhavě doufá ve vyplnění svých nároků a potřeb, aby nebylo nutné další ustupování od nich,
- pokouší se překonat překážky a prosadit se lavírováním,
- brání se proti nespokojenosti, závislosti a pocitu, že je ponižován, cítí se tím postižen a chce se od toho osvobodit,
- má spontánní radost z činnosti a snaží se prosadit osobním úspěchem,
- obává se kritiky a odmítnutí, je citlivý, neklidný,
- má silnou potřebu řešení o změny i osobnostního rozvoje.

Anxieta a sociální maladaptace pouze naznačeny.

Další údaje: Nevěří v Boha, ale v různé duchy, kterých se bojí, zejména v okolí hřbitova. Po ukončení 9. třídy se chce vyučit v oboru číšník - kuchař, chce se oženit, mít slušnou rodinu, bydlet v činžáku a pořídít si auto.

Celkový dojem, výhledy:

V uvedeném případě jde o delikvenci úzce spjatou s problémy Romů a rómských rodin v ČR. Velká soudržná rodina, rodiče se starají o 7 dětí, ovšem z pohledu majority výchovu nezvládají. U této konkrétní rodiny se zdá, že se opravdu snaží přizpůsobit většinové společnosti. Ovšem matka je negramotná. Sedm dětí by obtížně v dnešní době zvládala i vzdělaná žena plně socializovaná a akceptující vzory chování většinové společnosti.

Typický je trestný čin, za který je Oldřich souzen: z pohledu party rómských dětí, které právě nemají co dělat, není důvod, proč by se nešli ohřát do domu, kde momentálně stejně nikdo není. Proč by se nenapili alkoholu, když ho tam našli. Oni nejspíše vědí, že se to

nemá, ale jeden se vytahuje před druhým, kdo je odvážnější a nakonec „ono to nějak dopadne“. Dopadlo to dobře, skutečně je napoprvé nikdo nechytil, tak proč by to nezkusili podruhé?

U soudního líčení klient popisoval situaci tak, jak se patrně odehrála, nic nezapíral. Jeho mladší sourozenci naopak vypovídali, že v domě bratr Oldřich vůbec nebyl a velmi neobratně se mu snažili pomoci. U soudního líčení bylo (na chodbě) přítomno asi 35 členů rómských rodin, kteří po ukončení jednání odešli společně do blízké restaurace.

Oldřich se velmi snaží (dle vlastních slov a potvrzují to i pracovníci DDÚ a DVÚ), aby se v budoucnu nedostal do podobných problémů a zejména ne do výchovných zařízení. Vzhledem k jeho silné vazbě na rodinu, ve které nebyla evidována trestná činnost rodičů, je jeho prognóza celkem příznivá.

Vybraná kazuistika skupiny B:

Jana, 16 let

Rodinná anamnéza:

Narodila se svobodné matce - Neromce, od narození vychovávána samotnou matkou (vyučená dělnice, pracuje u pásu ve směnném provozu - klientka proto bývala v noci sama doma). Otcem je polský státní příslušník, jeho otcovství bylo soudně určeno, on však stanovené výživné neplatí. Několik let žil v rodině matčin druh, alkoholik, později se léčil v protialkoholní léčebně. Jana k němu měla velmi negativní vztah, jeho odchodu rozhodně nelitovala. Matka údajně rovněž požívá ve větší míře alkoholické nápoje (klientka tvrdí, že v současné době už nepije). Výchova byla spíše vyhovující do mladšího školního věku, nyní je spíše nevyhovující. Matka je dle názoru sociálních pracovníků povolná a nedůsledná ve výchově, dcera ji nerespektuje, na což matka reaguje nadávkami a tresty. Po umístění Jany v diagnostickém a posléze výchovném ústavu se vztahy upravily, matka pravidelně telefonovala, posílala dopisy a peníze, klientka jezdila pravidelně domů. Zdá se, že má k matce dosti hluboký vztah, podle vlastních slov lepší než dříve. Označuje ji dokonce za svůj vzor - „se vším si poradí“.

Sourozenci: Jana má dvě starší nevlastní sestry, jedna z nich se o ni částečně starala. Nyní žije v Praze, Jana si s ní údajně dobře rozumí, může se jí svěřit.

Ekonomická situace a kvalita péče o dítě: Ekonomická situace v rodině je horší průměr („vycházíme jen taktak“), péče o dítě spíše lepší než průměr. Přiměřený byt I. kategorie. Kapesné mohla dostávat, ale odmítla to. Dostala kolečkové brusle, po nichž toužila několik let.

Klient:

Školní anamnéza: Navštěvovala mateřskou a poté základní školu. V mladším školním věku prospěch neuveden, chování bylo bezproblémové. Ve starším školním věku velmi špatný prospěch, propadla a v jejím chování se začaly projevovat závažnější problémy: záškoláctví, šikana, útoky z domu, kouření, lhaní, podvody, mravnostní problémy a verbální agresivita.

Z pozitiv je uvedena čistota a upravenost.

Podle klientky jí do 5. třídy škola nedělala problémy; pak jí přestávala bavit, nepřipravovala se, byla neukázněná, následovalo záškoláctví. Poté změnila školu, tam ji to ale nebavilo ještě víc, měla problémy s učiteli (nikdy se nesetkala s učitelem, jemuž by se mohla svěřit) a nevyhovovali jí ani spolužáci - např. se jí posmívali kvůli výšce, pošťuchovali ji. Když jim to oplácela, „byla ta špatná“. Jejím cílem bylo být ve škole co možná nejméně. V sedmé třídě měla velmi špatnou docházku a propadla, pak byla dlouhodobě na útěku. Díky tomu měla velké mezery ve vědomostech, které se snažila se zájmem dohnat ve výchovném ústavu. Její postoj ke školní práci zde byl hodnocen jako dobrý, ctižádostivý.

Vrstevníci: Dle OPD se stýká s lidmi s asociální orientací, je členem party dětí stejného věku, která se toulá, stýká se s Ukrajinci (vysloveno podezření na prostituci). Dle dívky samotné nic závadného nedělali kromě toho, že chodili za školu. Chodili na diskotéky, pili alkohol (ona moc ne - prý se nikdy neopila). Automaty nehrála.

Na útěku z domova si v Praze našla o deset let staršího přítele afrického původu, s nímž začala žít. O tomto vztahu se vyjadřuje jako o velmi pevném a perspektivním, s přítelem (který žije částečně v zahraničí) udržovala písemný a telefonický kontakt. Do kolektivu DVÚ se velmi rychle zapojila a stala se vůdčí osobností. Je veselá, sportovní, přátelská.

Volný čas: U nabídnutého výčtu volnočasových aktivit se klientka vyjadřovala v podstatě dichotomicky - jednotlivé činnosti dělala buď velmi ráda, nebo vůbec. Vůbec například nejezdila do přírody, nechodila do kina (to je i u jiných klientů typické, pravděpodobně vzhledem k poměrné finanční náročnosti této zábavy), nečetla knihy. Pozitivní na druhé straně je, že se záporně vyjádřila také o návštěvách mejdanů a heren. Ráda má naopak sport - byla 3 roky v atletickém oddílu, na tréninky chodila prý i v období záškoláctví. Hraje také na kytaru, čte časopisy a ráda chodí na rande. Předmětem oblíbenosti je i starost o zvířata (psa, želvu), sběratelství; mimo to uvádí, že ráda pomáhá lidem a stará se o malé děti (velkou radost jí způsobilo narození synovce). Působí dosti aktivně - vůbec ji prý nebaví jen tak ležet a odpočívat. Ráda jezdila na letní dětské tábory.

Delikty a sociální patologie: Výchovné problémy začaly v dívčích čtrnácti letech - začala se potulovat s partou, přestala docházet pravidelně do školy. Problémy s absencemi narůstaly, klientka matce lhala; po jedné z hádek odešla z domova a odjela na týden ke kamarádce do Prahy. Další, druhý útěk byl dvoutýdenní (rovněž po hádce), vše vyvrcholilo „nechtěným útekem“, kdy zůstala v Praze tři měsíce se svým novým přítelem, se kterým se zde seznámila. Ten se podle některých informací pohybuje v blízkosti osob obchodujících s drogami (klientka to však nepřipouští). Během tohoto pobytu o sobě podávala telefonicky zprávy matce. Po návratu byla umístěna v DDÚ, odkud po několika dnech utekla zpět k příteli; tam žila čtyři měsíce, potom (údajně pod jeho vlivem) nastoupila znovu ústavní výchovu. Na podmínky „na útěku“ si v nejmenším nestěžuje, byla tam prý jako doma, nebála se a vždy se o sebe zvládla postarat.

Vztah této dívky s dospělým mužem je těžko hodnotitelnou záležitostí. Dívka působí starší, než je její biologický věk, je fyzicky vyspělá, vysoké postavy. Na jedné straně je zde riziko, že pod vlivem partnera upadne do sociální patologie, např. prostituce (velmi časný začátek pohlavního života tomu může nahrávat, je zde i podezření na mužovo spojení s drogovými dealery), na druhé straně se vztah zdá být prosociální. Přítel se zasadil o její návrat do DDÚ, telefonuje jí, navštěvuje její matku, klientka se od něj učí francouzsky.

Klientka kouří, ale nikterak intenzivně, marihuanu zkoušela jednou, ale prý jí bylo špatně a nic pozitivního na tom nevidí.

Žádné výslovně delikventní aktivity nebyly zaznamenány, s policií přišla do styku pouze v souvislosti s útekem. Přiznává pouze drobnou krádež peněz matce před delší dobou.

Okolnosti umístění do ústavu: V roce 1995 vyšetřena v PPP na žádost školy pro agresivní a neadekvátní chování. Od 14 let začaly výchovné problémy, klientka měla neomluvené absence, potulovala se, později se několikrát nevrátila na noc domů. Byla vyšetřena na dětské psychiatrii a byla jí doporučena relaxační psychoterapie, na kterou ani jednou nepřišla. Na základě dalších úteků a záškoláctví umístěna v DDÚ, z něhož utekla. Na útěku byla 4 měsíce. Poté se s matkou přihlásila na OPD a dobrovolně se vrátila do DDÚ. Tam potom hodnocena velmi kladně jako sdílná, přímočará, veselá. Velmi dobře byl hodnocen její přístup k práci, snaží se vyhovět dospělým. Vážnější výchovné problémy (s výjimkou kouření) se nevyskytly, byla přístupná domluvě, plná ochoty.

Psychologické charakteristiky:

Intelektově je v průměru. V barvovém testu se jeví se spíše jako introvert (aktuálně), susp. zvýšená unavitelnost nebo je aktuálně unavená.

Záznamový arch: uvedeno 9 osob - klientka, má dvě sestry P. a M., dále matka, teta V., strejdové L. a M., sestry M. manžel a synovec. Seřazení osob naznačuje egocentrické ladění osobnosti, ale i subjektivní pocity samoty.

Seřazení slov dle hodnoty: normální rozložení znaků. Láska je hodnotou, má ráda malého synovce, sestru M. a jejího muže. Vztah k sourozencům stejného pohlaví v normě. Vztah k matce, domovu a chlapcům v normě. Sebehodnocení v normě, nevyděleny od „běžných“ vrstevnic (trochu emočně jednodušší). Není už dítě, krást jí nevádí, k učitelům má pozitivní vztah, o strýce L. moc nestojí, nemá ráda sestru P. Chápe význam trestu. Uznává obecné hodnoty a rozlišuje nejlepšího a nejhoršího člověka. Dle frekvence barev: barvová stereotypie, naznačená emoční dezorganizace.

Asociace: Nejradši má synovce, ten je „nejlepší“, ale má ráda i manžela sestry. Matka reprezentuje domov. Sama má blízko nejlepšímu člověku, počítá se do domova. Odmítá práci (což je zvláštní, neboť reference se zmiňují o její pracovitosti - možná je účelová). Strejda L. je nejhorší člověk, trestá nebo je „za trest“. Spojení hraní a trestu - patrná emoční dezorganizace.

Test sociální distance: sama středem všeho - egocentrická, dobré sebevědomí, matka nejbliž, ostatní kolem, nepříliš daleko. Klientka nemá pocit, že by někomu ublížila, věří si do budoucna.

Test apercpece ruky: Potřeba citové vazby, komunikativní, slabé impulsy k agresi dostatečně tlumeny, vstřícná, do budoucna pravděpodobně prosociální.

Lüscherův test:

Základy motivace klientky aktuálně jsou ovlivňovány únikem před citovou vazbou, neboť se obává neuspokojivé závislosti a postrádáním vztahů, jež by ji plně uspokojovaly.

Snahová složka osobnosti je orientována na hledání řešení, jež by vedlo k uvolnění a osvobození z aktuální neuspokojivé situace.

V citové složce promínuje potřeba uvolnit se, aby mohla žít bezstarostně, bez závazků a být oblíbena. Poruchová je důvěrná sounáležitost, jež blokuje vytvoření silných citových kontaktů. Chce se vyhnout zraňujícím konfliktům i závislosti a starostem.

Volní složku charakterizují obavy, že v konfliktu ochabne, ustoupí a spokojí se s kompromisy, proto hledá nové podněty, setkání a má silnou potřebu interpersonálního kontaktu. Shledává, že jí situace i vlastní nároky nedovolují být k sobě příliš povolná, chce se vyhranit jako osobnost a vyžaduje, aby její názory byly brány v úvahu a respektovány. Sama vyvolává problémy a vnitřní napětí. Zajímá se o nezatěžující podnětné kontakty, budoucí nové vazby a vztahy se jí zdají být nejjednodušším dobrým řešením.

Struktura dynamických popudů (zdroj vnitřních impulsů) je ovlivněna snadnou vznětlivostí a vzrušitelností klientky, působí též určitá předrážděnost, výrazné jsou i obavy z nudy a neuspokojení pro nedostatek atraktivních podnětů. Nepovažuje současné podmínky za uspokojivé. Chce se z toho osvobodit a věnovat se novým nadějným možnostem. Plna očekávání proto hledá lepší podmínky, jež skýtají více prožitkové svobody. Tato konstelace vytváří konfliktní tendence.

Charakteristiky sociálního kontaktu lze formulovat takto: působí na ni tenze z očekávání událostí, strach, že něco důležitého opomine a promešká, hledá řešení vedoucí k uvolnění osvobození a úlevě. Očekává s vnitřní netrpělivostí, že budoucí vývoj přinese vytoužené řešení a naplnění. Hledá proto nové možnosti. Očekává od nich osvobozující východisko z nynějších neuspokojivých životních podmínek. Tato konstelace rovněž vytváří konfliktní tendence.

Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:

- hledá osvobozující řešení a nové ideály, doufá, že její očekávání budou vyplněna,
- cítí se podceňována a hledá osobnostní naplnění, je nespokojená a distancuje se od kritického odmítání,
- pro konfliktní napětí má zvýšenou potřebu po blízké důvěrnosti, plné porozumění,
- cítí se uvězněna v trýznivé situaci a hledá uvolňující uspokojení,

- v emočním vztahu je nespokojena, neboť je pociťuje jako závislost, chce se z něho uvolnit, aby se nemusela cítit omezována,
  - přeje si žít volně, bez překážek, aby mohla sama sebou disponovat,
  - cítí, že je její rozvoj inhibován a pln překážek, doufá v osvobozující východisko.
- Anxieta není výrazně vyznačena, sociální maladaptace rovněž nikoli.

Další údaje, celkový dojem, výhledy:

Děvče nezvládlo přechod do puberty, příčinou je pravděpodobně nedostatečné výchovné působení matky. Také vliv druhá matky byl negativní, škola nedokázala ani poměrně nadané dívce nabídnout nic, co by zabránilo záškoláctví. Klientka ale přes své útky neupadla do asociality, zdá se, že v tomto případě jsou výhledy poměrně optimistické. Klientka si pod vlivem nuceného odloučení v DVÚ ujasnila a upevnila vztah k matce; ta zřejmě také sblížení uvítala. Děvče jeví snahu dohnat školní látku, neupadnout zpět do záškoláctví. Objevila v sobě jazykový talent, sama tvrdí, že se za tři měsíce naučila dorozumět francouzsky. S tím a svým přítelem také spojuje svou budoucnost - chtěla by vystudovat jazykovou střední školu, poté možná i vysokou. Po ukončení školy by chtěla odjet do ciziny - prý ji tu nic nedrží. Své poklesky z minulosti si verbálně uvědomuje, označuje je za životní omyly, nezdá se ale, že by jich příliš litovala. Svou přeměnu myslí zřejmě vážně. Značný vliv na ni evidentně má přítel - cizinec, od jeho chování a představ se bude odvíjet i klientčin osud. Na konci roku 1999 jí byla ústavní výchova zrušena, matka je přesvědčena, že výchovu zvládne.

Cluster V: VELMI PROBLEMATICKÁ RODINA S POČÍNAJÍCÍM DOPADEM NA DÍTĚ.

Do clusteru bylo vybráno 73 jedinců, 38 chlapců a 35 dívek v průměrném věku 13 let, 18,1% Romů. Bylo zpracováno 10 kazuistik.

RODINA: V současnosti nejméně úplných rodin (pouze 6,8%), o děti se starala nejčastěji sama matka. Zajímavostí je, že o 30,1% dětí se v současnosti stará otec. Už v předškolním věku polovina rodin neúplných. Děti velmi často odloučeny od rodiny (30,6%). Nejméně psychiatrických poruch v rodině (6,8% 1 člen, 1,4% více členů), ovšem 16,4% dětí léčeno na psychiatrii. Matky často děti přehnaně trestají (20,5%).

DÍTĚ: Prvním deliktem je výrazně nejčastěji záškoláctví (55,9%). 43,8% dětí přeřazeno na zvláštní školu. Ve škole měly problémy s chováním již od mladšího školního věku (76,1% dětí), ve starším školním věku se ovšem objevila delikvence pouze u 17,9%. Konkrétně bylo častěji zaznamenáno záškoláctví (74%), krádeže (37%), kouření (31%), minimálně (pod 5% případů) se vyskytla šikana, alkohol, fetování a sklon k hazardu.

Radek, 14 let

Rodinná anamnéza:

Radek se narodil do úplné neromské rodiny jako 3. dítě v pořadí, má dvě starší sestry (24 a 19let) a mladšího nevlastního bratra (9). V současnosti bydlí rodina na venkově, kde rovněž po většinu života klient žil. U Radka nebyla zjištěna žádná zdravotní komplikace ani porucha,

je sportovní typ, atletické konstituce, fyzicky nadprůměrně zdatný. Ve třech letech mu při autohavárii zemřel otec, později, když bylo klientovi pět let, přivedla matka do rodiny svého druhá, se kterým mají jednoho syna.

Matka, 43 let, má základní vzdělání a byla krmička v kravíně, v současnosti vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu je v invalidním důchodu a přivydělává si výpomocí v kuchyni zemědělského družstva. Je charakterizována jako velmi špatná vychovatelka: nechává dítě víceméně bez dozoru, zanedbává péči o něj, a to jak běžnou (hygiena, strava, oblečení), tak i materiální. Nepřiměřeně ho trestá a je absolutně nedůsledná ve výchově. Pracovnice OPD udává, že matka nemá k dítěti pozitivní emocionální vztah.

Nevlastní otec (druh matky, rok nar. 1954) je vyučený malíř - lakýrník, který podniká v oboru a je charakterizován jako jedinec s velmi dobrým vztahem k práci. Nevlastního syna nemá rád, přehnaně ho kontroluje a nepřiměřeně fyzicky trestá. V době provádění tohoto výzkumu byl vyšetřován policií pro tr. čin § 215 tr. zák., týrání svěřené osoby (obětí je klient). Ve výchově je jinak naprosto nedůsledný.

Rodina žije v průměrně velkém bytě II. kategorie, ekonomická situace rodiny je spíše podprůměrná.

Vztah Radka k rodině je výrazně negativní. V rozhovoru uvedl, že nevlastní otec dává přednost nevlastnímu bratrovi, jemu pořád nadává a fyzicky ho trestá. Nevlastní otec ho dále např. nechtěl pouštět za tetou, kterou měl klient rád a svěřoval se jí, v létě nemohl kvůli otci jet na dětský tábor, musel celé prázdniny pracovat a pomáhat matce. Z těchto důvodů Radek několikrát utekl z domova (otec prý byl rád a matka se o něj strachovala). Když byl starší, šel ke známým, které o situaci informoval s tím, že chce být umístěn v dětském domově. Přiznal, že dvakrát utekl i z dětského domova, protože se mu tam momentálně nelíbilo.

Radek velmi touží po pochvale, uvedl, že matka ho občas pochválí např. za drobnou pomoc, nevlastní otec nikdy: např. si zlepšil prospěch z pětky na dvojky a otec ho vůbec nepochválil. Měl pocit, že mu nerozumí ani matka, jí se svěřit nemohl, protože neměla ráda jeho kamarády a vytýkala mu kouření. Rodiče se hádali kvůli němu (matka ho hájila) a kvůli pití alkoholu, který matka vyčítala otci. Měl rád dědu, který již zemřel. Rodičům často lhal, aby nedostal výprask, máma mu vysvětlila, že se lhát nemá.

Dobré vztahy neměl ani se sourozenci, Radek uvádí, že si vzájemně dělali schválnosti (např. mladší bratr házel jeho hračky psovi, aby je rozkousal), se sestrou se prali, protože mu brala cigarety a spálila mu modely letadel, které vyrobil.

Klient:

Školní anamnéza: Navštěvoval mateřskou školu od dvou do šesti let. Na základní škole měl v mladším i starším školním věku slabý prospěch, na zvláštní školu přeřazen nebyl. Důvodem špatného prospěchu byl dle OPD zejména nezáměr o školní práci. V loňském roce nepostoupil do dalšího ročníku. Ze školy je hodnocen spíše negativně, jako žák s průměrným nadáním, ale bez pílě, neukázněný, hrubý ke spolužákům. Problémy s chováním se vyhroutily hlavně ve starším školním věku, jednalo se o drzost vůči učitelům, neukázněnost, popudlivost, hrubé porušování školního řádu, záškoláctví, kouření a krádeže. Měl důvěru k jednomu učiteli ze školy, kam dříve chodil.

V současnosti (8.třída) klient uvádí, že asi propadne z chemie, zeměpisu a češtiny, důvodem jsou dle něj změna školy a přísní učitelé. V sobě chybu nespatřuje.

Vrstevníci: OPD uvádí styky s osobami s asocíálními sklony. Klient hovoří o několika partách, ve kterých byl řadovým členem, scházeli se v klubovně, nic konstruktivního nedělali. Mnohokrát se společně opili. Měl dobrého kamaráda i doma, i zde v domově. Kamarád doma je sedmnáctiletý, Radek mu plně důvěřuje a svěřuje se mu. Doma i zde v domově chodí s dívkou, jednou zmlátil kamaráda, když se mu kvůli dívce posmíval. Kamarádi se mu často posmívali kvůli fyzickému nedostatku (odstálé uši) a rovněž kvůli chování jeho nevlastního otce. Bylo mu to líto. Stal se obětí šikany jak dříve ve škole, tak i zde v DD. Sám údajně nešikanoje a nechce to nikomu vracet.

Volný čas: Nejvíce ze všeho ho zajímá sport, v němž vyniká a imponuje tak kamarádům, zejména volejbal a nohejbal. V současnosti se velmi těší na vodácký tábor. Jako další oblíbené aktivity uvádí TV, video, počítačové hry, poslech rádia. Uvádí, že si dříve psal deník a vyráběl různé věci (např. modely letadel). Rád choval zvířata, hrál si s hračkami a přemýšlel o svém životě a problémech. Docela rád bloumal po ulicích, chodil na rande a četl.

Delikty a sociální patologie: Do dětského domova byl umístěn pro výchovné problémy nejružnějšího charakteru jako jsou drobné krádeže peněz a obchodování s kradenými věcmi. Z tohoto důvodu měl i potíže s policií. Rodiče nezvládli výchovu a nespolupracovali se školou.

Klient dále přiznává krádeže v obchodech a kapsářství. Konstatuje, že kradli i s partou, se kterou se stýkal. V té době mu pomohl ředitel školy, do které chodil, domluvil mu a on se s partou přestal stýkat. V r. 1997 na objednání zmlátil mladší děti. V r. 1998 odcizoval peníze spolužákům, vyráběl vlastní cigarety a prodával je spolužákům. Měl velmi mnoho zameškaných hodin ve škole, z toho 10 neomluvených.

Radek přiznává častou konzumaci alkoholu, poprvé se opil v 10 letech. Nyní popíjejí vodku a víno, on pije proto, aby se vytáhl před staršími kamarády. Kouří pravidelně od 12 let, v současnosti cca 20 cigaret denně. Braní drog popírá, byla mu nabízena marihuana, ale kvůli sportování ji brát nechce a taky proto, „aby nebyl hloupější než je“. Chtěl by se podobat fotbalistovi Ronaldovi, který je jeho vzorem.

Psychologická charakteristika:

Intelektově je v dobré normě (zkrácený Ravenův test, zpráva ze školy), dle zprávy z dětského domova má intelekt podprůměrný.

Psychicky je velmi labilní, z toho plynou jeho velké výkyvy v chování. Dokáže být velmi vstřícný, přizpůsobivý a ochotný ke spolupráci, vzápětí je drzý, sprostý, odmlouvá, případně odmítá komunikovat. Změnami nálad reaguje zejména ve stresu. Nedokáže se vyrovnat s kritikou, i když je oprávněná, reaguje podrážděně.

Dle barvového testu má potřebu silných podnětů (susp. budoucí abuzér), impulsivní extravert, emoční dezorganizace, susp. emoční plochost.

Záznamový arch: 8 - matka, bratr 9 let, sestra 24 let, klient, sestra 19 let, teta, strejda, sestřenice 12 let. Neuveden nevlastní otec, tedy špatný vztah k němu, nechce ho tam mít. Místo něj uvedl širší rodinu, kde převažují „ženské“. Do rodiny se počítá.

Seřazení slov dle hodnoty: zúžený rozsah emočního prožívání, horší sebehodnocení. Nejraději má tetu, je to nejlepší člověk (zastala se ho). Dobrý vztah k sourozencům i matce, vázán na domov, méně má společného s mladší sestrou, převažují výhrady k bratrovi. Škola je mu lhostejná, k učitelům má výrazné výhrady. Rád si hraje, zájem o děvčata už má. Odmítá vrstevníky, nikoli však kamarády. Rozeznává hodnoty nejlepšího a nejhoršího člověka, láska je hodnotou.

Asociace: Rád si hraje, teta je nejlepší člověk, ztotožňuje se s prací a má blízko nejhoršímu člověku, který krade. Hlásí se ke svým činům. Je trestán. Jinak běžné asociace, známky emoční dezorganizace.

Test sociální distance: středový kroužek je teta, kolem ní se vše „točí“. Klient k ní má nejdál, ale touží jí být blíž. Cítí se být členem rodiny, do které nepočítá nevlastního otce.

Hand test: Bez citových potřeb, komunikativní, potřebuje být obdivován, bez ambic, střední impulsy k agresi dobře tlumeny, pozitivní (a realistické) plány do budoucna.

Lüscherův test:

Základní motivace klienta jsou ovlivněny strachem ze ztráty emočních vazeb, ze zklamání, izolace a osamělosti.

Snahová složka - touží po intenzivním prožitku, po dojmu a po úspěchu.

V citové složce jsou výrazné obavy z emočního odmítnutí, proto je zde výrazná potřeba uvolnit se. Soudí, že nejsou dány podmínky pro klidné bezpečí a spokojenost bez tenze. Orientuje se se zájmem oblíbenému člověku nebo činnosti. Vytváří si z nich ideál jemuž se oddává s láskou.

Volní složka charakterizující obavy, že ochabne a spokojí se s kompromisy. Hledá nové podněty, setkání a kontakty. Chce se vyhranit jako osobnost a vyžaduje, aby byly jeho názory brány v úvahu a přiměřeně respektovány. To vyvolává osobní problémy, pokouší se odsunout vnitřní napětí a zaměřit svůj zájem o nezatěžující a podnětné kontakty, neboť pokládá nové vztahy za nejjednodušší řešení.

Struktura dynamogenních popudů (zdroj vnitřních impulzů) je charakterizována jak strachem z překážek a pohotovostí k impulzivním reakcím, tak přáním udělat dojem a mít intenzivní prožitky. Je vstřícný, aktivní a podnikavý. Nerealisticky očekává, že i ostatní budou sdílet jeho zájmy a nadšeně spolupracovat. Ve svých záměrech si nedá bránit, ani omezovat se. Nedá se rovněž ovlivnit konvenčními předsudky, malicherností, nebo ustrašeností ostatních.

Charakteristika sociálních kontaktů klienta je výrazně ovlivňována obavami ze zklamání (odmítnutí) a izolace, raduje se ze slastných pocitů a prožitků. Bdí a pečlivě se stará, aby nynější vztahy a kontakty zůstaly bezpečné, aby je ani v budoucnu neohrozilo riziko zklamání nebo ztráta.

Další dynamické a strukturální osobnostní dimenze:

- je fascinován podněty výrazné intenzity a přeje si též takto navenek působit, užívá proto obratnou taktiku, aby neohrozil důvěru druhých a svůj úspěch,
- potřebuje intimitu jako jistý základ,
- klade příliš vysoké požadavky na citové vazby, je proto z citových vztahů brzy zklamán a zůstává vnitřně - proto tyto výhrady - izolován,
- trpí pocitem vztahové prázdnoty a je zklamán neporozuměním. Na vlastních záměrech však trvá a nárokuje si, aby mu nebylo bráněno v rozvoji a staví se proti jakémukoliv ovlivnění,
- bouří se proti pocíťované prázdnotě vztahů a pocitu, že je ponížen a nebrán v úvahu,
- rozvíjí excitované a intenzivní úsilí na základě městnajícího se nároku na prožitky, aby bezpodmínečně dosáhl svého cíle.

Vysoká anxieta zvyšuje nebezpečí anxiolytických reakcí i impulzivního charakteru, sociální maladaptace není výrazně vyznačena.

Další údaje: Od 10 let občas uvažuje o sebevraždě, především kvůli vztahu nevlastního otce k němu. Většinou mu to rozmluví starší kamarád. Věří v Ježíše Krista, zejména tomu, že mu jeho hříchy odpustí. V budoucnu by se chtěl vyučit zedníkem, mít dobrou práci, být, rodinu. Přeje si být zdravý (má zkušenost s nemocí, měl těžký zápal plic).

Klient působil v rozhovoru celkem klidně, otevřeně. Vypadal, že si rád popovídá a že nemá důvod lhát. Nemá příliš vysoké sebevědomí, v ničem si nepřipadá lepší než ostatní.

Celkový dojem, výhledy:

Do ústavu byl umístěn zejména pro nezvládnutí výchovy rodiči, týrání nevlastním otcem a na základě vlastního přání (!). Vzhledem k naprosto nevhodnému rodinnému zázemí a osobnostním vlastnostem klienta lze s vysokou pravděpodobností očekávat pokračující poruchový vývoj. Zdá se, že krádeže, podvody a lhaní považuje Radek za normální, dokonce je na svoji činnost hrdý, cítí se hrdinou. Dle sdělení školy se při konfrontacích choval jako „profesionál“, přiznal pouze to, co mu bylo dokázáno.

6.8 Závěrečné shrnutí poznatků

První (deskriptivní) fáze výzkumné akce byla prováděna pomocí speciálně vytvořených záznamových archů dvou typů: první z nich vyplnili pracovníci orgánů péče o mládež okresních úřadů, druhý pracovníci dětských diagnostických ústavů. Základním předpokladem výzkumu bylo shromáždění podrobných anonymních údajů o dětech ve věku 7 - 15 let (tj. které v roce 1998 dosáhly maximálně věku 15 let), jimž byla z důvodu poruch chování nařízena v průběhu roku 1998 ústavní výchova nebo ochranná výchova. Referáty sociálních věcí okresních (obvodních) úřadů nám zaslaly vyplněné záznamové archy o 464 dětech, jejichž umístění odpovídalo stanoveným kritériím. Od dětských diagnostických ústavů se podařilo získat výzkumné materiály o 221 dítěti.

Struktura získaného vzorku byla následující: muži 69%, ženy 31%, průměrný věk 13,2 roku

Zvýšený byl podíl dětí, které mají zkušenost z předchozí ústavní péče: 7,5% bylo umístěno v kojeneckém ústavu, 11% prošlo dětským domovem. Ještě vyšší byl podíl dětí, které prodělaly **psychiatrické léčení** - bylo jich 23,5%. U dětí psychiatricky léčených nacházíme vyšší množství agresivních projevů. Každý pátý klient vykazoval zjevné psychické problémy. I z dalších údajů je zjevné, že u dětí zařazených do náhradní výchovné péče hraje psychiatrické ladění jejich osobnosti významnou roli.

Umístění do kolektivního zařízení pro výkon ústavní výchovy by mělo být posledním krokem v posloupnosti intervencí ve prospěch dítěte, opatřením ve chvíli, kdy všechny ostatní výchovné zásahy selžou. Zjišťujeme však, že celá třetina dětí neprošla před umístěním v diagnostickém ústavu předchozí intervencí, tedy ani vyšetřením v pedagogicko-psychologické poradně (PPP prošlo asi 35% dětí). Znepokojující je, že podle dosažitelných údajů plná třetina dětí následně umístěných do ústavní výchovy neabsolvovala (kromě působení OPD) žádnou předchozí odbornou intervencí. To působí jako výrazný nedostatek systému preventivní a terapeutické péče.

Naprostou převážnou většinu námi zkoumaných případů tvořily děti s navrhovanou ústavní výchovou (ochranná výchova byla navrhována jen v několika případech); důvodem návrhu byla nejčastěji trestná činnost klienta, záškoláctví a nezvládnutí výchovy rodiči. V některých případech měly značný vliv i důvody sociální (většinou se jednalo o rodiny s nízkým ekonomicko-kulturním statusem, neschopné zajistit náležité podmínky pro výchovu dítěte).

Zásadním faktorem **rodinné anamnézy** je úplnost rodiny. Klienti z našeho vzorku již v předškolním věku žili téměř ze 40% v neúplné rodině. Tento trend se v dalších životních

etapách zvýrazňuje a v době výzkumu měl jen každý třetí klient úplnou vlastní rodinu. O většinu sledovaných jedinců se starala sama matka, otec bývá mnohdy pouze formálním vychovatelem.

Ukazuje se, že rodiny klientů jsou kurátory pro mládež z výchovného hlediska hodnoceny dosti kriticky, přičemž výchovné klima se v průběhu života dítěte zhoršuje - v současnosti jen 6% z nich žije v kvalitním výchovném prostředí. To se od předškolního věku zhoršilo ve více než polovině domácností. Klienti i jejich rodiče však rodinné klima vnímají podstatně méně kriticky než sociální pracovníci.

Rodiče klientů jsou z hlediska vzdělanostní úrovně výrazně pod standardem populace. Více než 3/4 matek má pouze základní (někdy nedokončené) vzdělání, otců jsou v této skupině 2/3. Podíl osob s maturitou je kolem 7%, matka vysokoškolačka dokonce ani jedna.

Vzdělanostní úrovni odpovídá i profesní zařazení (pokud se ho podařilo zjistit, neboť kurátoři často těmito informacemi nedisponují). Přes 90% otců i matek má dělnické profese, ale řada z nich nepracuje: zaměstnáno je pouze 34% matek a 42% otců. V evidenci úřadů práce je kolem 15% rodičů, asi 8% je v invalidním důchodu, část matek na mateřské dovolené; zbytek získává prostředky k obživě (respondentovi) neznámým způsobem. Nepřekvapí tudíž, že vztah rodičů k práci je hodnocen v lepším případě jako průměrný, přičemž hůře jsou hodnoceni rómští rodiče.

Nepotvrdila se hypotéza, že by se výchovně závadové děti našeho souboru ve zvýšené míře rodily velmi mladým či naopak starým rodičům, je ale fakt, že řada matek klientů měla své první dítě (tj. staršího sourozence klienta) v dosti nízkém věku.

Pedagogické působení matek (jako hlavních činitelů výchovy v neúplných, ale i formálně úplných rodinách) je problematické: jsou vesměs nedůsledné ve výchově, málo dítě kontrolují a mají častěji tendenci zanedbávat péči o něj. Výchovné styly otců vykazují obdobné rysy, tito pouze častěji dítě trestají. Výchovná nedůslednost a omlouvání prohrěšků dítěte se častěji objevuje u rómských rodičů.

Nejpatologičtější projevem rodičovského selhání je týrání dětí. Odehrálo se téměř v pětině rodin našich klientů, přičemž nejčastější obětí byl sám klient, někdy rovněž jeho sourozenec nebo matka. Týrání mělo nejčastěji podobu nepřiměřeného fyzického trestání nebo psychického deptání klienta, někdy kombinaci obou. Týrané děti nemají vyšší výskyt sociálně deviantních projevů, jsou však častěji psychicky narušeny.

Výchovné prostředí dětí umístěných v ústavní výchově je možno hodnotit jako nestabilní: kromě neúplnosti rodin, o níž již byla řeč, jsou běžné především změny školy a příchody nových vychovatelů (především nevlastních otců) do rodiny; překvapivě vysoký je

těž počet dětí, jimž zemřel jeden z rodičů. Celková atmosféra v rodinách je vesměs špatná, ve čtvrtině případů velmi špatná.

Ekonomická situace sledovaných rodin koresponduje s profesním profilem a častou nezaměstnaností rodičů. Z ekonomicky nadprůměrných rodin přichází jen necelá desetina dětí, každé páté je naopak z výrazně podprůměrně situované rodiny. Nic nenasvědčuje tomu (jak se občas tvrdí), že by se děti z finančně dobře zajištěných rodin, kde jsou rodiče časově zaneprázdněni, ve významnějším počtu nacházely v ústavní či ochranné výchově. Nezdá se ale ani, že by chudoba byla podstatnějším kriminogenním faktorem - děti ze sociálně slabých rodin nevykazují významně vyšší úroveň delikvence. S nižším ekonomickým statutem souvisí i přeplněnost bytu, v němž rodina žije.

Rodiny našich klientů měly často zkušenost se sociálními službami ještě před propuknutím výchovných poruch u klienta, někdy již před jeho narozením. Jednalo se v první řadě o problémy se stanovením výživného a rozvodové problémy, dále pak byla příčinou špatná péče o dítě (klienta či jeho sourozence).

Objektem výzkumného zájmu byl dále **sociálně - psychologický profil klienta**. Vysoce důležitou kategorií představuje v řadě kriminogenetických koncepcí intelektová kapacita jedince. Zde jsme došli k zajímavým zjištěním. 56% klientů vykazuje podprůměrný nebo dokonce výrazně podprůměrný intelektový výkon, pouze desetina je nad hladinou průměru populace. Není pochyb, že právě snížená úroveň analytických a hodnotících schopností je u zrodu mnoha poruch chování; je ale také třeba připustit, že právě jistý intelektový deficit klientů může být příčinou jejich identifikace státními orgány a předání do ústavní výchovy.

Mladí Romové nacházející se v péči diagnostických ústavů vykazují dle zjištění odborných pracovníků těchto zařízení významně nižší intelektuální výkon než jejich nerómští vrstevníci. Vzájemně se doplňujících příčin tohoto stavu může být několik, podrobně se specifiky rómských schopností (a měření těchto schopností) zabývá příslušná literatura.

Inteligentnější děti vykazují vyšší úroveň komunikačních schopností i schopnost navazovat kontakt, jsou dominantnější a je obtížnější je výchovně ovlivnit; pocházejí také z ekonomicky silnějších rodin.

Syndrom **lehké mozkové dysfunkce** (LMD), dnes koncipovaný jako syndrom hyperaktivity (ADHD), je spojen mimo jiné i s některými poruchami chování, např. projevy agresivity, impulzivity apod. Z našeho výzkumného souboru trpěla LMD čtvrtina klientů, stejné množství pak v anamnéze měla tuto poruchu naznačenu. Zdá se, že zvýšené množství takto postižených jedinců oproti standardní populaci je nenáhodné a LMD tedy lze považovat za jeden z faktorů kriminogeneze.

Fungování dítěte ve **školním prostředí** je další důležitou proměnnou v jeho celkovém osobnostním profilu. Kriminologická teorie dokládá, že negativní vztah ke vzdělání, vzdělávání, škole nebo učitelům je závažným kriminogenním faktorem a je jej možno považovat za jeden z možných prediktorů delikventního chování. Špatný vztah ke vzdělání mají dle soudu pracovníků OPD celé dvě třetiny zkoumaných dětí. Psychologickými testy bylo potvrzeno, že vztah ke škole rozhodně není pozitivní, škola však není ani místem obávaným - je považována nejčastěji za zbytečnou a otravnou, vztah k učitelům je lhostejný, ve vyhocených obdobích napjatý až nepřátelský.

Prospěch klientů ve škole byl dle očekávání podprůměrný již od nižšího stupně; krize prospěchu se s vyššími ročníky prohlubuje, zvyšuje se též množství propadajících dětí. Polovina klientů v mladším školním věku a tři čtvrtiny klientů ve starším školním věku má závažné problémy s prospěchem.

Významnou otázkou je rovněž přefazování žáků ze základní na zvláštní školu. Děti, které navštěvovaly pouze základní školu, bylo v našem vzorku 56%, zvláštní školu od první třídy pak absolvovalo 12% dětí. Zbytek, tj. 32%, byl v průběhu školní docházky přefazen; k přefazení docházelo nejen z důvodů prospěchových (což je skutečně úkolem zvláštní školy), ale i výchovných. Z našich zjištění dále vyplývá, že romští žáci jsou jednak častěji zařazováni přímo do zvláštní školy, jednak že jsou výrazně častěji a dříve na tuto školu přefazováni v průběhu školní docházky. Výsledkem tohoto postupu je, že základní vzdělání získává na ZŠ trvale více jak dvě třetiny nerómských klientů (69%), ale pouze o něco více jak čtvrtina Romů (27,5%)! Dále lze konstatovat, že Romové mají s prospěchem setrvalé problémy po celou školní docházku, Nerómové začínají výrazně selhávat ve starším školním věku.

Problémy s chováním ve škole měly již v mladším školním věku téměř tři čtvrtiny dětí, závažnější problémy či predelikventní chování však v té době vykazovala necelá třetina vzorku. Ve starším školním věku se tyto skutečnosti výrazně změnilo k horšímu: bez problému nebo s ojedinělými problémy byla pouze jedna desetina souboru, zbytek vykazuje závažnější problémy či delikvenci. Nástup puberty se tak stává zároveň nástupem vážných problémů s chováním, ale současně i s prospěchem.

Ve starším školním věku dochází k mnohočetným kázeňským problémům. Dominuje zde především masivní záškoláctví, kterého se dopouštějí čtyři klienti z pěti a krádeže (60% dětí). Značná část našich klientů (40%) se dopouštěla ve škole otevřené fyzické agrese především proti spolužákům, ale občas i proti učitelům. Ti však bývají klienty napadáni spíše verbálně, či manifestováním naprostého nezájmu o výuku.

Hlavním předmětem zájmu našeho výzkumu bylo zmapování **sociálně patologických projevů**, pro které byly zkoumané děti zařazeny státními orgány do ústavní (ochranné) výchovy. Jak již bylo zmíněno, nejčastějšími delikty bylo záškoláctví a krádeže - tím také klienti nejčastěji vzbudili zájem sociálních služeb. Na dalších místech se objevuje agresivita, útoky z domova, nebo obecná výchovná nezvladatelnost spojená s nerespektováním autorit.

Záškoláctví je problémem, který má širší dopad - je vesměs provázeno jevy, které ve svém důsledku handicapují dítě, jako je snížený prospěch a konflikty s učiteli. Při závažnějších problémech bývá dítě přeřazeno na zvláštní školu, tedy nedosáhne plnohodnotného základního vzdělání a stupeň vzdělání, jak je známo z kriminologické teorie, úzce koreluje se stupněm napadení populace negativními jevy a kriminalitou. Část viny nese i systém základního školství, který není „stavěn“ na méně nadané nebo problémové děti - je signifikantní, že rómské děti mnohem častěji chodí za školu než děti nerómské.

Majetkové delikty, především drobné krádeže, jsou - ve shodě s oficiálními statistikami - nejčastějším „jinak trestným“ činem, kterého se děti dopouštějí. Celkově se majetkové delikvence dopouštěly 2/3 klientů, většina z toho opakovaně. Násilnou činnost páchala oproti tomu čtvrtina dětí - šlo vesměs o rvačky s ublížením na zdraví, loupeže nebo vydírání (nezřídka páchané ve školním prostředí). Klienti svou delikventní kariéru zahajovali nejčastěji ve dvanácti až třinácti letech věku. Žene je nejenom touha po vzrušení a zaplacení nudy, ale i racionální ekonomický kalkul. Sociální postavení v kolektivu mladých lidí je dnes totiž velmi často definováno m.j. vlastnictvím předmětů statusotvorného charakteru (např. značkového oblečení, elektroniky apod.) a dostatkem finančních prostředků k zábavě (třeba návštěvám diskoték). Děti ze sociálně slabších rodin nebo prostě „přísněji vedené“ pak svou touhu po uplatnění naplňují prostřednictvím kriminálních činů. Obzvláště nebezpečné je to, že si tento model vytváření a uspokojování potřeb přenášejí i do dospělého věku a mohou se stát příslušníky kriminální subkultury.

Závadové chování bývá některými kriminology přičítáno tzv. kriminální infekci, tedy přenosu asociálních vzorců jednání na dítě z jeho nejbližšího sociálního okolí (hovoří se pak o tzv. „deviantní socializaci“). Rodiny sledovaných svěřenců DVÚ jsou touto infekcí zasaženy poměrně silně - výrazně nejčastěji se vyskytuje alkoholismus a majetková trestná činnost.

Pokusili jsme se také objasnit, jak jsou na tom „ústavní“ děti z hlediska závislosti. Bylo zjištěno, že pravděpodobnost abúzu alkoholu a drog statisticky signifikantně souvisejí. Obdobně úzká souvislost byla shledána ve vztahu mezi kouřením a abúzem alkoholu.

Kouření není samo o sobě kriminogenním faktorem, avšak pravidelnější kouření u dětí je signálem nestandardní socializace. Těchto klientů bylo v souboru více než 60%; lze

konstatovat, že problémové děti začínají experimentovat s kouřením v dosti raném věku a v časném věku se stávají pravidelnými kuřáky.

Více než polovina sledovaných dětí má zaznamenaníhodnou zkušenost s konzumací alkoholu, téměř 40% s nealkoholovými drogami. Experimenty se týkaly především těkavých látek, marihuany a pervitinu. Přibližně třetina dětí vyzkoušela hru na výherních automatech.

Závadové sexuální chování bylo signalizováno u zhruba desetiny klientů. Nejčastěji se jednalo (pochopitelně vzhledem k jejich věku) o předčasné zahájení sexuálních aktivit. U dvaceti dětí byly mravnostní problémy důvodem jejich umístění ve výchovném ústavu; šlo vesměs o dívky, které se prostituovaly.

✧ **Clusterová analýza**

byla pokusem uspořádat získané informace o zkoumaných jedincích tak, aby se seskupili do relativně homogenních celků. Analýza byla zpracována na základě dvou typů proměnných: proměnných, týkajících se rodinného prostředí jedince a proměnných vztahujících se k sociálně patologickým charakteristikám jedince. Analýza rozčlenila jedince do skupin, jejichž společným rysem je zejména stupeň napadení sociálně patologickými jevy od nejnižšího (cluster I) po nejvyšší (cluster II).

Clustery byly na základě vyhodnocení získaných údajů nazvány takto:

Cluster I: Problematická rodina, děti bez závažnějších delikventních projevů.

Cluster II: Nejproblematičtější jedinci, velmi problémová rodina.

Cluster III : Silně problematičtí jedinci, nestabilní neúplné rodiny.

Cluster IV: Jedinci s mnohočetnými problémy s relativně uspokojivým rodinným zázemím.

Cluster V: Velmi problematická rodina s počínajícím dopadem na děti.

Jednotlivé clustery se od sebe do určité míry lišily i některými dalšími charakteristikami:

- stupněm funkční dezorganizace rodinného zázemí
- stupněm strukturální dezorganizace rodinného zázemí
- stupněm napadení rodiny sociálně patologickými jevy
- etnicitou
- průměrným věkem.

Zjištěné rozdíly mezi jednotlivými clustery mají v rámci zkoumané problematiky relativní platnost. Máme tím na mysli tu skutečnost, že zejména rodinné zázemí zkoumaných jedinců je vesměs špatné, jinak řečeno zmíněná strukturální a funkční dezorganizace jsou

charakteristiky, které mají problémové děti společné, jdoucí napříč jednotlivými clustery. Podobně to platí pro poruchovou scholaritu, včetně velmi častého zařazení do zvláštní školy a další charakteristiky. Provedená clusterová analýza tedy jemněji rozlišila obecně konstatovaná tvrzení o problémových dětech tak, aby bylo možno na jejich rodiny i děti samé působit cíleněji a efektivněji.

✧ **Samotným závěrem je tedy možno prohlásit:**

Do ústavní výchovy se z výchovných důvodů dostávají především děti pocházející z neúplných či doplněných rodin, sociálně spíše slabších. Rodiče mají velmi nízkou kvalifikaci a často jsou bez pevného zaměstnání. Nezanedbatelný podíl tvoří dívky, třetina je Romů. Tyto děti mají ve škole problémy s učením i chováním, které se prudce vyostřují při přechodu na druhý stupeň. Téměř polovina dětí navštěvuje zvláštní školu, což plyne i z jejich podstatně nižší intelektuální kapacity v porovnání s populací. Zvýšeně se mezi nimi vyskytují děti trpící lehkou mozkovou dysfunkcí a psychickými problémy. Většina z nich se dopouští záškoláctví, vztah ke škole a vzdělávání je silně negativní. Páchají především majetkové delikty, k čemuž mají často vzory ve vlastní rodině; ta používá nevhodných pedagogických postupů, výchova je nedůsledná, často chybí zájem ze strany rodičů. Děti jsou zvýšeně agresivní, špatně ovlivnitelné, mnohé kouří a řada z nich experimentuje s návykovými látkami. Resocializační prognóza je u velké části z těchto dětí, vzhledem k sociálnímu prostředí, v němž vyrůstaly, spíše pesimistická.

7. Doporučení vyplývající z výzkumných zjištění

Obecně:

- ✧ **Zvážit vytvoření jednotného předpisu pro vyhledávání a zacházení s dětmi, jež jsou ohroženy asociálním vývojem.**

Na základě výzkumné práce jsme došli k závěru, že mnohé signály, svědčící o asociálním či antisociálním vývoji dítěte, jakož i o sociální patologii v jeho bezprostředním okolí, zůstaly:

- **nezaregistrovány**
- nehlášeny kompetentním orgánům
- nebyly propojeny s jinými signály z jiných oblastí
- nebyly správně vyhodnoceny či ověřeny
- nevyvolaly adekvátní odezvu sociálních činitelů prevence, nápravné socializace ani případnou reakci orgánů ochrany práva

Tento stav mnohdy přispěl k tomu, že asocialita (či známky nevhodné socializace) dítěte byla řešena až v okamžiku, kdy již neexistovala žádné vhodnější řešení než soudní rozhodnutí o ústavní či ochranné výchově. Za současné situace je mnohá součinnost orgánů pomoci dítěti založena na přátelské kooperaci a morální odpovědnosti zúčastněných pracovníků, nikoliv na jasně stanovených kompetencích, povinnostech a zásadách spolupráce. A tak např. ne vždy informuje škola kurátora pro mládež o neomluvených vyučovacích hodinách dítěte či jiných výchovných problémech přesahujících běžný rámec školní problematiky, často nespolupracují orgány sociálně právní ochrany dětí s pedagogicko – psychologickými poradnami a středisky výchovné péče, ne vždy ví škola o jinak trestné činnosti dítěte mimo školu, ne vždy se dozví škola např. o skutečnosti pravidelné ambulantní léčby dítěte (a interpretuje pravidelně se opakující nepřítomnost dítěte ve škole jako absenci, která je omlouvána nezodpovědným lékařem), ne vždy je propojena informace o hmotné nouzi rodiny dítěte a např. majetkovou delikvencí dítěte, úmrtí rodiče s náhlým poklesem prospěchového průměru dítěte, atp. Navíc se orgány sociálně - právní ochrany dítěte dozví spíše o závažných jednorázových problémech dítěte (např. jednorázové závažnější zranění spolužáka či větší krádež v samoobsluze) či jeho sociálního zázemí (hádky rodičů, končící zraněním vychovatele), chybí však informace o činech či skutečnostech, které nejsou tak závažné (např. soustavné zanedbávání domácí přípravy dítěte na školu či opakované hádky rodičů bez brachiálních extempore), ale ve své dlouhotrvalosti vytváří pravý důvod dětské asociality či antisociality. Navrhovaný předpis by tedy měl stanovit kdo, kdy, co a za

jakých podmínek je povinen evidovat a podávat o těchto skutečnostech hlášení, kdo je kompetentní tyto hlášení kriticky vyhodnocovat a jaký postup by měl být zachováván jako minimum odpovědného řešení případu.

Zákon 359/1999 Sb. o sociálně - právní ochraně dětí²⁴ stanoví v § 4, že „sociálně - právní ochranu dětí zajišťují orgány sociálně - právní ochrany, jimiž jsou a) okresní úřady, b) obce v přenesené působnosti, c) ministerstvo, d) Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí“. Dále je v §10, písmeno a) stanoveno, že „obec (v přenesené působnosti) je povinna vyhledávat děti uvedené v § 6 odst.1²⁵ V tomto zákoně ovšem není specifikováno, jakým způsobem tak má obec činit, aby její práce byla racionální, dostatečná a odborně erudovaná, tj. aby byla vyhovující z hlediska kvalifikované depistáže ohrožených dětí. §10 stanoví, že „státní orgány, pověřené osoby, školy, školská zařízení a zdravotnická zařízení, popřípadě další zařízení určená pro děti jsou povinny oznámit okresnímu úřadu skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6 odst.1, a to bez zbytečného odkladu po tom, kdy se o takové skutečnosti dozví.“ Domníváme se, že i zde by mělo být přesněji stanoveny skutečnosti, které „nasvědčují“, že jde o signály, které lze již považovat za hodné pozornosti. Výsledky empirické práce nám ukazují, že měřítko „nasvědčování“ jsou často diametrálně odlišná. Navíc upozorňujeme, že neplnění oznamovací povinnosti navíc není spojeno s žádnou sankcí pro případ nečinnosti a proto se účel oznamovací povinnosti může i v budoucnu míjet zamýšleným účinkem.

Navrhovaný předpis by měl nejen upravovat způsob aktivizace sociální pomoci v nejširším slova smyslu ve prospěch ohroženého dítěte, ale měl by pamatovat též na metodiku „útlumu“ této pomoci ve chvíli, kdy by další taková pomoc byla spíše na přítěž dítěti, jehož chování (či stav sociálního zázemí) se normalizoval natolik, že se dostalo do stavu, který je již srovnatelný s širší normou populace.

❖ **Zajištění aktivní depistáže ohrožených jedinců a včasná aplikace přiměřených nápravných o ochranných aktivit.**

Na základě výzkumných poznatků je možno konstatovat obecnou nepružnost při vyhledávání ohrožených dětí v sociálním terénu. Ta je v zásadě dvojího druhu:

²⁴ §2, odst.1: Pro účely tohoto zákona se dítětem rozumí nezletilá osoba.

²⁵ V §6, odst.1 nás z našeho pohledu nejvíce zajímají kategorie dětí uvedené pod písmeny c) a d). „Sociálně - právní ochrana se zaměřuje zejména na děti, c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití; d) které se opakovaně dopouštějí útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte“

- a) o poruchách v chování dítěte se sociální služby dozvídají opožděně, čekají až na případné „nahlášení“ problému z terénu, čímž se včas dozvídají pouze o části případů, které by zasluhovaly nějakou formu nápravně výchovného zásahu,
- b) sociálně preventivní systém je málo předvídatý, nehledá ohrožené děti tam, kde se podle kriminologické teorie nejčastěji vyskytují. V této souvislosti by možná bylo vhodné uvažovat o tom, aby některé význačné signály poruch životní cesty²⁶ klienta (např. úmrtí vychovatele, rozvod rodičů, odsouzení vychovatele k nepodmíněnému trestu odnětí svobody, dlouhodobá absence rodiče v rodině, psychiatrické problémy, problémy s toxikománií, nezaměstnanost, náhlou hmotnou nouzi atp., ale i problémy samotného klienta jako např. náhlé zhoršení prospěchu, dlouhodobá absence ve škole, útěky z domova přes noc, verbální agresivita, zneužívání drog, ale i skutečnosti, že je dítě šikanované, zneužívané, posmíváno atp.) byly kompetentními orgány či institucemi - tj. těmi, které mohou tu kterou poruchu důvěryhodně konstatovat - obligatorně hlášeny orgánům sociálně právní ochrany dětí.

Určitá kumulace těchto poruch by pak byla závazným impulsem jednak pro preventivní monitoring potenciálně ohroženého dítěte, jednak podnětem pro nabídnutí určitých aktivit volného času či poradenských služeb podle specifik problému. Všechny tyto aktivity by měly být zaměřeny na snahu předejít hroící krizi, či - pokud již nastala - přispět k jejímu řešení či alespoň k minimalizaci škodlivých následků. Jinými slovy chceme naznačit, že by se mělo postupně přejít od zacházení s klientem až post factum (kdy už je často pozdě) ke skutečnému předcházení problémům či chybám socializačního procesu. Preventivní monitoring je v našem pojetí chápán jako prostředek k tomu, aby bylo aktivně vyloučeno či potvrzeno, jak v konkrétním případě určitá kombinace obecně negativních životních událostí fakticky působí a podle toho bylo zesilováno či oslabováno vnější podpůrné působení preventivních aktivit.

❖ **Zajištění dostatečné nabídky prostředků pomoci ohroženým dětem a jejich rodinám**

Vyhledávání ohrožených dětí (či rodin, ve kterých by mohlo být dítě ohroženo) by bylo zbytečným, jestliže by nebylo co jim nabídnout k řešení problémů. Proto je velmi důležité, aby pracovníci sociálně - právní ochrany dětí měli vždy k dispozici dostatečné množství preventivních programů pro modifikaci jednotlivých konkrétních ohrožení. Prvořadou potřebou takto koncipované práce je mít přehled o možnostech,

---

²⁶ Srovnej: Netík, K., Večerka, K., Neumann, J., Válková, H.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (K problematice deviantní životní cesty), Praha, VÚK, 1987

kteřé již v obci či okrese jsou k dispozici.²⁷ Přehled by měl být jak o konkrétních formách pomoci, tak i o personálním obsazení těchto pomoci. Je třeba mít k dispozici dobrou poradenskou síť, která by byla schopna orientovat dítě či jeho vychovatele v nově nastalé negativní životní situaci, strukturovat problém a nalézt individuálně zvážené řešení. Pro ohrožené děti mají pak též velký význam specifické aktivity volného času.

❖ **Podpora projektům „Center včasné intervence“.**

Náročnost adekvátního vyhledávání a řešení problémů ohrožených mladých lidí bude v budoucnu vyžadovat vytváření speciálních „Center včasné intervence“, jež se budou problematikou zabývat komplexně. Idea těchto „Center“ staví na myšlence, že úspěšná sociální, především preventivní, práce je založena na součinnosti všech subjektů, které mohou intervenovat proti asocialitě či antisocialitě dětí a mladistvých. Budování těchto center je třeba považovat za jeden z nejúčinnějších postupů při omezování prekriminality dětí.²⁸

❖ **Zvážit vytváření a analyzování databází, které by usnadňovaly posouzení posunů v problematice delikvence dětí**

Statistické údaje o nárůstu jinak trestné činnosti dětí by měly být varovným signálem do dalších let. Náš výzkum naznačil pouze některé trendy v prekriminalitě dětí a zabýval se pouze těmi jedinci, nad kterými byl soudem stanovena ústavní nebo ochranná výchova, což lze považovat pouze za příslušnou „špičku ledovce“ problému. Nicméně problematika ohrožených dětí je daleko širší a vyžadovala by soustavné analyzování. O děti s poruchami chování se zajímá celá řada institucí, které však řeší vždy určité individuální problémy klientů a nechávají nutně bez povšimnutí obecnější pohledy či trendy dětské asociality. Domníváme se, že z hlediska preventivní práce by bylo vhodné, aby některá státní instituce shromažďovala údaje o ohrožených dětech a především analyzovala již shromážděné údaje tak, aby postihla trendy vývoje v této oblasti a tím umožnila co možná nejracionalnější preventivní pomoc či zásah.

Zdá se, že největší možnosti v této oblasti má MŠMT ČR, pod jehož vliv spadá nejen celé základní školství, ale též pedagogicko – psychologické poradny, střediska

---

²⁷ Srovnej: Večerka, K., Štěchová, M., Holas, J., Neumann, J.: Prevence kriminality v teorii a praxi, Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra ČR, Praha 1997

²⁸ O „Centru včasné intervence v Ostravě“ je možno se podrobněji informovat v příloze č.2 materiálu MV ČR, Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy. Materiál byl připraven pro schůzi vlády dne 6.října 1999, která k tomuto materiálu přijala usnesení vlády č.1032/99. Ve skriptové podobě byl materiál vydán odborem prevence MV ČR.

výchovné péče a všechny diagnostické a výchovné ústavy, ve kterých se vykonává ochranná a ústavní výchova. V těchto institucích je nashromážděno (avšak nezpracováno) velké množství relevantních informací, jejichž periodická sumarizace podle určitého jednotného záměru by mohla mnohé vypovědět o trendech vývoje, jakož i o potřebnosti zaměření budoucí racionálně uskutečňované preventivní práce. Nenavrhuje zde výkaznictví pro výkaznictví, ale komplexní postižení a popsání problémů s cílem využití prostředků škol (a spolupracujících institucí) k nápravným opatřením. Určité hlouběji koncipované databáze by však mohly vznikat i v rámci jiných resortů, především v resortu MPSV ČR (klientela kurátorů pro mládež a sociálních asistentů) a MV ČR (v rámci vyšetřování jinak trestné činnosti dětí)²⁹. Na okraj této problematiky lze zmínit, že zavádění prvků anglosaského kompetitivního (konkurenčního) trestně právního modelu povede nutně např. ke zdvojování znalců psychiatrů, psychologů, sexuologů apod. Pokud by se podařilo prosadit aplikaci modelového posudku - např. dle Netíkova³⁰ vypracování - získala by se v relativně krátkém údobí obrovská řada dat (speciální databanka) pro všestrannou analýzu charakteristik pachatelů z řad mládeže.

Náměty pro Policii ČR

- ❖ **Zvýšit počet specialistů pro mládež v rámci služby kriminální policie a uvolnit je pouze pro tuto práci.**

Porovnáme-li tzv. trestní nápad osob do 18 let, s kterými se zabývala policie ČR z důvodu jejich trestné či jinak trestné činnosti, se současným množstvím policejních specialistů zjišťujeme zásadní nepoměr. V roce 1998 řešila Policie ČR téměř 20 tisíc případů delikventních dětí a mladistvých, přičemž současný stav specialistů na tuto problematiku v rámci služby kriminální policie a částečně pořádkové služby Policie ČR nepřekračuje počet sta specialistů. To znamená, že na jednoho specialistu připadá cca 200 případů ročně. Navíc - dle poznatků Ředitelství služby kriminální policie PP ČR - jsou tito specialisté úkolováni řadou dalších činností, které nejsou ve vztahu k řešené problematice. Z těchto faktů vyplývá závěr, že policisté - specialisté jsou objektivními podmínkami nuceni soustředit se především na represivní činnosti a preventivní práci, která je u

---

²⁹ V roce 1999 již byla započata analytická práce vybraných sociálních ukazatelů u zjištěných pachatelů trestné či jinak trestné činnosti. Evidence se zaměřila mimo jiné (vedle kriminalistických dat jako např. místo a okolnosti spáchání trestného činu) na údaje sociální povahy jak o pachateli (např. typ navštěvované školy, záškoláctví, opakování tříd, předchozí závadové chování atp.), tak o jeho výchovném zázemí (trestná činnost v rodině, vztah k alkoholu, údaje o úplnosti rodiny a výchovných stylech). Dosud jsou tyto analýzy v zárodečném stádiu a je zde třeba celou řadu ukazatelů zpřesnit a operacionalizovat (zejména je nutno údaje o rodinném zázemí pachatelů vztahovat k počtu pachatelů a nikoliv k množství jimi spáchaných skutků!). Nicméně je třeba tyto pokusy uvítat jako dobrou snahu po zkvalitnění budoucí preventivní práce nejen Policie ČR.

³⁰ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu, Praha C.H.Beck 1997

Netík, K., Přednášky z psychologické soudní expertizy pro studující psychologie na FFUK v roce 1999

mládeže velmi účinná, vykonávají spíše jako okrajovou činnost. V takové konstelaci lze jen obtížně uvažovat o nějaké systematické vyhledávací práci i o hlubší spolupráci Policie ČR s jinými orgány, jež mohou modifikovat život mladého člověka.

❖ **Vytvořit předpoklady a kontrolní mechanismy k přesnému plnění „Závazného pokynu policejního prezidenta č. 9/96 ze dne 18. března 1996.**

Je třeba zabezpečit, aby - v zájmu odpovědného přístupu k nezletilci - byl dostatečný prostor pro prověřování a dokumentování případného výchovného zanedbání dítěte, jak to předpokládá čl. 7 ZP PP 9/96.³¹

a) Z námi předloženého výzkumného šetření vyplývá, že značná část jinak trestné činnosti dětí a jejich sociálně patologické projevy chování jsou často odvoditelné z nedostatečného či neadekvátního zájmu vychovatelů o ně. Bylo by proto vhodné - a z hlediska omezování delikvence dětí nanejvýš potřebné - aby bylo vždy důsledně prověřováno výchovné pozadí ovlivňující dětského delikventa a ze zjištěných zanedbání pro vychovatele vyvozována i trestněprávní odpovědnost.

b) Rovněž je třeba mít dostatek času na zjištění osobnostních, psychických, zdravotních a jiných zvláštností dítěte, které je podezřelý ze spáchání jinak trestné činnosti či přestupku. Zde by bylo z formálního hlediska vhodné provést jednak určité zpřesnění čl.7/ odst.4 výše uvedeného závazného pokynu³², jednak by bylo třeba částečně standardizovat některé otázky, jež by měly být vždy zodpovězeny ke komplexnímu pohledu na dítě. Při studiu dokumentů k případům dětí s ochrannou či ústavní výchovou jsme totiž mnohdy došli k závěru, že se ve vyžádaných zprávách mnohdy nevyskytovaly informace, jejichž význam by měl být pro posouzení osobnosti dítěte nezbytný, či informace byly podány nepřesně. Jistá polostandardizace dotazů by pak mohla omezit ztrátu negativních (ale i pozitivních!) informací o klientovi a mohla by vést k pečlivějšímu přístupu dotázaných k podávání zpráv. Polostandardizace by však samozřejmě neměla být provedena na úkor smazání individuálních okolností případu, neměla by být pojata jako dotazník s uzavřenými možnostmi odpovědi.

³¹ Čl. 7 ods. 1: **Specialisté základních útvarů** Policie České republiky postupují zjištěné poznatky k závažné trestné činnosti mládeže službě kriminální policie, přičemž **úzce spolupracují s jejími specialisty**. Pokud jsou ve svém služebním obvodu věcně příslušní provádět šetření, zkoumají zejména, zda ze strany rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dětí a mladistvých nedošlo k naplnění některé skutkové podstaty trestného činu nebo přestupku. Za tím účelem provádějí úkony trestního řízení, např. vyžadují potřebná vysvětlení, zprávy od orgánů péče o rodinu a děti, od škol, zdravotnických zařízení apod. (podtrženo autory zprávy)

³² Ve 4. odstavci, který zní: „Při projednávání přestupků a trestné činnosti mladistvých policista zajišťuje osobnostní, psychické, zdravotní a jiné zvláštnosti dítěte podávajícího vysvětlení, by bylo vhodné zaměnit slovo „mladistvých,“ termínem „osoby mladší 18 let,“ aby bylo zcela zjevným, že se tohoto postupu má použít i u osob nezletilých.

c) Je třeba klást zvýšený důraz na povinnost orgánů policie informovat o delikventní či jinak závadové činnosti dítěte příslušné orgány sociálně - právní ochrany dětí, tedy podávat „Zprávu o závadovém jednání dítěte nebo mladistvého“. Bylo by vhodné, aby – zvláště u dětí, jejichž mravní vývoj nebývá ještě dramaticky poznamenán – tyto informace byly co možná nejúplnější a poskytovaly všechny relevantní informace k bezprostřední sociální resocializační činnosti. „Zpráva“ by měla být tedy zbavena formálností a mělo by být vypracována se záměrem napomoci nápravě dítěte.

d) Při výslechu (resp. podání vysvětlení) dítěte před orgány má být podle zákona přítomna nějaká osoba, jež má pedagogické zkušenosti. Z mnoha důvodů se jeví vhodným, aby touto osobou byl co nejčastěji pracovník orgánu sociálně - právní ochrany dítěte, nejlépe pak přímo kurátor pro mládež, který se bude o klienta v budoucnosti zajímat. Informace, které následně od orgánu policie o případu získá písemnou formou dostanou jeho osobní přítomností při výslechu plasticitu a navíc kurátor získává čas na úvahu o vhodném postupu v konkrétním případě.

Náměty pro MPSV ČR

✧ Zkvalitnit profil pracovníků sociálně - právní ochrany dítěte

Na úseku sociálně - právní ochrany dítěte by měli pracovat odborníci na otázky sociální práce. K tomu cíli jsou již vytvořeny vzdělávací podmínky³³ (v ČR existuje v současné době 24 škol poskytujících vyšší odborné vzdělání a úplné střední odborné vzdělání v oblasti sociální práce a navíc na některých fakultách humanitních směrů existuje studijní obor sociální práce), nejsou však dořešeny otázky stabilisace odborně vyškolených pracovníků v poměrně špatně honorované sociální práci. Na úseku sociálně - právní ochrany dítěte je zaměstnáno naprosto nedostačující množství mužů. To má ovšem závažné důsledky pro terénní práci mezi ohroženou mládeží (náročnost práce ve večerních hodinách, sociální šetření v asociálním či ohrožujícím prostředí, obecně známá problematika potřeby mužských identifikačních vzorů pro klienty, jež jsou vychováni ve feminním prostředí atd.).

✧ Vytvářet evidence klientů na elektronickém záznamu dat

Ministerstvo práce a sociálních věcí je metodickým pracovištěm pro orgány sociálně - právní ochrany dětí. Proto se domníváme, že by ministerstvo mělo u těchto

---

³³ Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy, MV ČR - odbor prevence, 1999, str.21

orgánů iniciovat přechod evidence o klientech na elektronická média. Má-li totiž sociálně právní ochrana dítěte mít své centrum v terénní práci, je třeba strávit co možná nejméně pracovního času vyhledáváním potřebných informací. Některé údaje o klientech je možno považovat za natolik standardní a pro zacházení s nimi natolik důležité, že by bylo vhodné je mít neustále k dispozici v jiné než klasické písemné podobě. Dosud se veškeré údaje o klientech vedou ve spisech Om a jsou vedeny za všechny evidované sourozence najednou. Informace jsou pak uváděny v písemné podobě v chronologickém pořadí podle toho, o kterém z klientů (či dalších členech rodiny) byla zjištěna další informace. Tento způsob evidence pak, zejména u větších rodin, působí problém při rychlé orientaci v problematice konkrétního klienta (zvláště tehdy, jestliže dojde k výměně pracovníků orgánů sociálně - právní ochrany). Zpracovávání informací pomocí výpočetní techniky pak tuto informovanost může zvýšit a zjednodušit. V neposlední řadě bývá sociální práce s klienty téměř neřešitelným problémem, jestliže klienti migrují po celém území republiky (a tímto způsobem se mnohdy snaží dostat se z evidence orgánů sociálně - právní ochrany dětí). V tomto případě je téměř nemyslitelné předávat si potřebné údaje v písemné dokumentové podobě včas, v potřebném rozsahu a kvalitě. I zde by mohl mít velký význam předběžný počítačový přenos dat, ve kterém by se sdělovalo vše podstatné, co má význam při momentálním zacházení s klientem.

Náměty pro MSp ČR

✧ **Zvážit navržení snížení věku trestní odpovědnosti na 14 let a zavedení speciálních senátů pro mládež.**

Na základě našeho výzkumného snažení je možno doložit, že někteří pachatelé z řad dětí se dopouštějí závažné jinak trestné činnosti. V současnosti je situace taková, že tito jedinci využívají své beztrestnosti k stále intenzivnějšímu delikventnímu jednání. Ústavní výchova, která je jim nejčastěji soudem ukládána se v zásadě míjí účinkem, neboť tito jedinci z dětských výchovných ústavů neustále utíkají a na útěku se dopouštějí další závadové činnosti. Přitom jim za útěk nehrozí v podstatě žádná sankce. Snížení trestní odpovědnosti na 14 let (a tím dřívější uplatnění možnosti trestní represe) by se tak mohlo stát účinnou možností k prosazení určitých nových alternativních trestů či nápravných opatření na svobodě.

❖ **Zavést specialisované senáty pro mládež a k tomuto účelu vyškolit soudce a státní zástupce.**

Velký nárůst trestné činnosti mladých lidí by měl být dostatečným důvodem nejen k snížení věku trestní odpovědnosti, ale i k co nejkvalifikovanějšímu přístupu k mladým lidem při řešení jejich delikvence. Nikdo se nepodivuje např. nad tím, že ve školství jsou pedagogové specializováni nejen podle vyučovacích předmětů, ale též podle věkových kategorií mládeže, které vzdělávají a vychovávají. Zdá se proto nad vší pochybnost, že i v oblasti právní problematiky – zvláště poté, kdy bude mít soud možnost udělit pachateli celou řadu nových alternativních trestů - by měli být i u soudů specialisté na mládež, kteří by se této problematice meritorně věnovali. Podobně se domníváme se, že rušení funkce státního zástupce – specialisty pro mládež v některých krajích či okresech ČR bylo v minulosti chybným krokem. Spíše by bylo do budoucnosti vhodné, aby do funkcí specialistů pro mládež byli naopak jmenováni nejzkušenější pracovníci justice a ne – jako v minulosti - byli touto funkcí pověřováni začínající právníci bez zkušeností.

❖ **K závažným rozhodnutím soudu zajišťovat úplné a ověřené informace**

Při analýze materiálů, které se staly podkladem pro rozhodování soudu o životních osudech dítěte (v našem případě o nařízení ústavní výchovy) jsme došli k závěru, že ne vždy byly shromážděné údaje k případu v takové podobě, aby soudu umožňovaly rozhodnout ve věci optimálně. Domníváme se, že by - především v případech zásahů, jež se týkají dětí a mohou mít pro ně fatální význam - měly být k dispozici rozsáhlejší expertizy z různých zdrojů, které by se neomezily pouze na to, že nějaká skutečnost nastala, ale analyzovaly i příčiny negativního stavu. V některých případech jsme měli dojem, že asocialita dítěte či neschopnost rodičů či vychovatelů zvládnout chování dítěte bylo uměle zveličováno, přičemž existovalo podezření, že ústavní výchova dítěte se nejednou stává náhradním (a vychovateli zinscenovaným) řešením jiné problematiky rodiny (bytová tíseň, nové erotické vztahy rodičů, preferování některých, často nevlastních sourozenců apod.). Mělo by tedy obecně platit: Čím závažnější soudní rozhodnutí, tím více kvalitních, rozborových a ověřených informací .

Náměty pro MŠMT ČR³⁴

❖ Ztížit přesuny dětí ze základních do zvláštních škol a usnadňovat jejich případné zpětné zařazení do základních škol

Na základě naší výzkumné práce se domníváme, že někteří naši klienti byli přesunuti (nebo přímo zařazeni) do zvláštní školy příliš brzy, že nebyly vyčerpány všechny možnosti základní školy udržet žáka ve svých třídách. Máme podezření, že v některých případech bylo přesunutí dítěte do zvláštní školy motivováno (spíše než trvalou neschopností zvládnout výukové požadavky základní školy) jeho kulturními nedostatky, „rodinnou tradicí“ navštěvování zvláštní školy, konfliktními vztahy s učiteli či spolužáky, kázeňskými přestupky proti školnímu řádu či dokonce – zvláště v případech Romů - předsudečnými faktory. Zařazení do zvláštní školy dítě psychicky poznamenává a diskriminuje, a to o to více, o co je zařazení dítěte do zvláštní školy z objektivního hlediska nesprávné. Navrhujeme proto, aby - má-li dítě problémy se zvládnutím základní školy - nebylo okamžitě uvažováno o jeho přesunu na školu zvláštní, ale aby mu byl na přechodnou dobu vytvořen zvláštní vzdělávací režim. Součástí tohoto přístupu by pak mělo být povinné přesunutí žáka do paralelní třídy stejné školy, čímž by se vyrušila dosavadní často konfliktní situace mezi učitelem a žákem (případně spolužáky a žákem).

Zároveň je třeba, aby pedagogicko – psychologické poradny ve spolupráci s výchovnými poradci škol došli ve svých nálezech k jednoznačnému závěru, že výuka na základní škole by byla pro dítě vysoce zátěžová a že je proto výměna typu školy v zásadě nutná. V této souvislosti je třeba podtrhnout význam již započatých prací k vypracování speciálního diagnostického instrumentária pro romské nedospělé. Je totiž nutné dosáhnout instrumentu, který měří skutečnou intelektovou kapacitu těchto subjektů a je schopen rozlišit skutečnou oligofrenii (mentální retardaci) od tzv. „sociální oligofrenie“. Zvláštní důraz by měl být ovšem položen i na možnost zpětného zařazení dítěte ze zvláštní školy do školy základní. Především by měli být opakovaně prověřovány případy, kdy dítě dosahuje v rámci zvláštní školy trvale vynikající výsledky.

❖ Dosáhnout větší diferencovanosti mezi ústavy, ve kterých se vykonává ústavní a ochranná výchova

Současná praxe je taková, že ve stejných zařízeních, jež jsou určeny pro výkon ochranné a ústavní výchovy dětí, se setkávají různě narušení mladí jedinci. To především platí o dětských diagnostických ústavech, kam jsou dokonce umístovány i děti na základě

---

³⁴ V resortu MŠMT byla spolupráce mezi policií a školstvím vysvětlena v roce 1998 ve věstníku MŠMT ve stati s názvem: „Spolupráce škol a předškolních zařízení s Policií ČR při prevenci a při vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané“ Věstník MŠMT, ročník 54, 10/1998, 14 144/98-22

předběžného opatření, tj. před tím, než soud rozhodne o nařízení (či nenařízení) ústavní výchovy. Ale i v dalších výchovných ústavech pro děti jsou umíst'ováni dohromady jedinci, jejichž hlavním problémem je nefunkčnost rodiny nebo nevhodné životní podmínky s dětmi, které již vykazují závažné delikventní charakteristiky, psychopatické rysy osobnosti či obdobné závažné problémy. To ovšem velmi ztěžuje výchovnou práci v těchto zařízeních a může to zapříčinit i kriminální „nákazu“ dosud nezasažených jedinců.

❖ **Stabilizovat a zkvalitnit personální vybavení diagnostických a výchovných ústavů**

V roce 1997 uskutečnil Institut pro kriminologii a sociální prevenci ve spolupráci s MŠMT průzkum zaměřený - mimo jiné na - personálního složení dětských diagnostických ústavů, dětských výchovných ústavů a výchovných ústavů pro děti a mládež, na fluktuaci pracovníků těchto ústavů, věkovém složení a vzdělanostní úroveň odborných pracovníků těchto zařízení. Z průzkumu vyplynulo, že během jednoho roku odejdou z každého sledovaného zařízení tři odborní pracovníci a jsou zaměněni jinými. (V roce 1997 nebyl v síti zařízení ani jeden ústav, kde by nedošlo k žádné personální změně). Zhruba třetina pracovníků má vysokoškolské vzdělání (v celé síti je však pouze necelých pět procent psychologů a 20% speciálních pedagogů), 30% pracovníků má pouze střední školu bez příslušné specializace.

8. Seznam literatury

- Alan, J., Kabele, J.:** Biografie a kriminální kariéra mladistvých. S-obzor č.3, Praha, 1993
- Bureš, R.:** Prevence kriminality očima OSN, Policista 6/1999
- Burián, A.:** Předznamenání sociální patologie v rodinné výchově, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str. 5 - 9
- Cejp, M.:** Hodnotové orientace mládeže, IKSP, Praha 1996
- Drtilová, J., Koukolík, F.:** Odlišné dítě, Vyšehrad, Praha 1994
- Gibbons, D., C.:** Talking about Crime and Criminals. Problems and Issues in Theory Development in Criminology, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1994
- Gjuričová, J.(ed.), Bureš, R.(ed.):** Prevence kriminality ve městech (sborník), MVČR, odbor prevence, Benešov 1997
- Gjuričová, J., Žárský, M.:** Vývoj kriminality v České republice se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mládeže, Kriminalistika 1/1999, str. 3 - 26
- Glueck, S., Glueck, E.:** Unraveling Juvenile Delinquency, New York, The Commonelath Fund, 1950
- Glueck, S., Glueck, E.:** Delinquents and Nondelinquents in Perspective, Cambridge, Mass., 1968
- Havlík R.:** Vztah budoucích speciálních pedagogů k toxikománii, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str.26 - 41
- Hrušáková, M. a kol.:** Zákon o rodině: Komentář, 1. vydání, Praha, C. H. Beck 1998
- Keller, J.:** Úvod do sociologie, Sociologické nakl., Praha, 1991
- Kotulan, P., Rozum, J., Zborník, F.:** Trestní soudnictví nad mladistvými v ČR a v zahraničí (včetně námětů k rekodifikaci trestního soudnictví nad mládeží), IKSP, Praha, 1996
- Koudelková, A.:** Psychologické otázky delikvence, Praha, Victoria Publ., 1995
- Kovařík, J., Kukla, L. a kol.:** Děti v České republice 1996, situační analýza, Český výbor pro UNICEF, Praha 1996
- Koukolík, F., Drtilová, J.:** Vzpouora deprivantů, Makropulos, 1996
- Kovařík, J., Šmolka, P.:** Současná rodina (problémy - konstanty - proměny - naděje), HESTIA, Praha, 1996
- Kuchta, J. a kol.:** Kriminologie (II. část), Brno, Masarykova univerzita, 1993
- Loeber, R., Farrington, D.P. (vyd.):** Serious and Violent Juvenile Offenders (Risk Factors and Successful Intervention), London, Sage, 1998, s. 487-502
- Lyon, Christina M.:** The Law relating to children, LLBB, F.R.S.A., Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1993

- Marešová, A.:** Kriminalita mládeže, IKSP, Praha, 1996
- Marešová, A.:** Několik poznámek k diskusi o snížení hranice trestní odpovědnosti v ČR a uplatňování alternativních trestů o opatření u delikventních dětí a mladistvých, Trestní právo 1/97, str.12 - 17
- Marešová, A. a kol.:** Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku, IKSP, Praha 1997
- Martinková, M.:** Výskyt některých forem násilného a sociálně nežádoucího jednání rodičů vůči dětem při výchově v rodině, IKSP, Praha, 1995
- Matoušek, O. a kol.:** Práce s rizikovou mládeží: Projekt LATA a další alternativy věznění mládeže, Praha, Portál, 1991
- Matoušek, O., Kroftová, A.:** Mládež a delikvence, Praha, Portál, 1998
- Matoušek, O., Matulová, A., Kopoldová, B., Chalupová, J., Halík, T.:** Práce s rizikovou mládeží, Portál, 1996
- Morrison, W.:** Theoretical Criminology: from Modernity to Post - modernism, London, Cavendish Publishing Ltd., 1995
- Muncie, J.:** Youth and Crime (A Critical Introduction), London, Sage, 1999
- Návrh systémového přístupu k péči o dětské a mladistvé delikventy, Ministerstvo vnitra ČR, Odbor prevence kriminality, Praha 1999
- Netík, K., Neumann, J., Večerka, K., Válková, H.:** Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (K problematice deviantní životní cesty), VÚK, Praha, 1987
- Neumann, J.:** K problematice osobnosti pubescentního delikventa, Praha, PÚJAK ČSAV, 1974 (nepublikovaná kandidátská práce)
- Pilař, J.:** Primární prevence, ÉTHUM, 21/99, str.12 - 15
- Pilař, J.:** Problematika ústavní péče o delikventní děti o mladistvé v zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy, Policista 4/1999, str. 1 - 8
- Peters, R. D., McMahon, R.J. (vyd.):** Preventing Childhood Disorders, Substance Abuse, and Delinquency, London, Sage, 1996, s. 345-361
- Petrusek, M. a kol. (vyd.):** Velký sociologický slovník, Praha, Karolinum, 1996
- Quay, H.C. (vyd.):** Handbook of Juvenile Delinquency, New York, J.Wiley and Sons, 1987
- Reckless, W.:** The Crime Problem, New York, Appleton - Century - Crofts, 1955
- Reiss, A.J.:** Delinquency as the failure of personal and social controls, Americ. Sociol. Review, 1951
- Řezníček, M.:** Informace o koncepci rozvoje střediska výchovně-léčebné péče pro děti experimentující s návykovými látkami - TRIANGL, ÉTHUM 21/99, str.31 - 35
- Řezníčková, M.:** K problematice rizikových skupin mládeže, Sociální politika, 1995, č.5

- Říčan, P.:** Agresivita a šikana mezi dětmi, Portál, Praha 1995
- Sak, P.:** Sociální deviace mládeže, kvalifikace a rozložení v populaci, in: Sborník příspěvků ze seminářů sekce sociální patologie - 1998 a 1999, MČSS, Praha 1999, str.16 - 25
- Schneider, H., J.:** Kriminologie, Berlin, New York, Oxford Univ. Press, 1986, s. 105
- Skopalová, J.:** K problematice kriminality dětí a mládeže, in: Sociální patologie včera, dnes a zítra, Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie, MČSS, Praha leden 1995, str.55 - 58
- Smolík, P.:** Duševní a behaviorální poruchy, Praha, Maxdorf, 1996
- Snyder, H. N., Sickmund, Melissa:** Juvenile Offenders and Victims: A Focus on Violence, Pittsburgh, National Center for Juvenile Justice, 1995
- Stejskal, F., Kný, M., Votruba, J.:** Sociálně patologické jevy dětí a mládeže v české republice, Policejní akademie České republiky, Katedra policejního managementu a informatiky, Praha 1999
- Šámal, P., Král, V., Baxa, J., Púry, F.:** Trestní řád : Komentář, 2. vydání, Praha, C. H. Beck 1997
- Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.:** Trestní zákon: Komentář, 3. vydání, Praha, C. H. Beck 1998
- Ščepichin, V.:** Chromatický asociační experiment (CAE), in: Svoboda, M.: Psychologická diagnostika dospělých, Portál, Praha, 1999, str. 208 - 210
- Ščepichin, V., Ščepichinová, J., Malá, K.:** Chromatický asociační experiment (manuál k testu), ELEKTRONIK TEST - Jindřich Hortel, Trnávka, 1995
- Štěchová, M.:** K hodnocení vybraných programů prevence kriminality v zahraničí, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str. 79 - 85
- Štěchová, M., Knížetová, M., Večerka, K.:** K vybraným aspektům prevence kriminality na místní úrovni (metodická příručka), IKSP, 1994
- Štěchová, M., Večerka, K.:** Šikanování mezi mladistvými - výskyt a formy v prostředí internátů, Praha, IKSP, 1992
- Štěchová, M., Večerka, K.:** Šikanování v prostředí internátů, IKSP, 1992.
- Švancar, Z., Osmančík, O., Neumann, J.:** Osobnost mladistvého delikventa, Praha, VÚK, 1971
- Švarcová, I. a kol.:** Alternativní vzdělávací program zvláštní školy pro žáky romského etnika, resortní neregistrovaný předpis - program č. 35 252/97 - 24, Věstník MŠMT ČR, 6/1998, str.7
- Trávníčková, I.:** Alkohol a drogová závislost u dětí a mládeže, IKSP, Praha, 1996

- Vágnerová, M.:** Psychologie problémového dítěte školního věku, Praha, Karolinum, 1997,
- Váľková, H.:** Mezinárodní zásady prosazované v oblasti trestního soudnictví nad mladistvými, Právní rozhledy, 6/1995
- Váľková, H.:** Trestní postih mladistvých v ČR ve srovnání s mezinárodními trendy, Právní rozhledy, 12/95
- Večerka, K.:** Kriminalita mládeže a prevence, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1996, MČSS, Praha září 1996, str.15 - 26
- Večerka, K.:** Rodina jako základ prevence kriminality, in: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie v roce 1995, MČSS, Praha říjen 1995, str. 86-90
- Večerka, K., Scheinost, M., Štěchová, M., Novák, K., Neumann, J.:** Jak na fotbalové výtržníky, IKSP, 1992
- Večerka, K., Štěchová, M., Neumann, J.:** Vztah mladých lidí k některým mravním a právním normám, Praha, IKSP, 1991
- Večerka, K., Štěchová, M., Holas, J., Neumann, J.:** Prevence kriminality v teorii a praxi, Odbor prevence kriminality, MV ČR, Praha 1997
- Víšek, P., Frištenská, H. a kol.:** Romové v České republice, Socioklub, Praha 1999
- Vocilka, M. a kol.:** Stav a příčiny záškoláctví na zvláštních školách, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, Praha 1998
- Williams, F.P., McShane, M.D.:** Criminological Theory, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1988
- Wilkins, L.T.:** Social Deviance: Social Policy, Action and Research, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1963
- Wilson, J.Q., Herrnstein, R.J. :** Crime and Human Nature, New York, Simon and Schuster, 1985. s. 85
- Wolfgang, M.E., Ferracutti, F.:** The Subculture of Violence: Toward an Integrated Theory in Criminology, London, Tavistock, 1967
- Zapletal, J. a kolektiv:** Kriminologie, díl II., zvláštní část, Praha, PA ČR, 1996

9. Summary

The project „Socio-pathological phenomena among children“ was proposed as one-year empirical research. It summarises information on children that have been under the protective and institutional care. It emphasises some selected problems of defective socialisation. The empirical part consists in :

- qualitative analysis of data on children placed to the institutional care due to the defects in the educational process,
- qualitative analysis of selected case studies demonstrating the typical problems.

The final study also comprises the theoretical introduction, the legal analysis of the problem of institutional and protective education, information on social work with regard to juveniles in the CR., Great Britain, and, finally, the analysis of the activity of the Czech police with regard to children delinquency.

Sociálně patologické jevy u dětí

Autoři: PhDr. Kazimír Večerka
Mgr. Jakub Holas
PhDr. Markéta Štěchová
Mgr. Simona Diblíková

Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14.října 12, Praha 5

Určeno: Pro odbornou veřejnost

Tiskárna: Vydavatelství KUFR – František Kurzweil
Naskové 3, Praha 5

Dáno do tisku: květen 2000

Vydání: první

Náklad: 150 výtisků

ISBN 80-86008-74-6